

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI**

**KADIN İSTİHDAMININ REKABET GÜCÜ ve
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ile
REKABET GÜCÜ EN YÜKSEK ÜLKELERİN
KARŞILAŞTIRILMASI**

**Hazırlayan
Fatma Fehime AYDIN**

**Danışman
Prof. Dr. Ekrem ERDEM**

Doktora Tezi

**Temmuz 2011
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI**

**KADIN İSTİHDAMININ REKABET GÜCÜ ve EKONOMİK
BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ile REKABET GÜCÜ
EN YÜKSEK ÜLKELERİN KARŞILAŞTIRILMASI
(Doktora Tezi)**

**Hazırlayan
Fatma Fehime AYDIN**

**Danışman
Prof. Dr. Ekrem ERDEM**

**Temmuz 2011
KAYSERİ**

YÖNERGE UYGUNLUK SAYFASI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Fatma Fehime AYDIN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI

Kadın İstihdamının Rekabet Gücü Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye İle Rekabet Gücü En Yüksek Ülkelerin Karşılaştırılması adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Fatma Fehime AYDIN

Prof. Dr. Ekrem ERDEM

İktisat Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hayriye ATİK

Prof. Dr. Ekrem ERDEM danışmanlığında Fatma Fehime AYDIN tarafından hazırlanan “Kadın İstihdamının Rekabet Gücü Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye İle Rekabet Gücü En Yüksek Ülkelerin Karşılaştırılması” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

..29.07.2011

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Ekrem ERDEM

Üye : Prof. Dr. M. Ali BİLGİNOĞLU

Üye : Prof. Dr. Aziz KUTLAR

Üye : Doç. Dr. Azzem ÖZKAN

Üye : Doç Dr. H. Mehmet TAŞÇI

[Handwritten signatures of the jury members]

ONAY:

Bu tezin Enstitü Yönetim Kurulunun 08.08.2011 tarih ve 16 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

08.08.2011

[Handwritten signature of Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN]
Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Araştırmamızda kadın istihdamının ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerindeki etkisini, ele aldığımız 11 ülke üzerinde çeşitli ekonometrik uygulamalarla ortaya koymaya çalıştık.

Bu konunun ele alınmasının asıl sebebi, Türkiye’de kadın istihdamına gereken önemin verilmemiş olduğunun görülmesidir. Çalışan bir kadın olarak bu konuyu gerçekten yaşayarak işlediğimi, tez konusu olarak bu konuyu seçtiğim için hiçbir zaman pişman olmadığımı belirtmek isterim.

Çalışmam sırasında idari görevlerine rağmen hiçbir zaman vaktini benden esirgemeyen danışman hocam Sn. Prof. Dr. Ekrem ERDEM’e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca yine tezimde emeği geçen değerli hocalarım Sn. Prof. Dr. Mehmet Ali BİLGİNOĞLU, Sn. Prof. Dr. Aziz KUTLAR, Sn. Doç. Dr. Azzem ÖZKAN ve Sn. Doç. Dr. Mehmet TAŞÇI’ya da teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmam süresince yanımda olan sevgili eşime ve ailesine, bana çok ihtiyacı olduğunu bildiğim dönemlerde bile sabırla tezimi bitirip kendisine vakit ayırmamı bekleyen biricik kızım Zeynep Gülsen’e ve bugünlere gelmemde hiçbir zaman maddi ve manevi desteğini esirgemeyen annem, babam ve abilerime de sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Yapmış olduğumuz tezin, bu alanda çalışacak diğer tüm araştırmacılara katkıda bulunması ve kadın istihdamı konusuna daha fazla önem verilmesi dileğiyle...

Fatma Fehime AYDIN

KAYSERİ 2011

**KADIN İSTİHDAMININ REKABET GÜCÜ ve EKONOMİK BÜYÜME
ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ile REKABET GÜCÜ EN YÜKSEK
ÜLKELERİN KARŞILAŞTIRILMASI**

Fatma Fehime AYDIN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Temmuz 2011

Danışman: Prof. Dr. Ekrem ERDEM

ÖZET

Son yıllarda kadın istihdamı ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak kadın istihdamının ülkelerin rekabet gücü ve ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada kadın istihdamının Türkiye ve 2009 yılı Uluslararası Yönetim Geliştirme Derneği'nin (IMD) verilerine göre rekabet gücü en yüksek 10 ülkenin rekabet gücü ve ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri karşılaştırılmaktadır.

Çalışmanın temel hipotezi, “kadınların işgücüne katılımının ülkelerin hem rekabet gücü hem de ekonomik büyümeleri üzerinde, ekonomik büyümenin de kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumlu etkiye sahip olacaktır.”

Çalışma başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; kadın istihdamı ile ilgili teorik yapı ele alınmıştır. İkinci bölümde, ekonomik büyüme, rekabet ve rekabet gücü kavramları incelenmiş, rekabet gücünün ölçülmesi ile ilgili yaklaşımlar ele alınmış ve son olarak da rekabet gücü ve ekonomik büyüme ilişkisi ile ilgili teorik bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, ilk olarak değişkenler ve veriler tanımlanmış, ikinci olarak rekabet gücü endeksinin hesaplanmasıyla ilgili bilgiler verilmiş, üçüncü olarak kullanılan ekonometrik analiz yöntemi hakkında bilgi verilmiş, son olarak da, ekonometrik analiz sonucu elde edilen ampirik bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Çalışmada ilk aşamada ele alınan 11 ülkenin tamamı için ekonometrik analiz yapılmış; daha sonra çalışmada ele alınan ülkeler rekabet gücü yüksek ve rekabet gücü düşük ülkeler olmak üzere iki gruba ayrılmış ve analiz bu gruplara da ayrı ayrı uygulanmıştır.

Sonuç olarak kadınların işgücüne katılımının rekabet gücünü olumlu etkileyeceği yönündeki hipotezimiz rekabet gücü yüksek olan ülkeler için kabul edilmiş, diğer ülkeler için yapılan analizlerde katsayılar anlamsız çıktığından herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır. Kadınların işgücüne katılımının GSYİH'yi olumlu etkileyeceği yönündeki hipotezimiz ise her üç ülke grubu için de kabul edilmiştir. GSYİH'nın kadınların işgücüne katılımını olumlu etkileyeceği yönündeki hipotezimiz ise rekabet gücü daha düşük olan ülkeler için reddedilmiş, diğer iki ülke grubu için kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın istihdamı, rekabet gücü, ekonomik büyüme, panel veri analizi.

**THE EFFECT of WOMEN EMPLOYMENT on COMPETITIVENESS and
ECONOMIC GROWTH: THE COMPARISON of TURKEY and THE MOST
COMPETITIVE COUNTRIES**

Fatma Fehime AYDIN

Erciyes University, Social Sciences Institute Ph. D. Program Thesis, July 2011

Supervisor: Prof. Dr. Ekrem ERDEM

ABSTRACT

In recent years a large number of studies have been made about women employment. But no study has been met about the effect of women employment on competitiveness and economic growth. In this thesis the effect of women employment on competitiveness and economic growth has been compared between most competitive countries according to the data of International Institute for Management Development (IMD) and Turkey.

The main hypothesis of this thesis is that “women’s participation to employment would have positive effect on competitiveness and economic growth”.

The study consists of three chapters. The first chapter treats the theoretical framework about women employment. The second chapter examines the concepts of economic growth, competition and competitiveness; treats the approach about the measurement of competitiveness; and lastly gives information about the relationship of competitiveness and economic growth. The third chapter defines data and variables, secondly gives information about the method of calculating competitiveness, thirdly gives information about the method of econometric analysis and lastly presents and interprets empirical findings.

In the study firstly econometrical analyses have been applied for all eleven countries. After that, countries have been divided to two groups as the higher competitive and the lower competitive countries and the analyses have been applied to these groups. Consequently the hypothesis of the “women’s participation to the employment would

have positive effect on the competitiveness” is true for the higher competitive countries. But because of the insignificant coefficients, we couldn’t evaluate it for other countries. The hypothesis of the “women’s participation to the employment would have positive effect on the GDP” is true for all the country groups. Furthermore the hypothesis of the “the raise of GDP would have positive effect on women’s participation to the employment” is true for all countries we treated and for the higher competitive countries but not true for the lower competitive countries.

Key Words: Women employment, competitiveness, economic growth, panel data analysis.

İÇİNDEKİLER

YÖNERGE UYGUNLUK SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI	ii
ONAY	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR VE SİMGELER	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KADIN İSTİHDAMI	4
1.1. Tarihsel Süreçte Kadın İstihdamı.....	4
1.2. Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar.....	6
1.2.1. İktisadi Kalkınma	6
1.2.2. Ücretsiz Aile İşçiliği.....	9
1.2.3. Eğitim Düzeyi	9
1.2.4. Ücret	11
1.2.5. Kayıt Dışı İstihdam	12
1.2.6. Yaş.....	13
1.2.7. Yasal Düzenlemeler	13
1.2.8. Medeni Durum	14
1.2.9. Çocuk Sayısı	15
1.2.10. İstihdam Yapısı	17
1.2.11. Gelir Eşitsizliği	18
1.2.12. Sosyal Tabakalaşma	18
1.3. Evli Kadınların İşgücüne Katılımı	18
1.4. Cinsiyete Dayalı İşgücü Ayrımcılığı.....	23
1.4.1. Neo Klasik Yaklaşım.....	25
1.4.1.1. Beşeri Sermaye Yaklaşımı.....	25
1.4.1.2. İstatistiksel Ayrımcılık	26

1.4.1.3. Becker’ın Duygusal Ayrımcılık Teorisi	26
1.4.1.4. Aşırı Kalabalıklaşma Modeli	27
1.4.2. Kurumcu Yaklaşım	28
Feminist Cinsiyet Ayrımcılığı Teorisi	28
1.5. Çalışma Yaşamında Kadınlar ve Karşılaştıkları Sorunlar.....	29
1.5.1. İş Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar	29
1.5.1.1. Eğitim ve Mesleki Eğitimde Eşitsizlik	29
1.5.1.2. İş Bulma ve Yükseltimede Eşitsizlik	30
1.5.1.3. Ücretlendirmede Eşitsizlik.....	31
1.5.1.4. Sosyal Haklardan Yararlanmada Eşitsizlik	31
1.5.1.5. Cinsel Taciz	32
1.5.2. Aile Hayatında Karşılaşılan Sorunlar.....	32
1.5.2.1. İş-Aile Çatışması.....	33
1.5.2.2. Ev İşleri.....	33
1.5.2.3. Evde Çalışma	33
1.5.2.4. Çocuk Bakımı Sorunu	33
1.6. Türkiye’de ve Diğer Ülkelerde Kadın İstihdamı	34
1.7. Kadın İstihdamını Artırmaya ve Korumaya Yönelik Düzenlemeler	37
2. BÖLÜM: EKONOMİK BÜYÜME, REKABET GÜCÜ VE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI.....	40
2.1. Literatür İncelemesi	40
2.2. Ekonomik Büyüme	54
2.2.1. Ekonomik Büyümeyle Belirleyen Unsurlar	54
2.2.1.1. İşgücü	54
2.2.1.2. Beşeri Sermaye	54
2.2.1.3. Fiziki Sermaye	55
2.2.1.4. Teknolojik Gelişme	56
2.2.2. Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme	57
2.3. Rekabet Gücü.....	57
2.3.1. Firma Düzeyinde Rekabet Gücü	59
2.3.2. Endüstri Düzeyinde Rekabet Gücü	60
2.3.3. Ulusal Düzeyde Rekabet Gücü	61
2.3.4. Rekabet Gücünü Açıklamaya Yönelik Teorik Yaklaşımlar	62
2.3.4.1. Ortodoks Yaklaşım.....	62

2.3.4.2. Porter Yaklaşımı.....	63
2.3.4.3. Bilgi Temelli Yaklaşım (Birleştirici Yaklaşım).....	65
2.3.4.4. Ulusal Yenilik Sistemi Yaklaşımı.....	66
2.3.4.5. Dunning Yaklaşımı.....	68
2.3.4.6. Şebeke Yaklaşımı.....	69
2.3.4.7. 3-P Yaklaşımı.....	70
2.3.4.8. Krugman Yaklaşımı	71
2.3.4.9. Çevreci Yaklaşım	71
2.4. Uluslararası Rekabet Gücü Göstergeleri	72
2.5. Rekabet Gücünün Ölçülmesi	73
2.5.1. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler	73
2.5.2. Balassa Endeksi.....	74
2.5.3. Vollrath Endeksi	76
2.5.4. Ticaret Çakışması.....	77
2.5.5. Net İhracat Endeksi	78
2.5.6. İhracat Benzerlik Endeksi.....	78
2.5.7. Yerli Kaynak Maliyeti Analizi.....	79
2.6. Uluslararası Kuruluşlarca Rekabet Gücü	79
2.6.1. Uluslararası Yönetim Geliştirme Merkezi (IMD) Küresel Rekabet Gücü Araştırması	80
2.6.2. Dünya Ekonomik Forumu (WEF) Küresel Rekabet Gücü Araştırması.....	80
2.7. Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	82
2.8. Rekabet Gücü ve Kadın İstihdamı İlişkisi.....	83
3. BÖLÜM: KADIN İSTİHDAMI, EKONOMİK BÜYÜME VE REKABET GÜCÜ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	84
3.1. Değişkenler ve Verilerin Tanımlanması.....	84
3.1.1. Rekabet Gücü Endeksi	85
3.1.2. Kadınların İşgücüne Katılım Miktarı	86
3.1.3. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla.....	86
3.1.4. Eğitim Endeksi.....	86
3.1.5. Altyapı Endeksi.....	86
3.1.6. İş ve Sosyal Güvence Endeksi	86
3.1.7. Makroekonomik Politika Endeksi.....	87
3.1.8. Enerji ve Çevre Endeksi	87

3.1.9. Sağlık Endeksi	87
3.2. Rekabet Gücü Endeksinin Hesaplanması.....	87
3.3. Ekonometrik Analiz	92
3.3.1. Sabit Etkiler Modeli	94
3.3.2. Rastasal Etkiler Modeli	94
3.4. Ampirik Bulgular ve Yorum.....	95
3.4.1. Ele Alınan Ülkelerin Tamamı için Yapılan Analiz.....	96
3.4.1.1. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular.....	96
3.4.1.2. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular.....	99
3.4.2. Rekabet Gücü Daha Yüksek Ülkeler için Yapılan Analiz	101
3.4.2.1. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular.....	101
3.4.2.2. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular.....	104
3.4.3. Rekabet Gücü Daha Düşük Ülkeler için Yapılan Analiz	106
3.4.3.1. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular.....	106
3.4.3.2. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular.....	109
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA.....	119
ÖZGEÇMİŞ	130

KISALTMALAR VE SİMGELER

IMD	: Uluslararası Yönetim Geliştirme Derneği
WEF	: Dünya Ekonomi Forumu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
WDI	: Dünya Kalkınma Göstergeleri
KILM	: Emek Piyasasının Temel Göstergeleri
İK	: İş Kanunu
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
KSSGM	: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü
RTA	: Nispi Ticaret Avantajı
RXA	: Nispi İhracat Avantajı
RMA	: Nispi İthalat Avantajı
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
TDFT	: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı
EURECA	: Avrupa Araştırma Koordinasyon Ajansı
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
kWh	: Kilovat Saat
kt	: Kilo Ton
EKK	: En Küçük Kareler
ENDEKS	: Rekabet Gücü Endeksi
KIKM	: Kadınların İşgücüne Katılım Oranı
EGITIM	: Eğitim Endeksi
ALTYAPI	: Altyapı Endeksi
ISSOSG	: İş ve Sosyal Güvence Endeksi
MAKPOL	: Makro Ekonomik Politika Endeksi
ENCEV	: Enerji ve Çevre Endeksi
SAGLIK	: Sağlık Endeksi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Kadın İstihdamı, Ekonomik Büyüme ve Rekabet Gücü Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	44
Tablo 3.1. Çalışmada Kullanılan Modeller	84
Tablo 3.2. Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları	97
Tablo 3.3. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile ilgili Uygulama Sonuçları.....	97
Tablo 3.4. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Ekisi ile ilgili Uygulama Sonuçları.....	99
Tablo 3.5. Kadınların İşgücüne Katılımının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesinde Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları	100
Tablo 3.6. Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları	101
Tablo 3.7. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile ilgili Uygulama Sonuçları.....	103
Tablo 3.8. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Ekisi ile ilgili Uygulama Sonuçları.....	104
Tablo 3.9. Kadınların İşgücüne Katılımının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesinde Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları	105
Tablo 3.10. Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları	107
Tablo 3.11. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile ilgili Uygulama Sonuçları.....	107
Tablo 3.12. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Ekisi ile ilgili Uygulama Sonuçları.....	110
Tablo 3.13. Sonuçlar	110

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Porter'ın Elmas Modeli	64
Şekil 2.2: 3-P Yaklaşımı	70

GİRİŞ

Kadınlar yüzyıllarca üretimin her aşamasına katkıda buldukları halde, ilk olarak emeklerini ücret karşılığı arz etmeleri sanayi devrimiyle birlikte başlamıştır. I. ve II. Dünya Savaşları'nda erkek işgücünün silâh altına alınmasıyla birlikte kadınların işgücüne katılımı artmıştır. 1950'li yıllardan itibaren gelişmiş ülke ekonomilerinde tarım ve sanayi sektörünün hâkim olduğu yapının yerini hizmet sektörüne bırakmasıyla kadınların işgücüne katılımında artış olmuştur. 1970'lerden itibaren küreselleşmeye bağlı olarak uluslararası ticaretin genişlemesi ve talebin standart ürünlerden çok özellikli ürünlere kayması, ülkelerin esnek üretim biçimini benimsemelerine neden olmuştur. Esnek üretim sistemi, özellikle aile içi sorumlulukları nedeniyle emek piyasalarına katılamayan kadınlara bu konuda önemli bir imkân sağlamış, son dönemlerde gelişmiş ülkelerdeki kadın işgücüne katılım da buna bağlı olarak artış trendini devam ettirmiştir.

Türkiye'de ise, kadın gerçek anlamda 1950'lerden sonra kırdan kente yönelik göçün beraberinde getirdiği kentleşme sonucunda işgücü piyasası içinde yer almaya başlamıştır. Ancak, 1950'li yıllarda toplam kadın istihdamı yüzde 70'lerde iken, bu oran 1980'lerde yüzde 40'lara, 1990'larda yüzde 30'lara ve bugün yüzde 20'lere kadar düşmüştür. Bu düşüş aile reisinin tarımdan uzaklaştığı durumlarda kadınların, işgücü piyasasından çekilmesi ile açıklanabilir. Özellikle kentsel alanda eğitim seviyesi düşük olan kadınlar işgücüne katılmamaktadır. İşgücüne katılan kadınlar da kriz dönemlerinde işten çıkarılmada önceliğe sahiptir. 1950'lerden sonra birçok krize maruz kalan Türkiye kadın istihdamında OECD ülkeleri içinde %24'lük bir oranla en kötü durumdaki ülkedir. İktisadın temel sorunlarından biri kaynakların tam kullanımıdır. Nüfusun %51'inin kadın nüfusundan oluştuğuna dikkat edildiğinde, kadın istihdamı konusunun incelenmesinin önemi daha rahat bir şekilde anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtilen önemine rağmen kadın istihdamının ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerindeki etkisini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç da kadın istihdamının ekonomik büyüme ve rekabet gücü üzerindeki etkisini hem teorik açıdan hem de uygulamalı olarak inceleyerek literatüre katkıda bulunmaktır.

Bu çalışmada yukarıda belirttiğimiz amaca yönelik olarak, kadın istihdamının Türkiye ve 2009 yılı Uluslararası Yönetim Geliştirme Derneği'nin verilerine göre rekabet gücü en yüksek 10 ülkenin rekabet gücü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. 2009 yılı Uluslararası Yönetim Geliştirme Derneği'nin verilerine göre rekabet gücü en yüksek 10 ülke ABD, Hong Kong, Singapur, İsviçre, Danimarka, İsveç, Avustralya, Kanada, Finlandiya ve Hollanda'dır.

Çalışmada kadın istihdamının rekabet gücü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla ilk olarak ele alınan ülkelerin tamamı için kadınların işgücüne katılımının rekabet gücü ve GSYİH üzerindeki etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Daha sonra kadınların işgücüne katılımının rekabet gücü endeksinin hesaplanmasında kullanılan alt endeksler üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bir sonraki aşamada ele alınan 11 ülke rekabet gücü daha yüksek 6 ülke ve rekabet gücü daha düşük 5 ülke olmak üzere ikiye ayrılmış ve ülkelerin tamamına uygulanan analiz bu gruplar için de ayrı ayrı uygulanmıştır.

Çalışmada E-views ve Stata 11 programları kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler; Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI), CIA World Factbook, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) oluşturduğu bir araştırma aracı olan Emek Piyasasının Temel Göstergeleri (KILM) yayınından ve www.wider.unu.edu adresinden elde edilmiştir. Bunun yanı sıra, çalışma kapsamında ihtiyaç duyulan diğer kaynaklar; bilimsel dergiler, kongre bildirileri, kitaplar ve internet ortamındaki diğer çalışmalardan elde edilmiştir.

Çalışma başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; kadın istihdamı ile ilgili teorik yapı ele alınmıştır. İkinci bölümde, ekonomik büyüme, rekabet ve rekabet gücü kavramları incelenmiş, rekabet gücünün ölçülmesi ile ilgili yaklaşımlar ele alınmış ve sonunda da rekabet gücü ve ekonomik büyüme ilişkisine dair teorik analizlere yer

verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, ilk olarak değişkenler ve veriler tanımlanmış, ikinci olarak tarafımızca belirlenen rekabet endeksi formülü yardımıyla rekabet endeksi hesabı yapılmış, daha sonra ise uygulama modelleri geliştirilip ekonometrik analiz yapılmıştır. Son olarak da, ekonometrik analiz sonucu elde edilen ampirik bulgular yorumlanmıştır.

1. BÖLÜM: KADIN İSTİHDAMI

Bu bölümde kadın istihdamı ile ilgili teorik çerçeve ele alınmaktadır. Bu amaçla ilk olarak tarihsel süreçte kadın istihdamı konusu ele alınmakta, ikinci olarak kadın istihdamını belirleyen unsurlar irdelenmekte, üçüncü olarak evli kadınların işgücüne katılımı konusu ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Dördüncü olarak cinsiyete dayalı işgücü ayrımcılığı konusu hakkında bilgiler verildikten sonra bu ayrımcılığı açıklayan yaklaşımlar sunulmaktadır. Bir sonraki aşamada çalışan kadınların, iş hayatında ve aile hayatında karşılaştıkları sorunlara yer verilmektedir. Dünya’da ve Türkiye’de kadın istihdamının durumu hakkında da bilgiler verildikten sonra, kadın istihdamını artırmaya ve korumaya yönelik düzenlemeler sunulmaktadır.

1.1. Tarihsel Süreçte Kadın İstihdamı

Kadınların işgücüne katılım miktarı, kadın işgücünün (çalışan, işsiz fakat iş arayan) kadın nüfusuna oranı olarak tanımlanmaktadır. İstihdam edilmiş kadınların sayısı denince, bunun içine ücret karşılığı çalışanlar yanında ücretsiz aile işçileri de katılmaktadır (Tansel 2002, 4). Kadın işgücü ile ilgili bir diğer kavram da, pembe yakalı işgücü kavramıdır. Pembe yakalı işgücü kavramı, günümüzde kamu sektörü ve özel sektörde (büro vb. işlerde) çalışan ve sayıları gün geçtikçe artan kadın işgücü olarak tanımlanabilir (Kocacık; Gökkaya 2005, 199).

Geçmişten günümüze geleneksel olarak kadınlar çocuk doğurmak ve büyütme, ev işlerini yapmak gibi işleri üstlenirken, piyasada çalışarak para kazanma işi erkeklerin temel görevi olarak kabul edilmiştir.

Tarih boyunca üretimin her aşamasına katkıda bulunmalarına rağmen, geleneksel rollerinin fazla dışına çıkamayan kadınların, emek piyasalarında ücret karşılığı “işçi” statüsüyle çalışmaları sanayi devrimiyle başlar.

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başları arasında ilk olarak İngiltere’de başlayan sanayileşme, buharlı makinenin icadından sonra diğer ülkelere de yayılmıştır. Bu dönemde Avrupa sanayiinde başlayan kitle üretimi ile birlikte tarımda da devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmış, boşa çıkan tarımsal kadın işgücü de kente göç ederek emek piyasalarına emeklerini arz etmeye başlamışlardır. Ancak imalat sanayiinde tarım sektöründen boşa çıkan kadın işgücü için yeterli istihdam olanağı sağlanamadığından, kadın işgücünün önemli bir kısmı hizmet sektöründe temizlikçi olarak çalışmaya başlamıştır (Özer; Biçerli 2003-2004, 56-57).

Sanayi gelişmesi sonucu ise, zaman içinde firma sayısı ve ölçekleri büyümüş, buna bağlı olarak kadınlar sadece imalat sanayiinde değil; tezgâhtarlık, sekreterlik, muhasebecilik gibi hizmet işlerinde de çalışma imkânı elde etmişlerdir (Costa 2000, 10-11).

Boserup (1970), sanayileşmenin ücretli işlere girmelerini engelleme anlamında, kadınları dışladığını öne sürmüştür. Ücretli işlerde çalışan kadınların yüzdesi, kendi hesabına çalışanlar ile endüstriyel işlerde ailelerine yardımcı olanlara göre daha düşüktür. Bu da büyük sanayiler yavaş yavaş ev sanayilerini iş dışında bıraktığında, dolayısıyla kadınların ürettikleri ürünler, kadından çok erkeklerden oluşan işgücü tarafından üretilen fabrika ürünleri ile yer değiştirdiğinde, kadınların işlerini kaybettiklerini güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

1929 ekonomik bunalımıyla ortaya çıkan işsizlik sorunu nedeniyle evlerine gönderilen kadınlar, II. Dünya Savaşı sonrası tekrar çalışma hayatına dönmüşlerdir (Yılmaz; Bozkurt; İzci 2008, 92). Erkeklerin savaşa gitmeleri ile ailelerin gelirinin düşmesi ve kadının evde yapacağı işlerin azalması kadınların emek arzlarının artmasına yol açmıştır. Bunun yanında erkeklerin savaşa gitmesi ekonomide işgücü talebini artırarak ücretlerin yükselmesine yol açmış, bu durum da kadınların emek piyasalarına daha fazla girmelerine neden olmuştur. Savaş esnasında emek piyasalarına giriş yapan kadınların

bir kısmı savaş sonrası erkeklerin dönüşü ile birlikte çalışmayı bıraksalar da önemli bir kısmı yine çalışmaya devam etmiştir.

İlk olarak ABD’de uygulanmaya başlanan ve II. Dünya Savaşı sonrasında önce Avrupa’ya ardından da tüm ülkelere yayılan fordist üretim biçimi ortalama vasıfsız işçiyi ve çok iyi belirlenmiş iş tanımlarını esas almaktaydı. Gerek 1970’lerin başından itibaren fordist sistemlerde verimlilik düşüşlerinin yaşanması, gerekse küreselleşmeye bağlı olarak uluslararası ticaretin genişlemesi ve standart ürünlerden çok özellikli ürünlere kayması, ülkelerin esnek üretim biçimini benimsemelerine neden olmuştur. Esnek üretim biçiminin temel özelliği çalışma saatlerinin sabit olmayışıdır. Üretim sisteminin esnekleşmesiyle birlikte, işletmelerin tam zamanlı çalışan sayısını azaltarak giderek artan oranda yarı zamanlı ve geçici personel istihdamına yöneldikleri görülmektedir. Esnek üretim sistemi, özellikle aile içi sorumlulukları nedeniyle emek piyasalarına katılamayan kadınlara bu konuda önemli bir imkân sağlamış, son dönemlerde gelişmiş ülkelerdeki kadın işgücüne katılım da buna bağlı olarak artış eğilimini devam ettirmiştir (Özer; Biçerli 2003-2004, 58-59).

1.2. Kadın İstihdamını Etkileyen Unsurlar

Bu kısımda kadın istihdamını etkileyen unsurlar; iktisadi kalkınma, ücretsiz aile işçiliği, eğitim düzeyi, ücret, kayıt dışı istihdam, yaş, yasal düzenlemeler, medeni durum, çocuk sayısı, istihdam yapısı, gelir eşitsizliği ve sosyal tabaka olarak ele alınmaktadır.

1.2.1. İktisadi Kalkınma

Goldin (1994), Durand (1975), Psacharopoulos ve Tzannatos (1989), Schultz (1990; 1991), Pampel ve Tanaka (1986) ile Kottis (1990) gibi yazarlar, kadınların işgücüne katılım oranları ile iktisadi kalkınma arasındaki uzun erimli, U-biçimli ilişkiye değinmiştir. U biçimli ilişkinin oluşması şu varsayımla açıklanmaktadır.

Çok ilkel toplumlarda kadınlar genellikle zamanlarının önemli bir kısmını hanehalkı kullanımını için yiyecek kapları, mutfak eşyaları, paspas ve halı gibi çeşitli malların üretimine ve hanehalkı için kıyafet yapımına ayırırlar. Ayrıca, çoğu yerlerde kadınlar yapı malzemeleri toplayarak, duvarlara sıva yaparak ve gereken mobilyaları yaparak

evlerin inşa edilmesinde de yardımcı olurlar. Geçim ekonomisinin bu aşamasında hemen hemen tüm kadınlar bu tür faaliyetlerde bulunurken, hiçbir kadın ve hiçbir erkek tüm zamanını buna harcamaz.

Daha sonraki aşamada, günlük yaşamda kullanılan belirli mallar aynı köydeki veya komşu köylerdeki insanlar arasında mübadele edilmeye başlar. Bazı erkekler ve bazı kadınlar, o zamana kadar yalnızca aile tüketimi için üretilen bazı malları satmak üzere üretmeye başlarlar. Bazı kadınlar satmak üzere hazır yapılmış tabaklar imal etmede ya da bira mayalamada uzmanlaşırken; diğerleri kıyafet üretiminde, paspas ya da halı üretiminde uzmanlaşmakta ve çoğu kadın da köy düzeyinde profesyonel çömlekçi veya sepet örücü olmaktadır.

Daha ileri ekonomik gelişme ve ulaşım sistemindeki gelişmelerle birlikte profesyonelce üretilen ürünlerin pazarları genişler ve bu tür ürünlerin satılmak üzere üretildiği bazı köyler, çevrelerindeki yöreler için kısmen bu tür ev endüstrilerine ve kısmen de piyasa işlemlerine dayanan küçük şehirler haline gelebilir. Bu tür bir ev endüstrisi merkezi, geleneksel olarak kadınlar tarafından üretilen ürünlerde uzmanlaşıyor gibi görünürse, bu işlerde çok yüksek kadın katılımı görülebilir (Boserup 1970, 106).

Sanayileşmenin ilk aşamalarında, ülkeler kadınların başlıca iş sahası olan geçim sektöründe bir düşüş yaşarlar. Bu düşüş genellikle sanayi sektöründeki genişlemeden daha hızlıdır. Aynı zamanda gelirler artar ve kadınların çalışması yönündeki baskı azalır. Gelişme sonucu, ayrıca kadınların daha yüksek düzeyde eğitim almaya başlamaları nedeniyle işgücüne katılımları ertelenir. Daha sonra, ekonomik kalkınma sürecinde bazı faktörler kadınların işgücüne katılımını artırmaya başlar. Bu faktörlerden biri, ilave işgücü talebi yaratan sanayi ve hizmet sektörlerinin artan önemidir. Ekonomi tam istihdam yönünde hareket ederken, emek rezervleri daha yüksek ücretlerle göreve çağrılırlar. Kullanılmayan kadın emeği bu açığın en önemli lehtarlarıdır (Psacharopoulos; Tzannatos 1989, 192).

Düşük gelir düzeylerinde, kadınlar ailenin kendi toprağında ya da işinde ücretsiz aile işçisi olarak işgücüne büyük oranlarda katılmaktadır. İktisadi kalkınma sürecinde iktisadi etkinlik eve dönük üretimden pazara yönelik üretime kayar. Ailenin kendi

gereksinimi için yaptığı üretim azalır ve tüketim malları ailenin dışında uzmanlaşmış girişimler eliyle karşılanır (Boserup 1990, 14).

Pazarların genişlemesi ya da yeni teknolojinin uygulamaya konması gelirlerde artışa katkı yapabilir. Gelirler artarken kadınların işgücüne katılım miktarı düşer. Tarımda artan makineleşme, hem erkek hem de kadınlar için istihdam olanaklarını azaltır. Evde üretilen malların göreceli fiyatında görülen düşüş yanında tarımda kadın emeğine talepteki düşüş de bu süreçte rol oynar. Toplum göreneği ya da işveren tercihi kadınların imalat sanayinde iş bulmasını engelleyebilir. Büyüyen sanayi ve hizmet kesimlerinde kadınlar, düşük öğrenim düzeyleri nedeniyle erkeklerle yarışamayabilir. Gelenekler, kültür ve ev içi sorumlulukları nedeniyle de geri durmak zorunda kalabilirler. Ümidi kırılmış işçi etkisi de söz konusu olabilir. Kadınların öğrenim düzeyleri yükseldikçe ve aldıkları ücret, ürün fiyatlarındaki artışa göre daha hızlı arttıkça işgücüne katılım oranları da U biçimli eğrinin tırmanan bölümüne paralel olarak artar. Hizmet kesiminin gelişmesi, kadın işgücüne talebi artırır (Tansel 2002, 8-9). Buradaki süreçte, başlangıçta güçlü bir gelir etkisi ile düşük bir ikame etkisi vardır. Bazı noktalarda, gelir etkisi düşerken ikame etkisi artmaktadır. U'nun azalan kısmında gelir etkisi baskınken, artan kısmında ikame etkisi baskındır (Goldin 1994, 2).

Ülkeler kalkındıkça kadınların zamanının değerinde de artış olmaktadır. Örneğin kadınların işini kolaylaştıracak ürünler üretilmeye başlanmaktadır. Çok basit bir örnek olarak, dondurulmuş ürünlerin üretimi kadınların yemek pişirmeye daha az zaman ayırmasına yardımcı olur. Bunun dışında kreşler, kamplar ve çocuk bakıcılığı yaygınlaşmaktadır. Böylece kadınlar bunlardan yararlanarak çocuk bakımına daha az zaman ayırmaktadır. Kadınların zamanının değerindeki bir artış da onların işgücüne katılımını artırabilmektedir (Becker 1965, 514).

Pampel ve Tanaka (1986) ile Psacharopoulos ve Tzannatos (1989)'un ulaştıkları sonuca göre en yüksek kadın işgücüne katılım oranları yüksek gelirli ve düşük gelirli ülkelerde görülürken, en düşük kadın işgücüne katılım oranları da orta gelir düzeyli ülkelerde görülmektedir.

1.2.2. Ücretsiz Aile İşçiliği

Kadınlar, firmalar için emek maliyetleri, kadın işgücünün aile girişimleri için fırsat maliyetlerini aştığında, aile içinde ya da kayıt dışı emek piyasasında çalışmaya daha çok istekli olmaktadır. Firmalar, daha az tecrübeli ve daha az yetenekli işgücünün istihdamında, muhtemelen emek maliyetleri; asgari ücret kanunu, sosyal sigorta primleri, işten çıkarmaya kısıtlamalar, verimlilik izleme maliyetleri, kıdem tazminatı ile ilgili kurallar gibi düzenlemelerden etkilendiği için ailelerle kıyaslandığında nispeten dezavantajlıdır. İki sektörlü asgari ücret modeli, etkin minimum ücret düzeyini artırmanın ailelerin işgücüne katılımını artırabileceğini tahmin etmektedir (Schultz 1989).

Kadın işgücü tarım sektörünün ağırlıkta olduğu kırsal alanlarda ücretsiz aile işçisi olarak emek piyasalarında yer alırken, ücretli ve gündelikli işlerin çoğunlukta olduğu kentsel alanlarda emek piyasalarına girememektedirler (Özer; Biçerli 2003-2004, 66).

Çağdaş toplumlarda istihdamın konumunun aileden firmaya kayması, finans ve üretimde teknolojik ölçek ekonomilerine ve firmaların özellikle imalat, inşaat, ticaret ve hizmet sektörleri gibi başlıca sektörlerde işlem maliyetlerini minimize etme kapasitelerine bağlanmaktadır. Aynı zamanda, kadınlar için aile dışında ücret için bir iş elde etmenin; kadınların emeklerinin getirileri üzerinde kontrol sahibi olmalarına katkıda bulunduğu; bunun sonucu olarak da hanehalkının ekonomik kaynaklarının tahsisinde nispi güçlerini artırdığı varsayılmaktadır. Kadınların erkeklere nispetle bu ekonomik statüleri; özel tüketim kalıpları, sağlık ve çocukların eğitime yapılan yatırımlar ve doğurganlık oranlarındaki azalmalarla ilgili olabilir (Schultz 1989, 1).

1.2.3. Eğitim Düzeyi

Psacharopoulos ve Tzannatos (1991), yaptıkları yatay-kesit ülke araştırmasında, eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerinde güçlü ve olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Ülke geliri, tarımdaki işgücüne katılım oranı, kentleşme oranı, GSYİH'nin yüzdesi olarak eğitim harcamaları, kamu harcamalarının yüzdesi olarak eğitime yapılan kamu harcamaları, bölgesel değişkenler, din değişkeni ve yaşam beklentisi değişkenleri kullanılarak kadınların okullaşma oranı tahmin edilmiştir.

Yaptıkları çalışmanın sonucunda eğitimin kadınların işgücüne katılım süreleri üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Fazladan bir yıl okula devam etmenin kadınların işgücüne katılım süresinin ortalama uzunluğunu yaklaşık 3 yıl kadar uzattığını ifade etmişlerdir.

Özar ve Günlük-Şenesen (1998) de 1995 sonbahar dönemi için İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana üzerine yaptıkları araştırmalar sonucunda kadınların eğitim düzeyi ile istihdama katılım oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre eğitim düzeyi arttıkça kadınların işgücüne katılım miktarı artma, işsizlik oranı da azalma eğiliminde olmaktadır. Elde ettikleri sonuçlara göre örgün eğitim almamış kadınların işgücüne katılım oranları %17 iken, eğitim seviyesi yükseldikçe bu oran artma eğilimindedir, hatta üniversite mezunlarında bu oran %74'e ulaşmaktadır. İşsizlik oranı ise eğitimsiz kadınlarda %64 iken, eğitim arttıkça düşme eğilimindedir, hatta üniversite mezunları için bu oran %11'e kadar düşmektedir.

Smith ve Ward (1985) ise, 1900 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, eğitimle kadınların işgücüne katılımı arasında ters bir ilişki olduğunu saptamıştır. 1900'lü yıllarda çalışan kadınlar içlerinde en az eğitilmiş olanlarıydı. Gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılımı ve eğitimi arasında pozitif ilişki olması gerekirken, Amerika'da 1900 ve 1940 arasında kadınların karşı karşıya kaldıkları işgücü piyasasının karakteri, eğitim ile çalışma arasındaki ilişkinin tersi yönündedir. 1940 ve sonrasında ise kadınların çalışma eğilimi ve okullaşmaları arasındaki ilişki pozitif hale gelmiştir.

Özer ve Biçerli (2003-2004)'e göre, teorik olarak eğitim seviyesinin kadın istihdamını iki yönden etkilemesi söz konusudur. Birincisi, daha eğitilmiş çalışanlar emek piyasalarında daha yüksek gelirler elde edebileceklerinden, işgücüne katılmamanın maliyeti de yükselecek, bu durumda işgücüne katılma oranı artacaktır. İkincisi, eğitim çeşitli maliyetleri olan bir yatırım aracı olduğundan, yatırımın getirisini elde edip maliyetini karşılamak ancak emek piyasalarında çalışmak ile mümkün olacaktır.

Goldin (1994), kadınların işgücüne katılım miktarı fonksiyonunun U biçiminde olmasının sebeplerinden birinin, kadınların eğitimi ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Düşük kalkınma düzeylerinde, eğitim, erkeklerde

kadınlardan çok daha fazla artar. Gelirler artar ve kadınların işgücü arzı üzerindeki gelir etkisi kadınların işgücüne katılımının daha düşük olmasına yol açar. Gelirler biraz daha artarsa, eğitimle ilgili kaynaklar serbest kalır ve kadınlar daha fazla eğitim alabilir. Kadınlar beyaz-yaka sektöründe çalışmaya başladıkça ikame etkisi artar. Kadınların aldığı daha yüksek eğitim ve daha geniş beyaz-yaka sektörden dolayı gelir etkisi de azalır. Böylelikle U biçimli fonksiyona ulaşılır.

1.2.4. Ücret

Killingsworth (1983)'e göre, evli kadınların işgücü arzı, erkek işgücü arzına nazaran ücret ve gelire karşı daha duyarlıdır. Ücretlerin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi incelenirken hem kadınların kendi ücretlerinin hem de kocalarının ücretlerinin etkisi ele alınmaktadır. Kadın ücretlerinin kadınların işgücüne katılımına etkisi, ikame ve gelir etkilerinin nispi ağırlığına bağlıdır. İkame etkisi olumlu yöndedir; çünkü kadın ücretlerinin yüksek olması, daha çok kadının işgücüne katılımı anlamına gelmektedir. Gelir etkisi ise olumsuz yöndedir; çünkü gelir arttıkça işçiler eğlenceye daha çok zaman ayırmak ve daha az çalışmak isteyecektir. Gelir etkisinin küçük olduğu varsayılırsa, kadın ücretlerinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki toplam etkisi artırıcı yönde olacaktır.

Erkek ücretlerinin ise kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumsuz etkisinin olması beklenir; çünkü kocalarının ücretleri ne denli yüksek olursa ev hanımlarının çalışma gereksinimi o denli az olacaktır (Tansel 2002, 11-12).

Ücretlerin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisini ele alırken, ücretlerin kadınların işten ayrılma oranı üzerindeki etkisini ele alan çalışmalara da yer vermek faydalı olacaktır. Viscusi (1980), Blau ve Kahn (1981) ile Haber, Lamas ve Green (1983)'ün çalışmaları kadınlarda daha yüksek iş devri olmasının nedeninin düşük ücretler olduğunu göstermektedir. Viscusi (1980)'e göre, kadınlar tipik olarak eşlerinden düşük ücret kazandıklarından, ikincil gelir sağlayan olarak çalışmaktadırlar. Bu yüzden, geçici ekonomik ihtiyaç dönemlerinde işgücüne katılıp, daha sonrasında çıkmaktadırlar. Blau ve Kahn (1981), kadınların önemli ölçüde erkeklerden daha sık işten çıktıklarını, iş değiştirmenin gençlerin hem cari ücretlerini hem de uzun dönem kazanç beklentilerini iyileştirdiğini, üstelik işten çıkmanın kadınlar için getirisinin hem kısa hem de uzun

dönemde erkeklerden daha yüksek olduğunu ileri sürmektedirler. Haber, Lamas ve Green (1983)'e göre ise, düşük ücret düzeyinde kadınlardaki işten ayrılma oranı erkeklerdekinden daha düşüktür. Ortalama ya da ortalamadan daha yüksek ücret düzeylerinde ise kadınlarla erkekler hemen hemen aynı işten ayrılma oranına sahiptir.

1.2.5. Kayıt Dışı İstihdam

Kadınların işgücüne katılımı çevre koşulları ve iş imkânlarına bağlı olarak kayıt dışı ekonomiden son yıllarda artan oranda etkilenmektedir. Çocuklu kadınların bir kısmı, çocuklarını bırakabilecekleri yerlerin olmayışı veya pahalı oluşu gibi nedenlerle emek piyasalarının tamamen dışına itilebilmekte veya evde çalışarak para kazanabilecekleri işlere yönelmektedirler.

İstatistiklerde çalışmıyor olarak görülen bir kısım kentli kadının özellikle tekstil sektöründe fason üretim yapan işletmelerden ve toptancılardan parça başına iş aldığı, bunun dışında iğne oyası, dikiş, örgü işi, temizlik, bakıcılık gibi işlerde de çalışarak kayıt dışı istihdamda yer aldığı bilinmektedir (Özer; Biçerli 2003-2004, 67).

Kadınları kayıt dışı istihdama sürükleyen sebepler şöyle sıralanabilir (Lordoğlu; Minibaş 1999, 35-36):

- Kadının formel eğitim düzeyinin düşük tutulması ve beceri isteyen işlere hazırlayıcı özel beceri kurslarının sağlanmaması,
- Belli iş ve mesleklere kadınların kabul edilmemesi,
- Belli iş ve mesleklerde kadın oranının dondurulması,
- İşe alıştırma ve işyerinde ayrımcı uygulamalar,
- Ücretlerde ayrımcı uygulamalar,
- Evlenme ve çocuk doğurma hallerinde işten çıkarma,
- Kriz ve ekonomik gerileme durumlarında, özellikle evli kadınların erkeklerden daha önce işten çıkarılması,
- Kadınların koruyucu mevzuattan dolayı bazı işlere girmelerinin engellenmesi,
- Sendikalarda yönetim kadrolarında kadınların çok az temsil edilmesi.

Kayıt dışı istihdam kadınları ev dışındaki yaşamdan soyutlayan ve sömürünün yoğun olduğu bir istihdam biçimi olmakla birlikte, ev işlerinin aksamaması, ulaşım, işyerine uyum sağlama, işyerinde cinsel tacize uğrama ve çalışmak için aileden izin alma gibi pek çok sorunu ortadan kaldırarak kadınların aile bütçelerine katkıda bulunmalarını sağlaması açısından da yararlı olarak nitelendirilebilir (Lordoğlu; Minibaş 1999, 5-10).

1.2.6. Yaş

Kadın işgücüne katılımı yaş grupları itibariyle incelendiğinde çoğu ülkede bunun ‘‘M’’ harfine benzer bir trende sahip olduğu görülmektedir. 20-24 yaş arası artarak maksimuma ulaşan bu oran, 30’lu yaşların başlarından itibaren düşüp 40’lı yaşların başlarında tekrar artış sürecine girmekte, 40-54 yaşları arasında tekrar tavan yapmaktadır. 30’lu yaşlarda işgücüne katılım oranının düşmesinin temel nedeni kadınların bu yaşlarda 0-6 yaş grubundaki çocuklarını büyütme amacıyla piyasa dışına çıkmalarıdır (Hayghe; Bianchi 1994, 25). Çocuk doğurma ve yetiştirme çağındaki kadınların işgücüne katılımı, diğer yaşlardaki kadınlara göre daha düşük olmaktadır (Psacharopoulos; Tzannatos 1989, 193). Türkiye’de 1995 yılında kadınların işgücüne katılımını inceleyen Özar ve Günlük-Şenesen (1998)’in elde ettikleri bulgulara göre; 20-24 yaş grubunda katılım oranı maksimuma ulaşırken, 25-34 yaş grubunda (evlenme ve çocuk doğurma dönemi) azalmakta, 35-39 yaş grubunda hafifçe artmakta ve daha sonra düşmeye devam etmektedir. Kadınların çoğu işe ara verdikten sonra tekrar geri dönmemektedir.

1.2.7. Yasal Düzenlemeler

Kadın işçileri korumak amacıyla düzenlenen yasa, tüzük ve yönetmeliklerin bazı açılardan özellikle kentli kadınların işgücüne katılma oranlarını azalttığı söylenebilir. Örneğin iş kanunumuzda kadınlara tanınan ‘‘evlendikten sonra eşleri çalışmalarına izin vermediği takdirde tazminatlarını alarak ayrılma hakkı’’ zaman zaman suistimal edilmiş, bu durum kadın işgücüne katılımını olumsuz etkilemiştir. Bunun dışında 100-150 arası kadın işçi çalıştıran işverenlere emzirme odası, 150’den fazla kadın işçi çalıştıran işverenlere ise yuva/kreş açma zorunluluğunun getirilmesi işverenlerin bu rakamlara gelmeden kadın istihdamını durdurmalarına neden olabilmektedir (Özer; Biçerli 2003-2004, 70).

Kadın istihdamını kısıtlayan bir başka husus da kadınların bazı alanlarda çalıştırılmasının iş kanunu yoluyla yasaklanması veya sınırlandırılmasıdır. Örneğin maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında ve su altında çalışılacak işlerde kadınların çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Bu ve benzeri maddeler normalde kadınları korumaya yönelik olsalar da; hem onların yüksek ücretli işlere girişlerini engellemeleri hem de kadınlara zayıf cinsiyet imajı vermeleri yönlerinden eleştirilmektedir (Zeytinoğlu 1998, 193).

1.2.8. Medeni Durum

Kadın istihdamını etkileyen en önemli unsurlardan biri de medeni durumdur. Özar ve Günlük-Şenesen (1998) yaptıkları araştırma sonucuna göre, bekâr kadınların işgücüne katılımının evli kadınlara göre çok daha yüksek olduğunu belirtmektedirler.

Aile ve akrabalık sistemlerinin sağlam olduğu ülkelerde sosyal kontrol sağlanmaktadır, bireyler için destek sağlanmaktadır ve kadınlar evlerinin dışında çalışmaya daha az ihtiyaç duymaktadırlar. Fakat aile sistemlerinin sağlam olmadığı, bireylerin evlenmeye ya da evli kalmaya daha az istekli oldukları, destek için akrabalarına başvuramadıkları ülkelerde kadınlar hayatta kalmak için işgücüne katılmak zorundadırlar (Semyonow 1980, 539).

Aile sistemlerinin sağlamlığını boşanma oranına bakarak ölçen Semyonow (1980)'un ulaştığı sonuca göre, boşanma oranı ile kadınların işgücüne katılım miktarı arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu sonuç göstermektedir ki, daha sağlam aile yapısına sahip ülkelerde kadınların işgücüne katılımı daha düşüktür.

Bir sonraki kısımda ayrıntılı olarak ele alınacak olan evli kadınların işgücüne katılımı konusunda, özellikle evli kentli kadınların işgücüne katılım miktarının çok düşük olduğu söylenebilir. Kırsal alanda yaşayan evli kadınların ise katılım oranları nispeten yüksektir (Tansel 2002, 7). Genelde boşanmış kadınların işgücüne katılım oranlarının diğer kategorilerdeki kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Oranlara bir de kentsel-kırsal alanlar itibariyle bakıldığında, kentsel alanlardaki boşanmış kadınların kırsal alanlardaki boşanmış kadınlara göre işgücüne katılımının daha yüksek olduğu

görülmektedir. Kadınların genelde eski eşlerinden yeterli nafaka alamamaları onları ekonomik açıdan sıkıntıya düşürebilmekte, bu durum işgücüne katılma kararlarını pozitif yönde etkilemektedir. Ekonomik sıkıntıların yaşam maliyetlerinin daha yüksek olduğu kentlerde daha fazla hissedilmesi, kentlerdeki boşanmış kadınların işgücüne katılmalarını daha fazla artırmaktadır (Özer; Biçerli 2003-2004, 70). Eşi ölmüş erkek ve kadınların katılım oranları ise hem kentsel alanda hem de kırsal alanda en düşük düzeydedir. Bu durum da büyük olasılıkla eşi ölenlerin büyük çoğunluğunun yaşlı olması ve bu nedenle işgücüne katılamamalarından kaynaklanmaktadır (Tansel 2002, 7).

1.2.9. Çocuk Sayısı

Kadın istihdamını medeni durum kadar etkileyen bir diğer unsur da çocuk sahibi olma durumudur. Özar ve Günlük-Şenesen (1998) yaptıkları araştırmalar sonucunda, işgücüne katılmak istemeyen evli kadınların işsiz (işgücüne katılmak isteyen fakat iş bulamayan) kadınlardan ortalama olarak daha fazla sayıda çocukları olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kadın-erkek işten ayrılma oranları arasındaki potansiyel farklılıkların altındaki en bilindik ekonomik neden, kadınların emek piyasasını genellikle çocuk doğurmak ve büyütme için terk ettiğidir. Çocuk unsuru hem erkek hem de kadınların işgücüne katılma kararında etkilidir, ancak bu unsur kadınların kararında daha etkilidir (Viscusi 1980, 388).

Doğurganlık oranı yüksek olduğunda, kadınların ailevi sorumlulukları artacağından, işgücüne katılabilme ihtimallerinin daha düşük olduğu yönünde ortak bir anlayış vardır (Collver and Langlois 1962, Youssef 1972). Collver ve Langlois (1962)'ye göre, ekonomik organizasyonun modern biçiminin bir özelliği olan kadınların evin dışında çalışmasının, evi ve küçük çocukları bırakıp ayrı bir yere işe gitmeyi gerektiren sosyal külfetleri yanında psikolojik külfetleri de vardır. Eğer kadınlar ücret için çalışmak durumundaysa, aile yapısında bazı değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Aslında evliliğin ertelenmesi, düşük doğurganlık oranları ve aile yapısı ile görevleri hakkında genel bir sadeleştirme şeklindeki bu değişiklikler sanayileşmiş ülkelerin tipik örnekleridir. Youssef (1972)'ye göre de kadınların işgücüne katılımı yalnızca evlilik ya

da çocuk olup olmamasının değil; kadınların evin dışındaki ekonomik faaliyetlere hangi ölçüde katılacağını belirleyen sosyal organizasyonlarla bu değişkenlerin etkileşiminin bir fonksiyonudur.

Psacharopoulos ve Tzannatos (1989) çocuk ve işin eşanlı talepler yarattığını, bir kadının birine daha fazla zaman ayırmasının diğerine daha az zaman bırakacağını belirtmişlerdir. Bu görüşe göre kadınların işgücüne katılımı, çocuk doğurma ve yetiştirme dönemlerinde diğer dönemlere göre daha düşük olacaktır. Yazarlar ayrıca kadınların işgücüne katılımı ile çocuk arasında belirsiz bir ilişkinin varlığından da bahsetmişlerdir. Buna göre daha fazla çocuk, doğrudan ya da dolaylı olarak daha fazla çalışmayı gerektirebilir. Yoksul ve gelişmekte olan ülkelerde ise faaliyetlerde uzmanlaşma çalışma, boş zaman ve tüketim arasında keskin bir ayrıma izin vermez. Tek çocuk önemli ölçüde ebeveyn bakımı gerektirir, ancak birkaç yıl sonra doğan ikinci bir çocuk daha az bakım talep eder. Çünkü ilk çocuk hem kardeşine bakar, hem de evin bazı işlerine yardımcı olabilir.

Semyonow (1980) de çalışmasında, yüksek doğurganlık oranlarına sahip ülkelerde kadınların işgücüne katılımının daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Semyonow ayrıca hem sanayileşme hem de doğurganlığın işgücüne katılım üzerindeki etkisini birbirini etkilemeksizin incelemiştir. Ekonomik kalkınma vasıflı işgücü için bir talep oluşturur ve bununla mesleki rollerin rasyonel dağılımını kolaylaştırır. Doğurganlık, kadınların işgücüne katılımı için kısıtlama olarak etki etse de, kadınların işgücüne katılımının sırasıyla önce verimliliği artıracığı sonra da doğurganlığı azaltacağı fikri reddedilmemektedir. Semyonow'un çalışmasının sonucuna göre, doğurganlık, işgücüne katılımı sanayileşmeden 1,5 kat daha fazla etkilemektedir (Kutlar, Erdem, Aydın, 2011).

Doğurganlığın kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi, mevcut doğurganlığın tercihleri sıralamadaki farklılığı yansıtmadığı varsayımı altında azalmaktadır. Mevcut doğurganlık ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişki, kadınların işgücü arzının doğurganlığın kontrolünün fiyatındaki değişikliklere tepkisinin büyüklüğünü, doğurganlığın doğum kontrol maliyetlerindeki değişikliklere tepkisine nispetle, önemli ölçüde küçük göstermektedir (Rosenzweig and Wolpin 1980, 345-346).

Evli olup da çocuk sahibi olmayan kadınlar, çocuk sahibi olan kadınlara göre daha çok çalışma eğiliminde olmaktadır. Çocuk sahibi olan çoğu kadının çalışma isteği çocuklarının ihtiyaçlarına göre değişmektedir. Daha büyük yaştaki çocuklar zamanlarının çoğunu okulda geçirmektedirler ve okulda olmadıkları zamanda da okul öncesi çağıdaki çocuklar kadar yakın aile denetimine ihtiyaçları yoktur. Dolayısıyla yakın ebeveyn denetimi gerektiren 6 yaş altı çocuk sahibi anneler, çocukları okul çağına gelmiş annelere göre daha az çalışma eğiliminde olmaktadır. Erkeklerde ise durum tam tersidir. Baba olmayan erkekler baba olan erkeklere göre yıl boyunca çalışma konusunda daha az isteklidirler (Hayghe; Bianchi 1994, 25).

Çocuk sahibi olma ile kadın istihdamı ilişkisi incelendikten sonra, ikinci olarak gelir ile çocuk sayısı ilişkisi ele alınabilir. Geleneksel olarak, gelirdeki bir artış ailelerdeki çocuk sayısında bir düşüşe yol açmaktadır. Bununla birlikte, aile planlaması bilgisi ve diğer değişkenler sabitken, ekonomik teori aile büyüklüğü ve gelir arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürer. Dolayısıyla bu geleneksel negatif ilişki; gelir, bilgi ve diğer bazı değişkenler arasındaki pozitif korelasyondan kaynaklanmaktadır. Çocuk bakımı (kazanç bakımından) üretken olmayan bir zaman-yoğun (time-intensive) faaliyet olarak görünmekte ve işte kullanılabilir zamanın çoğunu harcamaktadır (Becker 1965, 509–510). Bu nedenden dolayı da kadın istihdamındaki artış çocuk sayısında bir azalmaya yol açmaktadır.

1.2.10. İstihdam Yapısı

İstihdamda tarım kesiminin payının, kadınların işgücüne katılımını hizmet kesimine göre daha çok artırdığı; istihdamda sanayi kesiminin payının ise kadınların işgücüne katılımını hizmet kesimine göre azalttığı belirlenmiştir (Tansel 2002, 19).

Erkek işçiler daha ziyade çiftçi, çiftlik yöneticisi, usta ve ustabaşı, serbest meslek mensubu, yönetici ya da operatör olarak çalışmaktadırlar. Kadınların erkeklerden daha fazla yoğunlaştığı işler ise, büro işleri ve satış kategorisinde yer alan düşük düzeyli memurluk, gündelikçilik, çiftlik işçiliği ve hizmet işçiliğidir (Viscui 1980, 390).

1.2.11. Gelir Eşitsizliği

Semyonow (1980) kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörlerden birinin de gelir eşitsizliği olduğunu belirtmektedir. Çalışmasında işgücüne katılımın ekonomik kalkınma ve boşanma haddi ile pozitif, doğurganlık ve gelir eşitsizliği ile negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Ulaştığı sonuçlara göre sanayileşme, doğurganlık ve boşanma haddi ile karşılaştırıldığında kadınların işgücüne katılımını onlardan daha çok etkileyen bir etken gelir eşitsizliğidir. Eşitsizlik yüksek olduğunda, ekonomik kalkınma düzeyi, doğurganlık ve boşanma haddi ne olursa olsun kadınlar işgücüne katılmaya daha az isteklidirler.

1.2.12. Sosyal Tabakalaşma

Genellikle daha varlıklı ailelerden gelen kadınların eğitim imkânlarına daha rahat ulaşması mümkündür. Fakat ihtiyaçlarının olmaması, ailenin namusla ilgili kaygıları, aile hayatını teşvik eden zımni kurallar veya tembellik daha varlıklı kadınları iş aramaktan alıkoyabilir. Ancak daha yüksek tüketim seviyesi, yetenekler, hizmetçiler ve iş edinme kanalları ile ilgili üstün imkânlardan dolayı daha üst sınıf statüsü istihdamla pozitif ilişkili olabilir.

Daha fakir kadınlar ise daha düşük okullaşma düzeyine sahiptirler ve tamamen ekonomik sıkıntılardan dolayı zengin kadınlardan daha fazla çalışma isteğindedirler. Ancak daha düşük sınıftaki kadınların işe girmeleri önünde vasıfsızlık, eğitimsizlik ve işlere ulaşma imkânı olmaması gibi önemli engeller vardır (Malhotra ve Mather 1997, 607).

1.3. Evli Kadınların İşgücüne Katılımı

Evli olma durumu işe alma sürecinde bazen kadınlar açısından sorun yaratmaktadır. Çünkü hem kadın çalışanın hamilelik-doğum döneminde işten uzak kalacağı hem de devamında çocuğun bakımı ile ilgileneceği hesaplanmaktadır. Çocuk sahibi olmayı düşünen bir kadının iş seyahatine gitme, gerektiğinde mesaiye kalma gibi esnek iş koşullarına uyum sağlayamayacağı, çünkü tüm önceliğinin çocuğu olacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra doğum yapan kadının yasal hakkı olan ücretli doğum izninin verilmesinde de sorunlar yaşanabilmektedir (Dalyanoğlu; Gümüş 2009, 3).

20. yüzyılda evli kadınların işgücüne katılımlarındaki artışın en önemli sebebi, batılıların ekonomileri geliştikçe, hizmet sektöründeki hızlı genişleme ile kadınların kazanma güçlerinde meydana gelen artıştır. Kadınların kazanma güçlerindeki artış, çocuk bakımına ve diğer ev işlerine ayırdıkları vaktin fırsat maliyetini artırmaktadır. Bu durum evlilikten elde edilen faydayı azaltmakta ve boşanmanın çekiciliğini artırmaktadır. Boşanma ihtimalleri arttıkça, bir evlilik bittikten sonra çocuk bakımı daha zor olduğundan, doğurganlık oranı azalmaktadır. Boşanma oranları arttığında, hem kadınlar işgücüne daha tam olarak katılacaklarından hem de boşanmanın ardından yaşanacak maddi sıkıntılardan korunmak için kadınların işgücüne katılımı artmaktadır (Becker 1985, S34).

Tüketim davranışı çalışmalarında, aile analizin bir ögesi olarak ele alınmaktadır. Gelirin birleştirildiği varsayılmaktadır ve toplam aile tüketimi bununla pozitif ilişkilidir. Aile bireyleri arasında tüketimin dağılımı zevklere bağlıdır. Evde mal ve hizmetlerin üretimleri ve boş zaman hakkındaki kararlar büyük ölçüde aile kararlarıdır (Mincer 1962, 65). Killingsworth'un (1983) yaptığı zaman tahsis kuramına göre, bir kadının işgücüne katılım kararı vermesi de, hanehalkının tümünün katıldığı bir ortak karar verme sürecinin sonucudur.

Herhangi bir aile bireyinin boş zaman ve ev hizmetleri talebindeki ilgili gelir değişkeni toplam aile geliridir. Aile bireylerinden birinin gelirindeki bir değişiklik genellikle ailenin bir bütün olarak boş zaman tüketimindeki bir değişiklikle sonuçlanır. Bir bireyin gelirindeki bir artış kendi çalışma saatlerinde değil, diğer aile bireylerinin çalışma saatlerinde bir azalmaya yol açabilir.

Genel tüketim durumunun aksine, her bir aile bireyi için boş zamanın, piyasa işinin ve ev işinin dağılımı yalnızca zevkler ve görevlerdeki biyolojik veya kültürel uzmanlaşma tarafından değil, aile bireyleri için belirli olan nispi fiyatlar tarafından da belirlenir. Bunun nedeni, piyasada kazanma güçlerinin ve alternatif arayışlardaki marjinal verimliliklerin aile bireyleri arasında farklı olmasıdır. Diğer her şey sabitken (aile geliri dâhil), bazı aile bireyleri için piyasa ücret haddindeki bir artış bu birey tarafından yapılan hem boş zaman tüketimini hem de ev hizmetlerinin üretimini aile için daha

maliyetli yapar. Rasyonel aile karar problemi olarak bu durum bireyi piyasaya daha çok emek arz etmeye teşvik eder. Diğer aile bireylerinin ücretleri sabitse, tersine dönen emek arz eğrisi varsayımı bile özel gelir elde eden için toplam çalışma saatlerinde bir düşüş öngörüsünü doğrulamaz.

Bu açıklamalardan sonra, evli kadınların boş zaman, evde çalışma ve piyasada çalışma arasındaki ilgili tercihleri ele alınabilir. Gelirin boş zaman talebi üzerinde pozitif, toplam çalışma miktarı üzerinde negatif bir etkisi olduğu varsayılmaktadır. İlgili fiyatlar sabitken, aile gelirindeki bir artış, toplam çalışma saatlerini düşürecektir. Ev ürünleri ve hizmetlerine olan talep üzerindeki gelir etkisinin negatif olması mümkün olmadığından, artan boş zaman özellikle piyasada çalışma saatlerinde bir düşüş anlamına gelmektedir. Böyle bir sonuç, hem ev ürünleri ve piyasada üretilen ürünler arasında tüketimde ikamenin yokluğunu hem de kadınla diğer evde üretim faktörleri (mekanik ya beşeri) arasındaki ikame edilebilirliğin tamamen yokluğunu gerektirir. Hizmetçiler, emekten tasarruf sağlayan aletler ve dondurulmuş yiyecekler bu tür varsayımlarla çelişirler.

Zamanın belirli bir anında ikame edilebilirlik derecesi ev ürünlerinin içeriğine bağlı olarak değişebilir. Bir annenin küçük çocuklarının bakımı için bu tür ikameler, yemek hazırlamak ya da hanehalkının fiziki bakımı için olanlardan daha az tatmin ederler. Bu nedenle gelirdeki aynı değişme, annenin piyasada çalışma saatlerini, küçük çocuklar olduğunda yaşam sürecinin diğer dönemlerinde olduğundan daha güçlü bir şekilde etkileyecektir.

Aile geliri toplam çalışma miktarını etkilerken, piyasa ücret haddi boş zaman, ev ve piyasa arasındaki zamanın tahsisini etkilemektedir. Evdeki verimlilik veri iken, reel ücret haddindeki bir artış, hem evdeki üretimin hem de boş zamanın fiyatını (alternatif maliyetini) artırır. Ev malları ve ücret malları arasındaki mevcut bir ikameye göre bu tür bir değişiklik piyasaya arz edilen emekte bir artışa yol açacaktır.

Genel bir görüşe göre, bir kadın tarafından piyasaya arz edilen emek miktarı, evlilik hayatından işgücüne aktarılan kısımdır. Eğer boş zaman ve çalışma tercihleri, uzun dönem aile gelirleri ve kazanma güçleri bütün kadınlar için aynı olsaydı, teoriye göre piyasada toplam çalışma miktarı bütün kadınlar için aynı olacaktı. Bu doğru olsa bile,

çalışma hayatı boyunca piyasa faaliyetlerinin zamanlaması bir bireyden diğerine değişebilir. Yaşam süreci, ev işlerinin ve boş zamanın talebinde ve marjinal maliyetlerinde değişiklikler meydana getirir. Bu değişiklikler işgücü oranı ile kadının yaşı, çocuklarının varlığı, sayısı ve yaşları arasındaki ilişkiyi yansıtır. Aile gelirlerinde ve varlıklarında, mükemmel sermaye piyasasından daha az ve sınırlı bir gelir seviyesinde, veri işgücüne katılım zamanlamasını etkileyebilecek yaşam süreci değişiklikleri vardır. Ücret haddindeki, istihdam fırsatlarındaki, diğer aile bireylerinin özellikle de aile reisinin geliri ve istihdamındaki konjonktürel ve tesadüfî değişiklikler ev, piyasa ve boş zaman arasındaki zamanın tahsisinde geçici değişikliklere sebep olabilir. Bundan dolayı kısa gözlem dönemlerinde işgücüne katılım oranındaki veya devir hızındaki değişim, evli kadınların işgücüne katılım davranışlarının göze çarpan özelliklerindedir.

Piyasada aynı kazanma gücüne sahip ve boş zaman tercihi kocasının kazanma gücünden bağımsız olduğu varsayılan belirli bir grup kadın için, tahminen kocalarının gelirleri ile kadınların piyasada çalışma saatleri arasında negatif bir ilişki ortaya çıkacaktır. Çünkü bu durumda kocanın daha yüksek gelir elde etmesi daha yüksek aile geliri anlamına gelir ve boş zamanın normal bir mal olduğu varsayımına dayanarak bu, kadının evinde ve piyasada daha az çalışmasını ifade eder.

Kocaları aynı kazanma gücüne sahip belirli bir grup kadın için, kadının ücret haddindeki değişikliğin piyasada çalışma saati üzerindeki etkisi ne olacaktır? Açıkça daha yüksek ücret haddi kadınları ev sektörü ve boş zamandan piyasa sektörüne kaydıracaktır. Bu durumda aile geliri kadının kazanma gücündeki artışın bir sonucu olarak artacağından toplam çalışma saati azalma eğiliminde olacaktır. Piyasada çalışma saatlerinin artıp azalması, evden piyasaya kayan işgücünün, boş zamanın mümkün olduğunca artan tüketimi nedeniyle azalan çalışma saatinden daha fazlasını piyasa sektörüne ekleyip eklememesine bağlıdır (Mincer 1962, 65-70).

İşgücünün mevcut veya beklenen geçici değişikliklere tepkisi konusundaki mülahazaların tarihi değişikliklerle bir ilgisi olabilir. Eğitimle ve meslekle ilgili eğilimler, kocaları resmi eğitim alırken veya iş tecrübesi edinirken ve aile geliri geçici olarak düşükken, daha çok genç evli kadının işgücü piyasasına girmesine neden olabilir.

Erken evlilik yönündeki eğilimler ve daha uzun yaşam süresi, çocuklar büyüdükten sonra ev işlerinde kalıcı azalma beklentisini ortaya çıkarmaktadır. Böyle beklentiler kadınları daha fazla eğitim ve öğretim yönünde motive edebilir ve yaşam süreci boyunca daha yüksek işgücü hadlerine teşvik edebilir.

Aile reisinin işsiz kalması durumunda, aile gelirindeki nispi düşüş, kadının beklenen ücret haddindeki nispi düşüşten daha güçlüdür. Bu yüzden durgunluk dönemlerinde bu durumdaki ailelerde kadınların işgücüne katılım oranları artabilir (Mincer 1962, 95-96). İlave işçi etkisine göre, kocaları işsiz olan kadınların işgücüne katılımı, genellikle, kocaları çalışan kadınlara göre daha yüksektir (Killingsworth 1983, 16). Diğer bütün ailelerde, gelirler nispeten istikrarlıdır fakat ücret haddi beklentileri biraz düşüktür. Bu ailelerdeki muhtemel sonuç, kadınların işgücü haddinde hafif bir azalma olmasıdır (Mincer 1962, 96).

Kadınları hor gören erkek modeline (male chauvinist model) göre, kadınlar emek arz kararlarını verirken, kocalarının kazançlarını bir çeşit gerçek gelir olarak görmektedirler (dolayısıyla kocalarını bir çeşit gelir üreten varlık olarak görmektedirler). Erkekler ise, eşlerinin emek arz kararına bakmaksızın yalnızca kendi ücretlerine ve ailelerinin mevcut gerçek gelirine bakarak emek arz kararlarını vermektedirler (Killingsworth 1983, 30).

Haber, Lamas ve Green (1983) ise evlilik ile işten ayrılma durumu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ulaştıkları sonuca göre evli kadınlarda işten ayrılma oranı evli erkeklere göre daha fazla iken, bekâr kadınlarda işten ayrılma oranı bekâr erkeklerden daha düşüktür. 6 yaş altı çocuk sahibi kadınlarda da işten ayrılma oranı 6-17 yaş arası çocuk sahibi kadınlardakinden daha yüksektir.

Medeni durumun kadınların işgücüne katılımını etkilediği gibi, işgücüne katılım oranı da evlenme, boşanma ve çocuk sahibi olma kararlarını etkilemektedir (Cramer 1980; Huber and Spitze 1980; Michael 1985). Kadınların işgücüne katılım miktarı arttıkça boşanma oranlarında artış olurken, doğurganlık oranlarında da düşüş olmaktadır.

1.4. Cinsiyete Dayalı İşgücü Ayrımcılığı

Goldin (1994)'e göre cinsiyet eşitliği, özellikle çocukların iyiliği düşünüldüğünde, iktisadi kalkınmayı teşvik ederken, iktisadi kalkınma da cinsiyet eşitliğini teşvik etmektedir.

Kadınların istihdam edildiği işlerde çoğunlukla ücretler erkeklerin istihdam edildiği işlerden düşüktür. Kadınların işleri genellikle hizmet anlayışını gerektiren işlerdir. Bu özellikler aile ve eğitim kurumları tarafından desteklenmektedir (Reich; Gordon; Edwards 1973, 360).

Kadınlarla erkeklerin ücretleri arasındaki büyük farklılıklar, cinsiyete göre iş ayrımı, kadınlar için terfinin seyrek olması, kadın ve erkeğe sağlanan ayrıcalık farklılıkları gibi unsurlardan kaynaklanmaktadır. Kadın çalışanlar için düşük ücretler, bir kocanın gelirini paylaşmayan kadınlar ve onlarla yaşayan çocuklar için düşük bir yaşam standardı anlamına gelmektedir. Eşit şartlardaki bütün işlere ulaşmaktan mahrum olduklarından, kadınlar, bir kişinin gelişmesine ve ilerlemesine izin veren ilgi çekici işlerde oransız olarak küçük bir paya sahiptir. Çalışan kadınlar için kazançlar vardır fakat mevcut değişme haddinin devamlılığı varsayılsa bile, emek piyasalarındaki tatmin edici kadın erkek eşitliği on yıllar sürer.

Bazı ekonomistler kadınlar için düşük emek piyasası pozisyonunu, kadınların ev işi ve çocuk bakımı sorumluluklarına normal ve genellikle yumuşak bir şekilde uyum sağlayarak, özgür bir şekilde seçtiği bir şey olduğu görüşündedirler. Bu bakış açısından, ayrımcılık karşıtı kanunlar ve kanunları uygulamak için kullanılan araçlar gereksizdir veya önemsiz bir değere sahiptir.

Sendikalaşmadaki farklılıklar ücret farklılığının bir kısmının adil bir nedeni olduğunu gösterir. Bunun dışında kadınlar, erkeklerin aldıklarının yarısından daha az iş eğitimi almaktadırlar ve bu farklılık da ücret farklılığının önemli bir kısmının adil olduğunu gösterir. Literatürde iş eğitimleri işçilerin kendilerine yaptıkları yatırım olarak ele alınmaktadır. Ancak çoğu kurumda bu tür eğitimlere katılma durumu işçilerin değil, işverenlerin kontrolündedir (Bergmann 1989, 43-45).

Çoğu kişi, aile içindeki geleneksel cinsiyete göre işbölümüne bağlı olarak, kadınlar arasında işten ayrılma eğiliminin erkeklerden daha yüksek olacağını düşünmektedir. Bunun sonucunda da işverenler, kadınları önemli miktarda firmaya özgü eğitim gerektiren işlere almakta isteksiz kalabilmektedirler. Ayrıca, kadınlar da daha kısa işte kalma süresi beklentisi ve işgücüne daha zayıf bağlılıkları nedeniyle, başlangıçta daha düşük ödemeli stajyer pozisyonunu kabul etmeleri uzun dönem ödemelerini düşüreceğinden böyle işlere girmekten kaçınabilmektedirler. Böyle bir davranış da kadınların erkeklerden daha düşük ücret almalarıyla sonuçlanacaktır (Blau; Kahn 1981, 563-564).

Polachek (1981), cinsiyete dayalı ücret farklılıklarını açıklamada, cinsiyete göre mesleki ayırım üzerine odaklanmıştır. Ücretlerdeki cinsiyet farklılığının, kadınların giriş-çıkışların kolay olduğu belirli meslekleri tercih etme düşüncelerinden kaynaklandığını tahmin etmiştir. Kadınların kriterleri onların profesyonel ve yönetimle ilgili işlerde bulunma ihtimallerini azaltmakta ve düşük ücretli işlerde yoğunlaşmalarına neden olmaktadır. Fakat bu tahmin aynı meslekteki kadın ve erkek arasındaki ücret farklılığını açıklamaya yardımcı olamamaktadır (Bergmann 1989, 47-48).

Becker (1985) ücret farklılıklarının önemli bir sebebi olarak beşeri sermaye farklılıklarını ileri sürmüştür. Ona göre kadınlar iş dışında kalan saatlerini ev işlerine ayırırken, erkekler dinlenmeye ve eğlenceye ayırmaktadırlar. Bu durumda da erkekler işe daha fazla enerjiyle gelmektedirler ve bu da daha yüksek ücret ödenmesini açıklamaktadır. Bergmann (1989)'a göre Becker'in açıklaması da, kadınların işlerinde erkeklerden daha az enerjili olduklarına dair herhangi bir kanıt sunmadığından sadece bir tahmin niteliğindedir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılık konusunda yapılan çalışmalar; genellikle kadınların erkeklerden daha az kazandıkları, daha düşük ücretli ve geleceği olmayan mesleklerde yoğunlaştıkları sonucuna ulaşmışlardır. Konu ile ilgili teoriler “Neo Klasik Yaklaşım” ve “Kurumcu Yaklaşım” olarak iki ana başlık altında analiz edilmektedir.

1.4.1. Neo Klasik Yaklaşım

Neo Klasik iktisat teorisi, rekabetçi bir piyasa ortamında ücretlerin işgücünün marjinal verimliliğine eşit olması ve eşit üretkenliğe sahip işçilerin en azından uzun dönemde eşit ücret alması gerektiğini söyler.

Karını maksimize etmek isteyen işverenlerin bulunduğu rekabetçi bir piyasa ortamında ücret ayrımcılığı uzun dönemde sürdürülemez. Eğer kadın çalışanlar erkeklerle eşit üretkenliğe sahip olduğu halde onlardan daha az ücret alıyorsa, bu kadın işçilerin işverene maliyetinin erkek işçilerden daha az olduğunu gösterir. Bu durumda karını maksimize etmek isteyen işverenler tercihlerini daha az maliyete sahip olan kadın işçilerden yana kullanırlar, böylece serbest piyasa süreci ayrımcılığın ortadan kalkmasına yardımcı olmuş olur. İşveren eğer önyargılı ve yerleşik düşüncelerle davranarak serbest piyasa ortamında ayrımcılığa devam ederse hâsılatı ve satışları azalır. Ayrımcılık yapmayan rakipleri karşısında uzun süre ayakta kalamayarak sektörü terk etmek durumunda kalır.

1.4.1.1. Beşeri Sermaye Yaklaşımı

Beşeri Sermaye Yaklaşımı'na göre, kadınların daha düşük ücret alması ve daha düşük statülü mesleklerde yoğunlaşması, beşeri sermaye donanımlarının yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Beşeri sermaye; eğitim kurumlarına devam etme, hizmet içi eğitim, iş arama ile iş aramak için göç etme şeklindeki faaliyetlere yapılan yatırım gibi “insanın kendisine yaptığı yatırım” olarak tanımlanabilir. Beşeri sermaye teorisinin önemli bir saptaması; kadın ve erkek çalışanların birbiriyle tam anlamıyla ikame edilemeyeceğidir. Kadınlar evlendiklerinde ve çocuk sahibi olduklarında işini terk edip işgücünden ayrılma eğiliminde olduklarından, çalışma hayatında daha az deneyimlidirler ve bu yüzden beşeri sermaye donanımları da erkeklerden daha azdır. Aynı zamanda kadınlar hizmet içi eğitim konusunda daha az isteklidirler, çünkü daha az çalışmak ve böylece çocuklarına ve ev işlerine daha çok vakit ayırmak için özellikle düşük statülü geleceği olmayan meslekleri tercih etmektedirler.

Beşeri Sermaye Teorisi, kadınların daha az ücret almasının ve geleceği olmayan ikincil mesleklerde yoğunlaşmasının nedeninin kendi özgür bireysel tercihleri olduğunu

belirtir. Bu tercihlerin iradi tercihler mi yoksa toplumsal ayrımcılık olarak adlandırılabilen istek dışı tercihlerin arkasında yatan toplumsal faktörlerin, değer yargılarının, yerleşik kabullerin ve önyargıların mı bir sonucu olduğu konusu tartışmaya açıktır.

1.4.1.2. İstatistiksel Ayrımcılık

Bu model Phelps tarafından 1972 yılında geliştirilmiştir. Modele göre işverenlerin kadın çalışanlara karşı ayrımcılık yapmasının nedeni; eksik rekabet koşulları altında tam olmayan bilgi ve belirsizlik altında karar vermek zorunda olmalarıdır. İşverenler işe başvuranların özelliklerini dikkatli olarak inceleseler de adayın işteki performansından ve işte ne kadar süre çalışacaklarından emin olamazlar. Dolayısıyla işverenler toplumda yerleşik olan bazı düşünce ve tutumlardan hareketle, kadınların daha verimsiz olduklarını, düzensiz çalıştıklarını, güvenilir olmadıklarını, vs. düşünerek istatistiksel ayrımcılık yaparlar. Kadınların çalışma hayatında erkekler kadar güvenilir olmadığı, çünkü kadınların evlendiklerinde ya da çocuk sahibi olduklarında işi terk edeceği veya evdeki sorumluluklarından dolayı işe kendilerini tam olarak veremeyecekleri gibi inançlar vardır. Ayrıca genel inanca göre ev geçindirmek kadınların değil erkeklerin görevidir ve kadınların çalışması ikincil öneme sahiptir.

1.4.1.3. Becker'in Duygusal Ayrımcılık Teorisi

Bu yaklaşıma göre, cinsiyet ayrımcılığı belirli bir gruba karşı kişisel önyargı ve duygusal tercih biçiminde gerçekleşmektedir. Eğer bir işveren kadınlara karşı ayrımcı duygulara sahipse bir kadını istihdam etmek ona parasal olmayan ek bir maliyet yükleyecekmiş gibi davranır. Bu ek maliyet işverenin ayrımcılık katsayısına eşittir. Bu şekilde düşünen bir işveren için erkeği istihdam etmenin maliyeti onun ücretidir ama kadını istihdam etmenin maliyeti kadının ücreti artı işverenin ayrımcılık katsayısıdır. Bu durumda işverenler kadını erkeğe göre daha düşük ücretle çalıştıracaktır. Bu yaklaşımda kadının işgücü piyasasında karşılaştığı ayrımcılık işverenlerin kişisel cinsiyet tercihine kalmıştır. Cinsiyet ayrımcılığı yapmayan işverenler ise ücret farklılaşmasına gitmeyecektir ve işgücü maliyeti ayrımcılık yapan işverenden daha düşük olacaktır.

İşverenler gibi çalışanlar da ayrımcılık duygusuna sahip olabilir ve kadınlarla aynı ortamda çalışmak istemeyebilirler. Eğer bir işyerinde çalışan erkekler, kadın çalışanlara karşı ayrımcılık duygularına sahipse, kadınlarla birlikte çalışmak sanki kendilerine parasal olmayan ek bir maliyet getiriyormuş gibi davranırlar. Bu durumda işyerinde erkek çalışanları kadınlarla birlikte çalıştırabilmek için ek maliyetin kendilerine ödenmesi gerekecektir. Bundan dolayı karını maksimize etmek isteyen işveren işe alacağı ya da mevcut çalışanları arasında kesin bir cinsiyet ayrımcılığına gidebilir. İşveren sadece kadın ya da sadece erkeklerden oluşan bir işçi grubu oluşturarak erkekleri kadınlarla birlikte çalıştırabilmek için ek bir ödemede bulunmak zorunda kalmayacaktır. Sonuçta ücret ayrımcılığının yerini meslek ayrımcılığı alacaktır (Palaz 2002, 88-95).

1.4.1.4. Aşırı Kalabalıklaşma Modeli

Model ilk olarak Millicent Fawcett tarafından 1918 yılında ortaya atılmıştır. Modele göre, işverenlerin önyargıları, sosyal ve geleneksel bakış açıları kadınların belli mesleklere girmesine engel olmakta ve böylece onların düşük statülü ve vasıfsız işlerde yoğunlaşmasına sebep olmakta, bu da ücretleri düşürmektedir (Palaz 2002, 96).

Aşırı kalabalıklaşma teorisi, tam rekabetçi işgücü piyasası analizinden vazgeçmekte ve mesleki ayrımcılığı gündeme getirmektedir. Bu teoriye göre, kadınlar erkek çalışanlarla eşit beşeri sermaye donanımına sahip olsalar da, aynı işi yapsalar da onlarla aynı piyasada rekabet etmedikleri için daha az ücret alacaklardır. Çoğu iş kadın işi ve erkek işi olarak ayrıldığı için kadınlarla erkekler emeklerini ve beşeri sermayelerini ayrıştırılmış piyasalarda satmaktadırlar. Erkekler emeğini erkek işi olarak etiketlenmiş piyasalarda satacak buna karşılık kadınlar onlarla aynı piyasada rekabet edemeyeceklerdir (Bergmann 1989, 49).

Türkiye’de iş kanunumuza göre kadınların bazı işlerde çalışması yasaklanmıştır. Bu yasalara göre her yaştaki kadınların kablo döşemesi, tünel inşaatı gibi yer altı veya her türlü sualtı işlerinde çalışması yasaklanmıştır (İK, Madde 68). Bu yasanın gerekçesi bu işlerin kadınlara uygun görülmemesidir. Aynı şekilde sanayiye ait işlerde her yaştaki kadınların gece çalıştırılması esas itibariyle yasaktır. Ancak işin özelliği gereği kadın

işçi çalıştırılması gereken işlerde 18 yaşını doldurmuş kadın işçilerin çalıştırılmasına belli şartlar çerçevesinde izin verilecektir (İK, Madde 69).

1.4.2. Kurumcu Yaklaşım

Reich, Gordon ve Edwards (1973), rekabetçi ortamdan monopolcü kapitalizme geçişte Kurumcu Teori'nin ortaya çıktığını ve bunların argümanının oligopol piyasalar için daha geçerli olduğunu ileri sürerler.

Kurumcu teori, işgücü piyasalarının esnek olmadığını ve tekelci firmaların ve kurumsal düzenlemelerin engelleriyle bazı işçi gruplarının istekleri dışında, daha düşük şartlarla donatılmış ikincil piyasalarda çalışmak zorunda kalacağını vurgular (Rumberger; Carnoy 1980, 117-132).

Kurumcu yaklaşıma göre piyasalar, birincil ve ikincil piyasalar olarak ayrılmaktadır ve kadınlar ve erkekler bu piyasalar arasında bölümlendirilmektedir. Birincil piyasalar; istikrarlı çalışma alışkanlığı gerektiren ve geliştiren, ustalık edinilen, ücretlerin nispeten yüksek olduğu ve işte terfinin olduğu piyasalardır. İkincil piyasalar ise; istikrarlı çalışma alışkanlıklarının gerekmediği ve engellendiği, ücretlerin düşük olduğu, iş devir hızının yüksek olduğu ve işte terfinin çok az olduğu piyasalardır. Bu yaklaşıma göre kadınlar daha çok ikincil piyasalarda istihdam edilirken, erkekler ise birincil piyasalarda istihdam edilmektedir (Reich; Gordon; Edwards 1973, 359-360).

Feminist Cinsiyet Ayrımcılığı Teorisi

Teoriye göre, kadınların hem evde hem de işyerinde ayrımcılığa maruz kalmalarının nedeni, erkek-egemen sistemin hâkim olduğu sosyal ve geleneksel değer yargılarıdır. Böylece birbiriyle etkileşim içinde olan ekonomik ve sosyal değişkenler cinsiyet ayrımını yaratır.

Anker ve Hein (1986), kadın mesleklerinin genelde ev kadınlığının ve anneliğin bir uzantısı olarak öğretmenlik, hemşirelik, temizlik işleri ve çocuk bakıcılığı gibi işler olduğunu ve çoğu toplumda bu işlerin hafife alınmakta olduğunu ileri sürmektedirler. Bazı kadınların yaptıkları işler yüksek ücret alan erkeklerin yaptıkları işlerden daha

fazla deneyim ve yetenek gerektiren işler olsa da sırf kadın işi olarak görüldüğü için daha düşük ücretlidir.

Genel olarak baktığımızda, kadınların işteki durumu bize Türkiye’de kadınların sadece çok düşük bir oranının ekonomik özgürlüğü olduğunu ve hayatını kontrol edebildiğini, buna karşılık büyük çoğunluğunun toplumda anne ve eş olarak algılandığını göstermektedir. Aynı zamanda kadınların çoğunluğunun ekonomik olarak erkeklere bağımlı olduğu görülmektedir (Palaz 2002, 99-100).

1.5. Çalışma Yaşamında Kadınlar ve Karşılaştıkları Sorunlar

Çalışma yaşamında kadınların karşılaştıkları sorunlar iş yaşamında ve aile yaşamında karşılan sorunlar olmak üzere iki ana başlık altında incelenebilir (Kocacık; Gökaya 2005, 205).

1.5.1. İş Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar

İş yaşamında karşılaşılan sorunları 5 grupta toplamak mümkündür (www.tisk.org.tr).

1.5.1.1. Eğitim ve Mesleki Eğitimde Eşitsizlik

Dünyanın çoğu ülkesinde kadınların eğitimi erkeklere göre daha düşük düzeyde kalmıştır. Anayasamızda kadın erkek eşitliği yer almakla birlikte kadınlar bugüne kadar eğitim olanaklarından erkekler gibi yararlanamamışlardır. Geleneksel olarak erkeklerin eğitimi kadınlara göre daha önemli sayılmış, erkeklere öncelik tanınmıştır. Oysa kız çocuklarına verilecek eğitim, kişisel çıkarların yanı sıra, ülke refahının artmasına da katkı sağlayacaktır.

Toplumumuzun geçmişine baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu zamanından bu yana kızların eğitimi erkeklerin eğitiminden sonra düşünülmüş ve kızlara verilecek eğitim için ayrı bir amaç çizilmiştir. Görüyoruz ki eğitim alanında da kadınlar erkeklerden daha ağır bir eşitsizlik ve ayrımla karşı karşıyadırlar (www.egitimsen.org.tr). Hâlbuki kadın istihdamının artırılması ile kadının sahip olduğu mesleki nitelikler arasında güçlü bir ilişki vardır. Kadına mesleki eğitimle kazandırılacak niteliklerin iş hayatının talepleriyle uyumlu olduğu oranda, kadının ücretli iş bulabilme imkânı artacaktır.

Mesleki eğitimde nitelik yönünden sağlanacak gelişme, kadının işgücüne katılım oranının yükselmesine anlamlı katkı sağlayacaktır (www.tisk.org.tr).

Eğitim sorunu ilk aşamada kadınların yaptıkları veya yapacakları işleri belirgin hale getirmektedir. Eğitim düzeylerinin düşük olmasına bağlı olarak, kadınların vasıflı veya yarı vasıflı işler bulmaları güçleşmekte ve buna bağlı olarak kadınlar erkeklerle rekabet edememektedirler (Lordoğlu; Minibaş 1999, 255). Bu durum kadınların üst düzey yönetimde daha az yer almasına neden olmaktadır. Çalışan kadının vasıflı işlerin gerektirdiği bilgi ve beceriyle donatılmamış olması ve eş, annelik görevlerini üstlenmesi işgücüne katılımını ve işinde yükselmesini, uzmanlaşmasını engellemektedir (Erkek; Karagöz 2009, 17). Kadınların eğitimde karşılaştıkları bu eşitsizlikler aşağıda inceleyeceğimiz diğer eşitsizlikleri de beraberinde getirecektir.

1.5.1.2. İş Bulma ve Yükseltimede Eşitsizlik

Kadınlar genel olarak işe seçilme, işe yerleştirilme ve terfi sürecinde eşitsizliklerle karşı karşıyadır. İşe alımlarda özellikle “erkek çalışan” aranması, mülakata katılan kadının hamile olması durumunda diğer adaylardan ne kadar üstünlüğü olursa olsun işe alınmaması, hatta bazı sektörlerde çalışmakta olan bir kadının hamile olduğunun öğrenilmesi durumunda işten çıkarılması gibi inanılması güç haksızlıklar yapılabilmektedir.

İşverenlerde genellikle kadınların geçici olarak çalıştıkları, erkeklere oranla kendilerini daha az işlerine verdikleri, olası hamilelik ve ev işleri yüzünden terfi ettirilmemeleri, özellikle de üst yönetim basamaklarına getirilmemeleri gerektiği görüşü yaygındır. Kadından öncelikle anne ve eş olarak toplumsal rolleri üstlenmesi beklenmekte, mesleki başarı ve kariyer ikinci planda kalmaktadır (www.tisk.org.tr).

Kadının aile hayatındaki rolü ve sorumlulukları mesleğinde terfi imkânını kısıtlamaktadır. Bu durum kadınlara yönelik ayrımcılığın esası olan şeffaf tavan kavramını gündeme getirmiştir. Şeffaf tavan kavramı kadınların ilerlemelerini engelleyen görünmeyen bariyerleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Kadınların kariyerlerini engelleyen şeffaf tavanlar, işletmelerin rekabet üstünlüğü elde edebilmek için gerekli olan farklı ve çeşitli yeteneklere sahip olan kişilerin üst düzey yönetimde

görev alamamalarına ve özelliklerine bakılmaksızın işletmelerin kârlılığına ve sağlığına katkıda bulunabilecek yeteneklerin kullanılmamasına neden olmaktadır. Bu tavan kırılması oldukça zor bir engel olarak görülmektedir (Aytaç 2000, 908-909).

1.5.1.3. Ücretlendirmede Eşitsizlik

Kadınlara verilen işler genellikle geçici nitelikte ve düşük ücretli işlerdir. Erkeklerle aynı mesleki kategorilerde bile ortalama olarak kadınlar daha düşük ücret almaktadırlar. Ülkemizde 1980 sonrasında yaşanan ekonomik kriz, kadının işgücüne katılımını artırmıştır. Kadının işgücü piyasasında bulunduğu konum incelendiğinde, çoğunlukla emek yoğun, niteliksiz ve düşük ücretli işler olduğu görülmektedir. Kadının ikincil işgücü niteliklerini taşıyor olması bu tür işlere uygun olduğunu gösteriyor gibi olsa da, bu durum kadın ve erkek işgücü arasında eşitsizliklere neden olmaktadır (www.tisk.org.tr).

Kadın istihdamının ağırlıklı olarak tarım sektöründe ve ücretsiz aile işçisi statüsünde yoğunlaştığı ayrıca yönetici kadın sayısının düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda kadınların ücret bakımından neden erkeklerin çok gerisinde olduğu daha net anlaşılabilir. Eğitim düzeyi arttığı oranda kadın-erkek arasındaki ücret farklılığı da azalmaktadır. Kamu sektöründe fark daha az, özel sektörde ise daha fazladır (Erkek; Karagöz 2009, 16).

Dünya Ekonomik Forumu'nun yayınladığı Küresel Cinsiyet Eşitsizliği 2009 Endeksi'ne göre kadınların aldıkları ücretin erkeklerin aldıkları ücrete oranı 0,62'dir. Bu endekse göre toplumsal cinsiyet temelli ücret eşitsizliğinde Türkiye 125 ülke arasında 84. sırada yer almaktadır.

1.5.1.4. Sosyal Haklardan Yararlanmada Eşitsizlik

Sosyal haklar içinde sosyal güvenlik, sendikal örgütlenme, grev hakları vb. hakların başta geldiği bilinmektedir (Kocacık; Gökkaya 2005, 212). II. Dünya Savaşı'ndan sonra kadın işgücü sayısı artarken yasal düzenlemeler sonucu kadınların da bazı sendikal haklardan yararlanmaya başladıkları görülmüşse de kadınların örgütlenmeleri yetersiz kalmıştır (www.tisk.org.tr). Kadınların örgütlenmeleri yetersiz kalınca da, sesleri

yeterince duyulamamakta ve sorunlarının çözümü için önemli adımlar atılamamaktadır. Kadınlar ancak örgütlü hareket ederek bazı sosyal haklara kavuşabileceklerdir.

1.5.1.5. Cinsel Taciz

Çalışma hayatı, yapılan iş ile ilgili konular dışında belirli sosyal ilişkilerin de kurulduğu bir ortamdır. Kadınlarla erkekler arasında kurulan belirli ilişkilene biçimleri tacizkâr tavırlar içerebilmektedir. Bu tavırlar aynı çalışma ortamında sürekli olarak birlikte zaman geçiren insanlar arasında yaşandığı için, daha gizli bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durumlarda kadınlar rahatsız olsalar bile, ilk bakışta bunu taciz olarak yorumlamakta ve tepki vermede zorlanabilmektedirler (Dalyanoğlu; Gümüş 2009, 4).

Sanayi devriminden itibaren çalışma ilişkilerinde sürekli var olan bir sorun olmasına rağmen, işyerinde cinsel taciz konusunun ele alınması 1970'li yılların ortalarına rastlar. İşyerinde cinsel taciz konusuna duyarlılığın oluşması ve tacizi önlemeye yönelik yasal düzenlemelerin gerçekleşmesinde kadınların zamanla işgücüne katılımının artmasının ve özellikle 1960'larda ortaya çıkan kadın kuruluşlarının çabalarının payı büyüktür.

Cinsel tacize uğrama korkusu kadınları çalışma hayatına girmekten vazgeçirebilir, erkek egemen işlerden uzak durmasına sebep olabilir. Böylece kadınlar genellikle düşük statülü ve düşük ücretli işlere yönelerek toplumda zaten var olan mesleki ayrımı güçlendirirler. Kadınların taciz nedeniyle işten ayrılması, işverenlerin kadın işgücünün işe bağlılıklarının olmadığı yönündeki önyargılarını desteklemektedir (Gerni 2001, 20; 24).

Cinsel taciz konusu yalnızca kadınları değil, kocalarını da tedirgin eden bir konu olmaktadır. Bir işyerinde çalışanların çoğunluğu erkek olduğunda, erkekler cinsel taciz korkusuyla, eşlerinin çalışmaları konusunda isteksiz olabilmekte hatta çalışmalarına engel olabilmektedirler. Bu durumda da kadın yine mağdur olan taraf olmaktadır.

1.5.2. Aile Hayatında Karşılaşılan Sorunlar

Annelik durumuna bağlı olarak kadınların aile hayatında karşılaştıkları sorunları dört başlık altında toplamak mümkündür.

1.5.2.1. İş-Aile Çatışması

Günümüzde aile hayatı ile çalışma hayatı arasında kalan kadın iki önemli rolün gereklerini tam olarak yerine getirmeye çalışırken bir ikilemde kalmakta ve bu ikilemin kadının aşırı rol yüklenmesine yol açtığı görülmektedir. Özellikle çalışmaları kocaları tarafından istenmeyen kadınlar, kocalarına işyerinde yorulduğuna dair bir şikâyetle dahi bulursa “o zaman işten ayrıl” şeklinde bir cevap alabilmektedirler. Bu yüzden de çalışmayı isteyen kadınlar, hiçbir şikâyetle bulunmadan hem geleneksel rollerini, hem de çalışma hayatının gerektirdiği rolleri yerine getirmek zorunda kalmaktadırlar.

1.5.2.2. Ev İşleri

Profesyonel meslek sahibi olan, yüksek gelir getiren işlerde çalışan kadının kariyerine bağlılığı, aile hayatını ve ev işlerini iyi bir şekilde organize edebilmesiyle de ilgili olmaktadır. Bu açıdan kadın için iş ve çalışma koşulları, aile hayatını etkilediği gibi, aile yapısı ve sorumlulukları da kadını, iş yaşamında erkeklerden daha fazla etkilemektedir. Örneğin aynı koşullarda aynı işyerinde çalışan karı-koca bile akşam işten çıkıp eve döndüklerinde erkek dinlenmeye çekilmekte, kadın ise hiç dinlenmeden aynı hızla ev işlerine devam etmektedir. Bu durumda da erkek işe gittiğinde kadından daha rahat bir şekilde işine motive olabilmektedir.

1.5.2.3. Evde Çalışma

Kadınlar dışarıda çalışacak bir iş bulamama, evine yakın yerlerde iş bulamama, eşlerinin dışarıda çalışmaya izin vermemesi, çocuklarına bakacak kimselerinin olmaması gibi nedenlerle evde çalışmak durumunda kalabilmektedirler. Bu durum kadını herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmaması yönünden olumsuz etkilemektedir (Kocacık; Gökkaya 2005, 213). Bu gibi işlerin ücretleri de oldukça düşüktür. Dolayısıyla kadın hem sigortasız hem de düşük ücretli bir işte çalışmış olmaktadır.

1.5.2.4. Çocuk Bakımı Sorunu

Çalışan kadınlar çocuk sahibi olmaya karar vermeden önce çocuk bakımında kimin yardımcı olacağını düşünmek zorundadır. Maalesef çocuk sahibi olan kadın çalışanlar, çalışırken çocuklarını bırakabileceği kreş imkânlarının olmaması gibi konularda sorun

yaşamaktadırlar (Yılmaz; Bozkurt; İzci 2008, 111). Ülkemizde devlet kreşlerine 36 aydan küçük çocuklar alınmıyor. Ayrıca devlet kreşleri yaz tatillerinde kapanıyor. Bu durumda çalışan anneler, çocuklarını kreşe gönderemedikleri dönemlerde yakınlarına bırakmak durumunda kalıyorlar. Bu durum da çocukları duygusal yönden olumsuz etkilediğinden çoğu anne çocuğu için işi bırakmak durumunda kalabiliyor.

Çocuğun sağlığı için ilk aylarda anne sütüne, duygusal ve zihinsel gelişim için anne sevgisine ihtiyaç duyması, doğum öncesi ve doğum sonrası yasal izin sürelerini de yetersiz kılmaktadır (www.tisk.org.tr).

1.6. Türkiye’de ve Diğer Ülkelerde Kadın İstihdamı

Geçmişte kadınlarla erkekler arasındaki işgücüne katılım farkı oldukça geniştir. Amerika’da 1900 yılında 15 yaşından büyük kadınların sadece %20’si ücret karşılığı çalışıyordu. 15 yaşından büyük evli kadınların ise %6’sından daha azı ücret karşılığı çalışıyordu.

19. yüzyılın sonlarında erkeklerin çoğu ya tarım ya da imalat sektöründe çalışırken, kadınların çoğu ya hizmet ya da imalat sektöründe çalışıyordu. 1930’larda imalat ve tarım erkekler için kalırken; hizmet, sekreterlik ve imalat sektörleri kadınların istihdamı için en önemli sektörler haline gelmiştir.

1940’ların başlarında işgücünün tanımı ücret karşılığı çalışan tüm bireyleri, ücretsiz aile işçilerini ve istihdam edilmemiş ama iş aramakta olan bireyleri içerecek şekilde değiştirilmiştir.

Amerika’da 1890’da kadınların %18’i, 1930’da ise %26’sı ücret karşılığı çalışıyordu. 2009’da ise bu rakam %58’e ulaşmıştır. İngiltere’de kadınların işgücüne katılımı 1881’de %37 iken, 1921’de %34’e düşmüş, 1961’de ise tekrar %37’ye yükselmiştir. 2009 yılı itibariyle kadınların işgücüne katılım miktarı %55 olmuştur. Fransız kadınların işgücüne katılım oranları 1961’den önce İngilizlerden yüksekti. Bunun sebebi, Fransa’da tarım sektöründe çok sayıda kadın istihdam edilmesi ve Fransa’nın çok yavaş sanayileşmesi olabilir. 19. yüzyıl boyunca Fransız kadınların işgücüne katılım miktarı

artış eğilimi sergilemiştir. 1911’de %48’e ulaşmış, 20. yüzyılın ilk yarısında düşüş, 1960’ların başlarında da artış göstermiştir. 2009 yılı itibariyle ise %50’ye ulaşmıştır.

Dünya genelinde evli kadınların 1930’lu 40’lı yıllarda ne kariyerleri ne de meslekleri vardı. İşgücüne az miktarda katılım vardı. Evli olmayan kadınlar işgücüne katılsalar da daha yüksek maaş alabilmek için terfi etme ümitleri pek yoktu. Evli kadınların işgücüne katılımı ilk olarak sekreterlik gibi geleceği olmayan işlerle başlamıştır. Evli olmayan kadınların ayak işlerine bakması evli kadınların sekreterlik sektörüne ve işgücüne katılımına zemin hazırlamıştır (Costa 2000, 1-11).

Hem Amerika’da hem de İngiltere’de 20. yüzyılda kadınların işgücüne katılım oranlarındaki en büyük artış evli kadınlar içindir ve her iki ülkede de artışın çoğu 1940’tan sonra olmuştur. Çalışma çağındaki İngiliz kadınlar arasında evli kadınların katılım oranı 1911 ile 1931 arasında %10 civarında olup 1998 itibariyle evli olmayan kadınların oranının yukarısına çıkarken, evli olmayan kadınların katılım oranı 1911 ile 1998 arasında hemen hemen sabittir (Costa 2000, 6). Amerika’da 1900’lü yıllarda evli kadınları işgücüne katılmaktan caydıran sebeplerden biri, evli kadınların ücretlerinin evli olmayan kadınların ücretlerine göre %30 daha düşük olmasıdır. 1960’lara gelindiğinde ise evli ve evli olmayan kadınlar arasındaki ücret farkı epey azalmıştır (Smith ve Ward 1985, S69).

II. Dünya savaşından sonra kadınların işgücüne katılmasıyla birlikte eğitim seviyeleri yükselmiş, eşler arasındaki keskin işbölümü ve ev yaşantısının etkisi azalmış, ev işi ve çocuk bakımı hizmetleri dışarıdan ücret karşılığı veya aile büyükleri tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Bu dönemde kadınların çalışmış oldukları mesleklerin yapısında da değişmeler olmuştur (Kocacık; Gökkaya 2005, 205).

Avustralya, Kanada, İsveç, Hollanda ve İngiltere 1960’lardan itibaren evli kadınların katılımındaki artıştan dolayı toplam işgücüne katılım oranlarında önemli artışlar yaşamıştır. İsveç’te 1990’ların başlarındaki resesyondan başlayarak katılım oranları düşmüştür fakat düşüş erkekler ve kadınlar için eşittir. 1990’larda başlayan bu düşüş 1998’e kadar devam etmiş, fakat daha sonra yeniden yükselmeye başlamıştır. 2009 itibariyle İsveç’te kadınların işgücüne katılımı %60,6’ya ulaşmıştır. 1960’lardan itibaren

Fransa'daki toplam katılım oranlarındaki artış, Avustralya, Kanada, İsveç, Hollanda ve İngiltere'dekinden düşüktü fakat Almanya ve İtalya'dakinden yüksekti. 2009 yılı itibariyle, Avustralya'da kadınların işgücüne katılımı %58'e ulaşırken, Kanada'da %63'e, Hollanda'da %60'a, Almanya'da %53'e, İtalya'da ise %38,4'e ulaşmıştır. Almanya ve İtalya'da evli kadınların katılım oranı çok az miktarda değişmiştir (Costa 2000, 15-16).

1972 yılında ABD'de kadınların işe girme, ücretlendirilme ve işte yükseltmeleri olanağı açısından erkeklerle eşit davranış görmesini öngören "istihdamda fırsat eşitliği yasası" kabul edilmiş, sonrasında ise eşitlik politikaları toplumların tümünde yer almaya başlamıştır (Kocacık; Gökçaya 2005, 205).

1990'larda Amerikan toplumunda evli kadınların işgücüne katılımında büyük bir artış gözlenmiştir. Bu artış Amerikan toplumundaki önemli değişiklikleri yansıtmaktadır. Kültürel olarak anneler bakıcılığın yanı sıra ekmek kazanıcı olarak da görülmeye başlandı. Bunun dışında evlilik ve çocuk doğurma yaşı değişti. Kadınlar artık daha geç yaşta evlenip daha geç yaşta ve daha az çocuk sahibi oluyorlar (Hayghe; Bianchi 1994, 26-27).

20. yüzyılın başlarından itibaren kadınların ücret karşılığı çalışmalarındaki artış büyük sosyal ve politik öneme sahiptir. Emeklilikteki artış yaşlı erkeklerin işgücü ücretlerini azaltırken, eğitimdeki artış da gençlerin işgücü ücretlerini azaltmıştır. 20. yüzyıldaki önemli bir eğilim kadınların işgücüne katılımındaki artış eğilimidir (Costa 2000, 2).

Goldin (1994) kadınların işgücüne katılım miktarının, ücretsiz aile işçilerini de içerecek şekilde ölçüldüğünde, U şeklinde olduğunu savunmaktadır. Gelirler düşükken kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak işgücüne katılıyordu, gelirler arttıkça katılımları baştan düşüyordu sonrasında ise eğitim seviyeleri arttıkça ve piyasa işleri ev işlerinden daha değerli hale geldikçe artıyordu. Bu U şekli geçmişte gözlenmiştir.

Türkiye'de sanayi işletmelerinin tümünde kadınların ve genç işçilerin korunmasına yönelik ilk düzenlemeler 24 Nisan tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (Genel Sağlık Koruma Yasası) ile yürürlüğe konmuştur. Bunun dışında da yürürlüğe giren çeşitli

yasalarla başta kadınlar olmak üzere bütün çalışanların hakları yasal güvence altına alınmıştır.

Ülkemizde kadınların işgücüne daha aktif olarak katılmaları yaklaşık olarak 1950'lere dayanmaktadır. Bu dönemde gelişmeye başlayan hizmet sektörü kadınlar için yeni iş olanakları yaratmaktaydı (Kocacık; Gökaya 2005, 201). 1970'li yıllardan itibaren kentsel yaşam koşullarının olumsuz dayatmalarına ve kent kültürünün etkisine bağlı olarak kentlerde çalışmak isteyen kadınların sayısında önemli ölçüde artış görülmüştür (Lordoğlu; Minibaş 1999, 34). 1980'lerden sonra ise ne sanayi sektörü ne de hizmet sektörü kadınların artan çalışma talebini karşılayabilmiştir.

Günümüzde kadınların işgücüne katılım miktarı %24'tür. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım miktarı OECD ülkelerinde görülen oranların en düşüklerinden biridir. Türkiye'ye en yakın sıradaki Meksika'da bile kadınların işgücüne katılım miktarı %41 seviyelerindedir. Çalışan kadınların da %49'u tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tarım sektörünü sırasıyla hizmet sektörü, sanayi sektörü takip etmektedir.

Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı kırsal kesimde kentsel kesime göre daha yüksektir. En yüksek işgücüne katılım oranı kentli erkeklerde, en düşük katılım oranı ise kentli kadınlarda görülmektedir. Kırsal alanda erkekler genellikle küçük topraklarda kendi hesabına çalışırken, kadınlar daha çok ücretsiz aile işçisi olarak çalışırlar. Kente göç edilmesi durumunda kadınlar işgücünden ayrılmakta ve ev işlerine yönelmektedirler. Bu nedenle kadınlar çoğunlukla gizli işsiz olarak değerlendirilirler (Tansel 2002, 4-5).

1.7. Kadın İstihdamını Artırmaya ve Korumaya Yönelik Düzenlemeler

Kadın istihdamı konusunda önemli bir sorun cinsiyet ayrımcılığı sorunudur. Eğitim politikaları ile toplumda var olan cinsiyete dayalı ayrımcılık norm ve tutumları değiştirilerek, kadınlara yönelik ayrımcılık önlenildiği gibi, aynı zamanda kadınları eğiterek onların işgücüne katılması ve hatta erkek-egemen mesleklere yönlendirilmeleri de mümkün olmaktadır. Ülkemizde de konu ile ilgili olarak sekiz yıllık temel eğitim politikası gibi okullaşma oranını artırıcı tedbirler alınmaktadır (Palaz 2002, 101).

Halk eğitim merkezleri de son dönemlerde kadınlara yönelik eğitim konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ayrıca belediyeler ve üniversiteler kadınlara yönelik meslek edindirme kursları konusuna daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır.

Mesleki beceriye sahip olmayan kadınlar için piyasanın istihdam olanakları da dikkate alınarak beceri kurslarının miktarı artırılmalıdır. Meslek kurslarında beceri kazandırmanın yanı sıra üretilen ürünün pazara sunulmasına yönelik tekniklerin öğretilmesi de ihmal edilmemelidir (Lordoğlu; Minibaş 1999, 260-261).

Kadınların işgücüne katılabilmesine yardımcı olacak, örneğin kadınların ev işleri ve çocuk bakımı sorumluluklarını azaltmak ya da bu sorumluluklarını erkeklerle paylaşmak gibi politikalara da çok acil ihtiyaç vardır. Ev işleri ve çocuk bakımının kadınların sorumluluğunda olduğu inancı kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilemektedir. Bu amaçla, örneğin anaokulundan başlayarak eğitimin her aşamasında, başta ders kitap ve araçlarında olmak üzere eğitim-öğretim müfredatı, işbölümünü vurgulayacak ve kadının üretimdeki önemini tanımlayacak biçimde yeniden gözden geçirilebilir (Palaz 2002, 102).

Kadınların çocuk bakımı gibi sorumluluklarını hafifletmek ve bazı kadınlara da iş imkânı sağlamak için çocuk bakıcılığı kursları açılabilir. Çocuk bakıcıları ve yatılı yardımcılarının organizasyonlarını sağlayan kuruluşlar açılabilir. Günümüzde bazı temizlik şirketleri yatılı yardımcılarının organizasyonunu sağlıyor gibi görünse de yeterli denetim sağlanamadığından bu tür yerler yasal olmayan yollarla faaliyet gösterebilmekte ve bu nedenle güvensizlik yaratabilmektedir. Bu açıdan da denetime önem verilmesi gerekmektedir.

Devlet kreşleri 36 aydan küçük çocukları kabul etmemektedirler. Bu konuyla da ilgilenilmeli, özel kreşler gibi devlet kreşlerinin de daha küçük çocukları kabul etmeleri sağlanmalıdır. Devlet kreşleri ayrıca yaz tatillerinde faaliyet göstermemektedirler. Bu durumda da kadınlar özel kreşlere başvurmak zorunda kalmaktadırlar, özel kreşle devlet kreşi arasındaki fiyat farkından dolayı bazı kadınlar işten ayrılmak durumunda kalmaktadırlar. Bu nedenle özellikle çocuk bakımı konusuna özel bir hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir.

Kadınları korumak amacıyla yapılan bazı yasal düzenlemeler kadınların çalışmasını güçleştirmektedir. Bu maddelerin kaldırılmasıyla da kadın istihdamında artış gözlenebilir. Yine kadın istihdamını özendirici yasaların hazırlanarak meclisten geçirilmesi, işyerinde kreş açma zorunluluğu için konan asgari kadın işçi sınırının düşürülmesi gibi yasal düzenlemeler de kadın istihdamını artırmaya yönelik olarak uygulanabilecek politika araçlarıdır (Lordoğlu; Minibaş 1999, 261).

Türkiye’de kadın haklarını korumak ve geliştirmek, kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamdaki konumlarını güçlendirmek için 1990 yılında Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) kurulmuştur. KSSGM, kadınların durumunu geliştirmek ve korumak, ekonomiye tam uyum sağlamaları adına Türkiye için yeni ve ümit verici bir adımdır. KSSGM; kadına karşı her türlü ayrımcılığı önlemek, kadın haklarını geliştirmek, kadını ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın tüm alanlarında etkin hale getirebilmek için temel politika ve programlara esas olacak inceleme-araştırma ve projeler yapmış ve bunları uygulamaya koymaya çalışmıştır. Bu kurumun daha etkili olması ve amaçlarına tam olarak ulaşabilmesi için hükümet tarafından yeterli kaynak, kaliteli personel ve tam bir yetki ile donatılması gerekmektedir. (Palaz 2002, 105-106).

2. BÖLÜM: EKONOMİK BÜYÜME, REKABET GÜCÜ VE KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI

Bu bölümde ekonomik büyüme ve rekabet gücü kavramlarının kadınların işgücüne katılımı ile ilişkisinin teorik açıdan ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak da öncelikle ekonomik büyüme kavramı ele alınmaktadır. Ekonomik büyüme kısaca tanımlandıktan sonra ekonomik büyümeyi belirleyen unsurlar ve ekonomik büyüme ile kadın istihdamı arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bir sonraki aşamada rekabet gücü kavramı ele alınmaktadır. Rekabet gücü kavramı ayrıntılı bir biçimde tanımlandıktan sonra rekabet gücünü açıklamaya yönelik teorik yaklaşımlar, uluslararası rekabet gücü göstergeleri, rekabet gücünün ölçülmesinde kullanılan temel endeksler açıklanmaktadır. Daha sonra uluslararası kuruluşlarca yapılan rekabet gücü araştırmalarına yer verilmekte ve ardından rekabet gücü ve ekonomik büyüme ilişkisi teorik açıdan ele alınmaktadır. Son olarak da rekabet gücü ve ekonomik büyümenin kadın istihdamı ile ilişkisinin teorik çerçevesi ortaya konulmaktadır.

2.1. Literatür İncelemesi

Kadın istihdamı konusu, bugüne kadar birçok çalışmada ele alınmıştır. Kadınların işgücüne katılımı konusundaki ilk iktisadi çözümler, Mincer (1962) ve Cain'in (1966) öncülüğünü yaptığı çalışmalardır. Bu çalışmaların akabinde kadın istihdamı ile iktisadi kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Goldin (1995), Durand (1975), Psacharopoulos ve Tzannatos (1989), Schultz (1990; 1991), Pampel ve Tanaka (1986) ile Kottis (1990) gibi yazarlar kadınların işgücüne katılım oranları ile iktisadi kalkınma arasında U-biçimli bir ilişki olduğunu savunmaktadırlar. Mincer (1985) ise, kadınların işgücüne katılım oranlarının toplamda U-biçimli eğilimler sergilemesinin uzun zaman gerektirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Durand'ın (1975) ulaştığı sonuca göre de, başlangıçta iktisadi kalkınma ile birlikte kadının tarım kesimine katılımı azalmaktaysa da, U biçimli ilişki varsayımı genel bir kalıp olarak kabul edilemez.

Kadın istihdamı ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişkiden sonra en çok ele alınan konulardan biri de eğitim ile kadın istihdamı arasındaki ilişkidir. Eğitim ile kadın istihdamı arasındaki ilişki genelde pozitif olarak bulunmuştur. Örneğin Psacharopoulos ve Tzannatos'un (1991) yaptığı yatay-kesit ülke araştırması, eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerinde olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Yine Tansel'in (1994; 1996) ulaştığı sonuca göre, Türkiye'de eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik kanıtlar, etkinin olumlu olduğunu ve öğrenimin düzeyi arttıkça olumlu etkinin de arttığını göstermektedir. Kimi araştırmacılar ise, eğitimin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisinin, o ülkenin gelişmişlik düzeyiyle ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin Smith ve Ward (1985), 1900 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, eğitimle kadınların işgücüne katılımı arasında ters bir ilişki olduğunu saptamıştır. Kottis (1990), Yunanistan'da 1971 ve 1981 yıllarında benzer bir durum olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kadın istihdamı konusunda ele alınan bir diğer önemli konu da doğurganlıktır. Mincer (1962, 1984) Semyonow (1980), Rosenzweig ve Wolpin (1980), Smith ve Ward (1985), Psacharopoulos ve Tzannatos (1989) gibi yazarlar doğurganlık oranı ile kadınların işgücüne katılımı arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ve küçük çocukların bulunmasının kadınların işgücüne katılımını azalttığını savunmuştur. Rosenzweig ve Wolpin (1980)'e göre, doğum kontrol yöntemlerinin maliyetleri düştükçe doğurganlık oranı azalacağından kadınların işgücüne katılımının artacağı sonucuna ulaşmışlardır. Ward ve Pampel (1985), doğurganlığın işgücü arzı denklemlerinde genellikle dışsal olduğunu varsaymıştır. Oysa bu kolay savunulabilir bir varsayım değildir.

Kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bunlardan Tzannatos (1999), Dollar ve Gatti (1999), Seguino (2000), Klasen (2000), Klasen ve Lamanna (2009) gibi yazarlar kadın ve erkekler arasındaki eğitim ve işgücü ayrımcılığının ekonomik büyümeyi azaltacağını savunmaktadırlar. Tzannatos (1999) kadınların işgücü piyasasındaki sürekli gelişmelerin ve daralan cinsiyet farkının hâsılayı ve kadın ve erkeklerin refahını

artırabileceğini savunmuştur. Ekonomik büyümenin tüm işçilere ama özellikle kadın işçilere kısa dönemde fayda sağlayacağı, ekonomik büyümeden en çok kadınların faydalanacağı görüşündedir. Dollar ve Gatti (1999) ise beşeri sermaye olarak kadına daha az yatırım yapılmasının, gelişmekte olan ülkeler için etkin bir tercih olmadığı ayrıca eğitim, ücret ve istihdamdaki kadın erkek eşitsizliğinin ekonomik büyüme için olumsuz sonuçlar doğuracağı sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 2.1’de kadın istihdamı, büyüme ve rekabet gücü konusundaki önemli çalışmalar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ulusal rekabet gücü ile kadın istihdamı arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmadığından tabloda rekabet gücü konusundaki önemli çalışmalara yer verilmiştir. Rekabet gücü konusundaki en önemli çalışmalar Liesner (1958) ve Balassa (1965)’in çalışmalarıdır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ilk kez Lisner tarafından geliştirilmiş olsa da endeksin popüler hale gelmesi Bela Balassa’nın geliştirici çalışmaları sonucu gerçekleşmiştir. Fagerberg (1988) uluslararası rekabet gücündeki ve ülkelerin büyüme oranlarındaki farklılıkları etkileyen temel faktörlerin teknolojik rekabet gücü ve dağıtım konusunda rekabet edebilme yeteneği olduğunu ileri sürmüştür. Lohrman (2000) gümrük birliği sonrası niteliksiz emek gerektiren sektörlerde Türkiye’nin rekabet gücünün azaldığı ve nitelikli emek gerektiren bazı sektörlerde ise rekabet gücü kazanmaya başladığı sonucuna ulaşmıştır. Fertö ve Hubbard (2002) açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksinin, sınırlamalarına rağmen, karşılaştırmalı üstünlükleri belirlemede yararlı bir rehber olduğunu savunmaktadırlar.

Literatür taramasından elde edilen sonuçları kısaca toparlarsak:

- Genel olarak kadın istihdamı ile iktisadi kalkınma arasında U biçimli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat U biçimli ilişkinin her zaman ortaya çıkmayabileceği yönünde de iddialar mevcuttur.
- Eğitim ile kadın istihdamı arasındaki ilişki genelde pozitif olarak bulunmuştur. Ancak bu ilişkinin ters yönde olabileceği yönünde çalışmalar da mevcuttur.
- Doğurganlık ile kadın istihdamı arasında ters yönlü bir ilişki vardır.

- Kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasındaki doğrudan ilişkiden ziyade genelde kadın erkek ayrımcılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu çalışmaların sonucunda da ayrımcılık ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur.
- Kadın istihdamı ile ulusal rekabet gücü arasındaki ilişkiyi inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Tablo 2.1. Kadın İstihdamı, Ekonomik Büyüme ve Rekabet Gücü Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Liesner (1958)	1953-1956	Britanya	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi	Avrupa'daki serbest ticaret esasen Britanya'da daha yüksek bir yaşam standardı olmasına katkıda bulunabilecektir.
Mincer (1962)	1950	Kuzey'deki 57 en büyük standart metropolitan alan	Yatay Kesit Zaman Serisi Analizi	Kadınların işgücüne katılımı erkeklerin geliri ile negatif, kadınların kazançları ile pozitif ilişkilidir; kadınların kazançları erkeklerin gelirinden daha çok etkilidir. Eğitim düzeyinin etkisi ele alındığında ücret oranının etkisi azalmaktadır. İşsizliğin işgücüne katılım üzerinde cesaret kırıcı bir etkisi vardır. Küçük çocukların bulunması da kadınların işgücüne katılımı üzerinde negatif etkilidir.
Balassa (1965)	1962	Belçika, Kanada, Fransa, İtalya, Japonya, Lüksemburg, İsveç, İngiltere, Hollanda, Almanya ve ABD	Balassa Endeksi	İhracat ithalat oranları, tarifeler ve bireysel mallar üzerinde meydana gelme sıklığı ülkeden ülkeye değişen diğer korumacı önlemlerden etkilendiğinden, nispi ihracat performansı verisi daha uygun olmaktadır.
Balassa (1977)	1953-1971	Sanayileşmiş ülkeler	Balassa Endeksi	İhracat çeşitlendirme ölçütünün teknolojik gelişme derecesi ile birlikte artış gösterme eğilimi olduğunda yüksek düzeylerde tersine dönme durumu olabilir.

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Rosenzweig ve Wolpin (1980)	1965-1973	Amerika	İki dönemli fayda maksimizasyon modeli	Doğurganlığın kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi, mevcut doğurganlığın tercihleri sıralamadaki farklılığı yansıtmadığı varsayımı altında azalmaktadır. Mevcut doğurganlık ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki kovaryasyon, kadınların işgücü arzının doğurganlığın kontrolünün fiyatındaki değişikliklere tepkisinin büyüklüğünü, doğurganlığın doğum kontrol maliyetlerindeki değişikliklere tepkisine nispetle, önemli ölçüde küçük göstermektedir. Gebeliği önleme maliyetleri azaldıkça doğurganlık oranlarında düşüş olduğundan, kadınların işgücüne katılımında artış olmaktadır.
Semyonow (1980)	1970'ler	*61 ülke	Regresyon Analizi	Kadınların işgücüne katılımı ekonomik kalkınma ve boşanma oranları ile pozitif, doğurganlık ve gelir eşitsizliği ile negatif ilişkilidir. Bu değişkenlerden kadınların işgücüne katılımı üzerinde en fazla etkili olan gelir eşitsizliğidir. Eşitsizliğin yüksek olduğu ülkelerde kadınlar işgücüne katılmaya daha az istekli olmaktadır.

* Arjantin, Avustralya, Avusturya, Beçika, Bolivya, Brezilya, Kanada, Çekoslovakya, Şile, Kostarika, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Finlandiya, Fransa, Gana, İtalya, Guatamala, Hong Kong, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İran, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Lübnan, Malezya, Meksika, Fas, Nepal, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, Portekiz, Porto Riko, Singapur, Güney Afrika, İspanya, Sri Lanka, İsviçre, İsveç, Suriye, Tayland, Tunus, İngiltere, Amerika, Uruguay, Venezuela, Batı Almanya, Yugoslavya, Zambiya.

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Mincer (1984)	1960-1980	Avustralya, Britanya, Fransa, Almanya, İsrail, İtalya, Japonya, Hollanda, İspanya, İsveç, AmerikaSovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği	Teorik	1970'lerdeki doğurganlık oranlarındaki düşüş ve boşanma oranlarındaki artış kadınların işgücüne katılımındaki artış ile ilişkilidir. Ayrıca tüm ülkelerde kadınların ücretleri erkeklerin ücretlerinden düşüktür.
Smith ve Ward (1985)	1890-1981	Amerika	Zaman Serisi Analizi	Kadınların işgücüne katılımındaki toplam artışın %60'ı reel ücretlerdeki artıştan kaynaklanmaktadır. Doğurganlık oranının etkisi, bu ücretlerin artırıcı etkisini azaltmaktadır. 1900 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, eğitimle kadınların işgücüne katılımı arasında ters bir ilişki olduğunu saptamıştır. 1900'lü yıllarda çalışan kadınlar işlerinde en az eğitilmiş olanlarıydı. Gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılımı ve eğitimi arasında pozitif ilişki olması gerekirken, Amerika'da 1900 ve 1940 arasında kadınların karşı karşıya kaldıkları işgücü piyasasının karakteri, eğitim ile çalışma arasındaki ilişkinin tersi yönündedir. 1940 ve sonrasında ise kadınların çalışma eğilimi ve okullaşmaları arasındaki ilişki pozitif hale gelmiştir.
Becker (1985)	Yok	Yok	Teorik	Ücret farklılıklarının önemli bir sebebi beşeri sermaye farklılıklarıdır. Ona göre kadınlar iş dışında kalan saatlerini ev işlerine ayırırken, erkekler dinlenmeye ve eğlenceye ayırmaktadırlar. Bu durumda da erkekler işe daha fazla enerjiyle gelmektedirler ve bu da daha yüksek ücret ödenmesini açıklamaktadır.

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Fagerberg (1988)	1960-1983	Birim emek maliyetleri ile ilgili veriye sahip olan 15 sanayileşmiş ülke	Havuzlanmış Yatay Kesit ve Zaman Serisi Analizi	Uluslararası rekabet gücündeki ve ülkelerin büyüme oranlarındaki farklılıkları etkileyen temel faktörler teknolojik rekabet gücü ve dağıtım konusunda rekabet edebilme yeteneğidir.
Psacharopoulos ve Tzannatos (1989)	1960,1980	Dünya, sanayileşmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde gruplandırılmış 136 ülke	Teorik	Kadınların işgücüne katılımı ile iktisadi kalkınma arasında U biçimli bir ilişki vardır. Kadınların işgücüne katılımının en az olduğu ülkeler orta gelirli ülkelerdir. Yüksek gelirli ülkelerde part time iş imkânı olduğundan dolayı kadınların işgücüne katılımı yüksektir. Çocuk doğurma ve büyüme yaşında olan kadınların işgücüne katılımı 40 ya da daha üst yaştakilerden daha azdır. Kadınların işgücüne katılımının en az olduğu ülkeler, kadınların toplum, ekonomi ve genel durumu hakkında güçlü dini görüşlere sahip olan ülkelerdir. Kadınların işgücüne katılımının ve işçilerin eğitim düzeylerinin en yüksek olduğu ülkeler, potansiyel toplam hâsılası en yüksek olan ülkelerdir.
Goldin (1994)	1890-1990	Amerika ve 100'den fazla ülke	Teorik	Kadınların işgücüne katılımı ekonomik kalkınmaya bağlı olarak U şeklinde hareket eder. Ekonomik kalkınma ile birlikte kadınların ev içi üretimleri azalmakla beraber ücretli işlerinde hemen bir artış olmadığından işgücüne katılımı azalmaktadır. Kalkınmanın daha sonraki aşamasında ise eğitimle ilgili kaynaklardaki sıkıntılar ortadan kalkmakta ve kadınların okulu bitirdikten sonra beyaz yaka sektörlerde iş bulma imkânları artmaktadır.

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Brinton, Lee ve Parish (1995)	1970-1990	Güney Kore ve Tayvan	Teorik	Tayvan'da kadınların işe girebilmesinde eğitimin pozitif doğrusal bir etkisi vardır. Özellikle de üniversite eğitiminin çok güçlü bir etkisi vardır. Güney Kore'de ise kayıtlı istihdam ile eğitim negatif doğrusal olmayan bir ilişki içerisindedir. Ortaokul mezunlarının çalışabilme ihtimalleri azdır. Kolej eğitiminin etkisi ise negatiftir, fakat bu sonuç istatistiksel olarak anlamsızdır. Her iki toplumda da eşi çalışan kadınlar diğer kadınlara göre çalışmaya daha az isteklidirler.
Karshenas (1997)	1980 ve sonrası	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Teorik	Bölgedeki hükümetlerin, eğitimdeki cinsiyet farkını kapatmaya yardımcı olarak, kadınlara karşı ücret ve istihdam ayrımcılığını azaltarak, kadınlar için mesleki eğitim tasarlayarak ve finansal, fiziksel ve sosyal altyapıyı daha kadın dostu bir hale getirerek kadın istihdamına karşı var olan engelleri ortadan kaldırma yönünde politikalar uygulamaları gerekmektedir.
Proudman ve Redding (1998)	1970-1993	İngiltere ve Almanya	Balassa Endeksi	Uluslararası ticaret modelleri, süreklilik sergileme yerine, şaşırtıcı derecede bir hareketlilik ile karakterize edilmektedir. İngiltere'deki hareketliliğin derecesi Almanya'da gözlemlenen hareketliliği aşmaktadır. İki ülkede de aynı dönemde uzmanlaşmada bir artış olduğuna dair herhangi bir kanıt mevcut değildir.
Özar ve Günlük-Şenesen (1998)	1995	İstanbul, Ankara, İzmir, Adana	EKKY	Kadınların eğitim düzeyi ile istihdama katılım oranı arasında pozitif bir ilişki vardır. Buna göre eğitim düzeyi arttıkça kadınların işgücüne katılım miktarı artma, işsizlik oranı da azalma eğiliminde olmaktadır.

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Dollar ve Gatti (1999)	1975-1990	Doğu Asya ve Pasifik, Avrupa ve Orta Asya, Latin Amerika, Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Güney Asya, Sahra Altı Afrika	Panel Veri Analizi	Beşeri sermaye olarak kadına daha az yatırım yapılması, gelişmekte olan ülkeler için etkin bir tercih değildir. Ayrıca eğitimde kadın erkek eşitsizliği ekonomik büyüme için olumsuz sonuçlar doğuracaktır.
Tzannatos (1999)	1950-1960 1980-1990 1930-1965	Gelişmiş Ülkeler	Teorik	Kadınların işgücü piyasasındaki sürekli gelişmeler ve daralan cinsiyet farkı hâsılayı ve kadın ve erkeklerin refahını arttırabilecektir. Ekonomik büyüme tüm işçilere ama özellikle kadın işçilere kısa dönemde fayda sağlayacak, ekonomik büyümeden en çok kadınlar faydalanacaktır.
Seguino (2000)	1975-1995	Yarı sanayileşmiş ülkeler	Panel Veri Analizi	GSYİH artışı kadın ve erkeklerin ücretleri arasındaki eşitsizlikle pozitif bir ilişki içerisindedir. Kadın ve erkeklerin ücretleri arasındaki eşitsizliğin büyüme üzerindeki etkisinin bir kısmı, GSYİH'nın bir parçası olan yatırım üzerindeki pozitif etkisine bağlıdır.
Lohrman (2000)	1994-1997	Türkiye	Balassa Endeksi	Gümrük birliği sonrası niteliksiz emek gerektiren sektörlerde Türkiye'nin rekabet gücü azalmakta ve nitelikli emek gerektiren bazı sektörlerde ise rekabet gücü artmaya başlamaktadır.

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Klasen (2000)	1960-1992	Güney Asya, Sahra Altı Afrika, Doğu Avrupa, Doğu Asya ve Pasifik, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, OECD	Panel Veri Analizi	Eğitimde kadın erkek eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerinde, beşeri sermayenin ortalama kalitesini düşürmesi yoluyla doğrudan bir etkisi vardır. Ayrıca kadın erkek eşitsizliği yatırım ve nüfus artışı üzerindeki etkisi yoluyla dolaylı olarak da ekonomik büyüme üzerinde etkilidir.
Lim (2000)	1981-1998	Filipin	Teorik	Kriz zamanlarında, özellikle de Doğu Asya krizleri boyunca erkek işsizliği kadın işsizliğinden daha kötü bir hale gelmiştir. Bunun nedeni ticareti yapılabilir ve endüstriyel sektörlerdeki büyük düşüşlerdir. Nispeten kadın yoğun hizmet sektörleri fazla etkilenmediğinden kadın işsizliği erkek işsizliğinden daha yavaş artmıştır.
Li ve Bender (2002)	1981-1997	*Avrupa Birliği, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Güney Asya, Okyanusya, Doğu Asya, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi	Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ekonomileri bir karşılaştırmalı üstünlük avantajı kazanırken, Avrupa ve Doğu Asya ekonomileri bir karşılaştırmalı avantaj kaybıyla karşılaşmışlardır.

* Avrupa Birliği: Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İngiltere, İspanya, Portekiz, Yunanistan, İzlanda, Norveç, Finlandiya, İsveç, Danimarka
Kuzey Amerika: Amerika ve Kanada
Latin Amerika: Arjantin, Şili, Kolombiya, Peru, Meksika, Venezuela, Bolivya, Ekvator
Güney Asya: Hindistan, Pakistan, Nepal, Bangladeş, Sri Lanka
Okyanusya: Avustralya, Yeni Zelanda, Fiji
Doğu Asya: Japonya, Hong Kong, Kore, Singapur
Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği: Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Yue ve Hua (2002)	1980-2000 1990-1998	Çin Çin'in eyaletleri	Balassa Endeksi	Çin'in sanayileşme stratejisi, sanayi malları açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksini artırmakta ve Çin'in endüstri yapısında değişiklikler ortaya çıkmaktadır.
Fertö ve Hubbard (2002)	1992-1998	Macaristan-Avrupa Birliği	Balassa Endeksi	Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi, sınırlamalarına rağmen, karşılaştırmalı üstünlükleri belirlemede yararlı bir rehber olmaktadır. Macaristan'ın tarım ürünleri sektörünün rekabet gücü ve AB üyeliği gerçekleştiğinde bunun ticari etkileri için daha ileri bir görüş sunmaktadırlar.
Yılmaz (2003)	1996-1999	Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan ve Avrupa Birliği	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi	Emek yoğun mallarda Türkiye ve Çek Cumhuriyeti'nin rekabet gücü daha fazlayken, hammadde yoğun mallarda Macaristan'ın rekabet gücü en yüksektir. Sermaye yoğun mallarda ve taklidi zor araştırma yoğun mallarda AB daha fazla rekabet gücüne sahiptir ve taklidi kolay araştırma yoğun mallarda ise Macaristan en yüksek rekabet gücüne sahip ülkedir.
Özer ve Biçerli (2003-2004)	1988-2001	Türkiye	Panel Veri Analizi	Türkiye'de kadın işgücünün emek piyasalarına katılım kararında; ücretler, enflasyon, büyüme oranı, işsizlik oranı gibi unsurlar doğrudan etkili değildir. Kadın işgücü, emek piyasaları ile yeterince bütünleşmemiştir.

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Utkulu ve Seymen (2004)	1990-2003	Türkiye-Avrupa Birliği	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi	Kullanılan endekslerin tamamında ortak olan 7 sektörde Türkiye'nin rekabet üstünlüğü vardır ve 28 sektörde ise rekabet üstünlüğü yoktur. Bu çalışmada ayrıca, gümrük birliği öncesi ve sonrası RCA değerlerinin karşılaştırılması yapılmıştır ve 7 sektörde AB içindeki rekabet gücünün zayıfladığı ve 3 sektörde ise rekabet gücünün arttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Hinloopen ve Marrewijk (2004)	1970-1997	Çin, Hong Kong ve Tayvan	Balassa Endeksi ve İhracat Payları	Balassa endeksinin dağılımı ülkeden ülkeye önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Ele alınan ülkeler için Balassa endeksinin dağılımı zaman içerisinde pek istikrarlı değildir.
Erlat ve Erlat (2004)	1990-2000	Türkiye ve AB-15 ülkeleri	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi	Türkiye ile Belçika, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan ve İspanya arasında benzerlik vardır. Bununla birlikte yüksek açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük endeks değerleri alan malların toplam ihracat içindeki paylarına göre yapılan karşılaştırmada ise sadece Belçika ile Türkiye arasında benzerlik vardır. Ayrıca, gelenek dışı sektörlerde Türkiye'nin rekabet gücü yükselmekte ve hammadde yoğun mallarda ise rekabet gücü düşmektedir.
Batra ve Khan (2005)	2000-2003	Hindistan ve Çin	Balassa Endeksi	2000-2003 yılları arasında Çin ve Hindistan'ın ihracat yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir. Her iki ülke için karşılaştırmalı üstünlük en fazla emek yoğun mallarda ortaya çıkmaktadır.

Çalışma	Dönem	Ülke	Yöntem	Bulgular
Kimmel (2006)	Yok	Yok	Teorik	Çocuk bakımı, kadın istihdamı ve bölgesel ekonomik kalkınma arasındaki ilişki ele alınmıştır. İstikrarlı çalışanların olduğu sağlıklı ailelerin, hem ekonomik büyümeye hem de yüksek kalitede bir yaşam standardına uygun bir çevre oluşmasına katkıda bulunacak sağlıklı toplumlara oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır.
Klasen ve Lamanna (2009)	1960-2000	Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrika, OECD, Latin Amerika ve Karayipler, Doğu Avrupa ve Orta Asya	Panel Veri Analizi	Eğitim ve istihdamdaki kadın-erkek ayrımcılığı ekonomik büyümeyi önemli ölçüde azaltmaktadır. İstihdamdaki ayrımcılık Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarını artırıcı bir etki göstermektedir. Bu etkinin kaynağının kadın istihdamındaki daha yavaş artış olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir.

Kaynak: Tarafımızca hazırlanmıştır.

2.2. Ekonomik Büyüme

Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasına ekonomik büyüme denir. Ekonomik büyüme reel GSYİH'nin zaman içerisinde sürekli artması anlamına gelir. Ekonomik büyüme aynı zamanda, bir ülkede belirli bir dönemde (genellikle 1 yılda) üretim faktörlerinin üretimde meydana getirdiği gelir artışı olarak da tanımlanabilir. Milli gelirden meydana gelen yıllık artış şeklinde de ifade edilebilen ekonomik büyüme şu şekilde formüle edilebilir:

$$G = \frac{dY}{Y}$$

Denklemden G ekonomik büyümeyi, Y ise milli geliri ifade etmektedir.

2.2.1. Ekonomik Büyüme Belirleyen Unsurlar

Ekonomik büyümeyi belirleyen dört temel unsur vardır: işgücü, beşeri sermaye, fiziki sermaye ve teknolojik gelişme.

2.2.1.1. İşgücü

Ekonomik büyüme, nüfusun artması ya da nüfusun işgücüne katılmayı tercih eden kısmının artması yoluyla gerçekleşebilir. Kısa dönemde nüfus sabit bile olsa, işgücüne katılım oranının artmasıyla işgücü artışı gerçekleşebilmektedir. Oysa uzun dönemde işgücü artışı yalnızca nüfus artışıyla sağlanmaktadır. Daha fazla işgücü kullanıldığında daha fazla çıktı üretilecektir. Azalan getiriler kanunu istihdam edilen her bir birim işgücünün GSMH'ya gittikçe daha az katkıda bulunacağını belirtir. Ancak yalnızca emeğin marjinal ürünü değil aynı zamanda ortalama ürünü de düşecektir. Bu noktada ekonomik büyüme toplam hâsıla artışı anlamında sürerken, yaşam standartları ortalama kişi başına GSMH'nın düşüşü anlamında düşmektedir.

2.2.1.2. Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye, işçilerin sahip olduğu beceri seti olarak tanımlanabilir. Beşeri sermaye, örgün eğitim ya da iş tecrübesi yoluyla artırılabilir. Sermaye denilince genellikle akla

fiziki sermaye (mevcut teknolojik gelişmeyi içeren tesisler ve araç-gereç) gelir. Ancak diğer sermaye türü olan beşeri sermaye (insanların bünyelerinde barındırdığı bilgi ve yetenekler) de büyüme süreci için büyük önem taşımaktadır.

Beşeri sermayenin çeşitli yönleri vardır. Birincisi sağlıktaki gelişmeleri ve toplumun uzun ömürlülüğünü içerir. İşçilerin sağlığındaki gelişmeler, hastalıkları, kazaları ve işe gelmeme durumlarını azaltarak işçi-saat başına verimliliği artırmaktadır.

Beşeri sermayenin kalitesinin ikinci yönü mesleki eğitimi (bir makineyi çalıştırmaktan bir bilim adamı olmaya kadar) içerir. Bu eğitim bilginin mevcut durumuna bağlıdır ve bilgedeki ilerlemeler yalnızca daha verimli fiziki sermaye yapmaya değil aynı zamanda daha etkin beşeri sermaye yaratmaya yarar. Bir kişi eğer karmaşık makineler icat edecek, yönetecek, onaracak ya da çalıştıracaksa eğitim açıkça gereklidir. Ayrıca eğitilmiş bir toplum için genel sosyal avantajlar da olabilir. Verimlilik eğitimle artar. Bir kişi ne kadar çok eğitim alırsa o kadar uyumlu olur ve böylece uzun dönemde yeni ve değişen sorunlar karşısında o kadar üretken olur.

Beşeri sermayenin üçüncü yönü büyüme ve yeniliğe katkısıdır. Mevcut beşeri sermaye yalnızca kişilerin en iyi mevcut teknolojik bilgiye sahip olması değildir. Potansiyel mucitlerin eğitilmesi de bilginin artmasına ve böylece büyümeye katkıda bulunur.

2.2.1.3. Fiziki Sermaye

Fiziki sermaye stoku (fabrikalar, makineler, ulaşım ve haberleşme tesisleri) yalnızca yatırımlar yapılarak artırılabilir.

Tek başına sermaye miktarındaki artışlar, tek başına nüfus artışına benzer bir şekilde GSYİH'yi etkiler. Sonuçta, her müteakip sermaye birimi toplam hâsılaya her evvelki sermaye biriminden daha az katkıda bulunacaktır.

Bununla birlikte işgücü artışı durumu ile büyük bir tezat vardır, çünkü yaşam standartlarını belirleyen sermaye birimi başına hâsıla değil kişi başına hâsıladır. Böylece sermaye artarken yaşam standartları artar çünkü nüfus sabitken hâsıla artmaktadır. Aslında kişi başına hâsıla, sabit olan işgücüne marjinal ürünü sıfırı aştığı sürece daha

fazla sermaye ilave edilerek artırılabilir. Bununla birlikte sermayedeki artışlar azalan getirilere konu olduğundan ekonominin sermaye stokuna müteakip ilaveler kişi başına hâsılaya gittikçe daha az katkıda bulunur.

2.2.1.4. Teknolojik Gelişme

Yeni ürünler sunan buluşların, mevcut ürünler için yeni üretim tekniklerinin ve yeni ticari kuruluş biçimlerinin geliştirilmesidir.

Teknolojinin sabit olduğu büyüme modellerinde dengeli büyüme yaşam standartlarındaki artışlarla bağıntılı değildir. Neo Klasik modelde kişi başına hâsılaya dengeli büyüme, emeği arttıran teknolojik gelişme ile mümkündür. Emeği arttıran teknolojik gelişme, emeğin etkinliğini sabit bir hızla artırmakta ve emeğin marjinal ürününü diğer faktörlerin marjinal ürününden daha fazla artırmaktadır.

Yeni bilgi ve buluşlar potansiyel hâsılayı net sermaye birikimi olmadan da belirgin bir şekilde artırır. Yeni ve daha iyi sermaye malları yükleyerek oluşturulan verimlilik kapasitesi artışları sermaye mallarındaki içerilmiş teknolojik değişme olarak adlandırılır. Bir diğer önemli teknolojik değişme de beşeri sermayede içerilmiş teknolojik değişmedir. Bunlar da daha iyi eğitilmiş, daha deneyimli işgücü; daha iyi yönetim uygulamaları ve teknikleri; işletme faaliyetlerinin gelişmiş tasarımı, pazarlaması ve organizasyonu ve ürün geliştirmeye yönelik kullanıcı deneyiminden geri besleme gibi faktörlerden kaynaklanan değişikliklerdir.

Fiziki ve beşeri sermaye miktarındaki ve işgücünün boyutundaki değişiklikler tarafından açıklanamayan reel hâsıla değişiklikleri toplam faktör verimliliğindeki değişikliklere atfedilebilir. Toplam faktör verimliliği, bahsedilen kaynaklardan herhangi biri tarafından açıklanamayan hâsıla artışlarını içerir. Toplam faktör verimliliği bazen teknolojik değişme miktarının bir ölçümü olarak görülse de bu tür değişikliklerin tamamını ölçmez, çünkü teknolojik değişmelerin çoğu fiziki ve beşeri sermayede içerilmiş gibi görünmektedir.

Teknolojik yeniliklerin büyüme sürecinin kalbinde yer aldığı şeklindeki modern anlayış, çoğu ekonomistin büyüme görüşü üzerinde iki önemli gelişmeye yol açmıştır. Birincisi,

teknolojik değişmenin ekonomik sisteme büyük ölçüde endojen olduğudur. İkincisi, sermaye stokunu artıran yatırımın, azalan getirilerden ziyade artan getirilerle karşılaşabileceğidir (Lipsey; Courant; Ragan 1999, 727-732).

2.2.2. Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyümenin nüfusun artması ya da nüfusun işgücüne katılmayı tercih eden kısmının artması yoluyla gerçekleşebileceğini yukarda belirtmiştik. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısının kadınlardan oluştuğunu düşündüğümüzde, kadınların işgücüne katılımının artırılmasının ekonomik büyümede çok büyük bir rol oynayacağı sonucu aşikârdır. Kadınların daha üretken hâle getirilmesiyle hem sürdürülebilir büyüme sağlanabilecek hem de yoksulluk azaltılabilecektir.

Psacharopoulos ve Tzannatos (1989) ile Pampel ve Tanaka (1986)'ya göre en yüksek kadın işgücüne katılım oranları yüksek gelirli ve düşük gelirli ülkelerde görülürken, en düşük kadın işgücüne katılım oranları da orta gelir düzeyli ülkelerde görülmektedir. Düşük gelirli ülkelerde kadın istihdamı daha çok tarım sektöründe yer almakta iken, orta gelirli ülkelerde ise tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine geçiş oldukça kadın istihdamında bir azalma olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin işgücü politikalarına bakıldığında, ekonomik yaşamda kadın-erkek eşitsizliğini giderme konusuna öncelik verdikleri görülmektedir. Bu eşitsizliklerden en önemlileri eğitim ve istihdam olanaklarındaki eşitsizliklerdir. Bu eşitsizliklerin giderilmesinin de ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunacağı tahmin edilmektedir.

Boserup (1970) gelişmekte olan ülkelerde kadınlarla ilgili araştırmalar yapmış ve kalkınmada özellikle de tarım ekonomisinde kadınların önemli rol oynadığını belirtmiştir.

2.3. Rekabet Gücü

Genel olarak rekabet gücü; firmaların, endüstrinin, bölgenin, ülkenin ya da birliklerin küresel rekabette görece olarak daha yüksek gelir ve istihdam seviyesindeki üretim gücü olarak tanımlanabilir (Kırankabeş 2006, 236).

Dünya Ekonomik Forumu'nun tanımına göre rekabet gücü; bir ülkenin ekonomik refah ve yaşam standardını yükseltebilmesi için gerekli ekonomik güçtür.

OECD'nin tanımına göre rekabet gücü, bir ülkenin, açık piyasa şartları altında, reel gelirini artırırken dış rekabet koşullarını karşılayabilen mal ve hizmetleri üretebilme derecesidir.

Rekabet gücü ayrıca; hızla değişim gösteren tüketici taleplerine uyumlu, en yeni ve kalite düzeyi yüksek ürünleri en düşük fiyatlarla, en hızlı şekilde ve destekleyici hizmetlerle hedef pazarlara ulaştırmak olarak da tanımlanabilir (Altay 2008, 217).

Rekabet gücünü etkileyen çok sayıda mikro ve makro faktör vardır (Kaldırımcı 2003, 106). Mikro faktörlerden bazıları;

- Enerji,
- Hammadde,
- İşçilik ücretleri,
- Yer seçimi,
- Personel ve finansman temin politikaları,
- Pazarlama ve reklam stratejileridir.

Makro faktörlerden bazıları ise;

- Genel ekonomik konjonktür,
- Siyasal istikrar,
- Mali mevzuat,
- Sosyal güvenlik sistemi,
- Eğitim, sağlık, istihdam durumları,
- Döviz kurları,
- Gümrük mevzuatı,
- Ulaştırma,
- Bankacılık,

- Uluslararası gelişmelerdir.

Rekabet gücü kavramı akademik çalışmalarda iki bakış açısından hareketle tanımlanmaktadır: Mikro (firma ve endüstri) ve Makro (ülke) bakış açısı (Çivi 2001, 22).

2.3.1. Firma Düzeyinde Rekabet Gücü

Firma düzeyinde rekabet gücü, yüksek kalitede ve düşük maliyette üretim yapma yeteneğidir (Kırankabeş 2006, 236). Başka bir tanıma göre firma düzeyinde rekabet gücü; maliyet, kalite, yenilik, esneklik, hız ve hizmetler açısından diğer firmalarla yarışabilme becerisidir (Aktan; Vural 2004-c, 11).

Firma düzeyindeki uluslararası rekabet gücünün belirleyicileri gerek yerli gerekse ilgili yabancı sektördeki firmaların (Kibritçioğlu 1996, 9);

- Maliyetlerini (işgücü, hammadde, enerji, faiz, kredi ve pazarlama maliyetleri)
- Fiyatlarını (maliyetler + kâr marjı)
- Ürün kalitesi, firma/sektör/ülke imajı ve servis gibi fiyat dışı rekabet unsurlarını

etkileyen bütün etkenlerdir. Bunların arasında;

- İlgili piyasadaki rekabetin yoğunluğu,
- Firmanın kâr marjı saptama gücü ve alışkanlığı,
- Sektördeki ortalama firma büyüklüğü,
- Kapasite kullanım oranı,
- Faktör piyasalarında girdi fiyatlarındaki gelişmeler,
- Sermaye piyasalarındaki finansman koşulları,
- Firmaya girdi temin eden yerli ve/veya yabancı firmaların fiyat ve fiyat-dışı açılardan uluslararası rekabet güçleri,
- Yurtiçindeki yerli ve yabancı yatırımlar,
- Yerli firmanın yurt dışındaki pazar payını koruma veya genişletme amaçlı yatırımları,
- Üretim faktörlerinin üretkenliği ya da verimliliği,

- Zaman ya da deneyim ekonomileri (yaparak öğrenme)
- Genelde üretim süreciyle, ürünün kendisiyle, pazarlama ve servis ağıyla ilgili yenilikler,
- Kuruluş yerinden (ülke veya bölge) kaynaklanan avantajlar
- Firmanın organizasyon biçimi

gibi daha bir dizi etken sayılabilir.

2.3.2. Endüstri Düzeyinde Rekabet Gücü

Endüstri düzeyinde rekabet gücü; bir endüstrinin rakiplerine eşit veya daha üst düzeyde bir verimlilik düzeyine ulaşması ve bu düzeyi sürdürme yeteneği ya da rakiplerine kıyasla eşit ya da daha düşük maliyette ürün üretme veya satma yeteneğidir (Aktan; Vural 2004-b, 3).

Endüstri düzeyinde rekabet gücü analizinde karşılaştırma ilkesi esas alınmaktadır. Farklı bölge ve ülkelerdeki aktif ya da potansiyel rakip endüstrilerle yapılan karşılaştırma bu düzeydeki rekabet edebilirliği belirlemektedir (Güneş, 2006, 11).

Endüstri düzeyinde rekabet gücü, genellikle verimlilik açısından tanımlanmaktadır. Bryan (1994)'e göre, endüstri düzeyinde rekabet gücü, bir endüstrinin bütün olarak rakiplerine eşit ya da onlardan daha yüksek düzeyde bir verimliliğe ulaşmasıdır. Markusen (1992) endüstriyel rekabet gücünü, bir endüstrinin rakipleri ile aynı anda daha ileri seviyede bir verimlilik düzeyine sahip olması, bu verimlilik düzeyini sürdürme yeteneği ya da rakipleri ile aynı ya da rakiplerinden daha düşük maliyetle üretme ve satma yeteneği olarak tanımlamıştır (Atik 2005, 18-19).

Porter (1990), bir endüstrideki rekabetin düzeyini beş güce bağlamıştır:

- endüstriye yeni girenlerin tehdit düzeyi,
- ürün üretimi,
- hizmeti yerine getirme,
- satıcı ve alıcıların pazarlık gücü
- ilgili endüstride faaliyet gösteren firmalar arası rekabet.

2.3.3. Ulusal Düzeyde Rekabet Gücü

Ulusal düzeyde rekabet gücü; bir ülkenin serbest ve adil piyasa koşulları altında, bir yandan uzun vadede halkının reel gelirini artırabilme, diğer yandan da uluslararası piyasaların koşullarına ve standartlarına uygun mal ve hizmetleri üretebilme yeteneğidir (Aktan; Vural 2004-b, 4).

Dünya Ekonomik Forumu'nun tanımına göre ulusal düzeyde rekabet gücü; bir ülkenin ekonomik refah ve yaşam standartlarını iyileştirebilmesi için gerekli olan ekonomik güçtür.

Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsünün tanımına göre; bir ülkenin katma değerde sürekli artış sağlayabilecek bir çevre oluşturabilme yeteneğidir.

OECD'nin tanımına göre; ülke içindeki reel gelir artışı sağlanırken, yabancı ülkelerdeki müşterilerin zevk ve beklentilerine uygun ürün üretebilme özelliğidir.

Avrupa Birliği Komisyonu'nun tanımına göre ise; ülkelerin, işletmelerin, endüstrilerin, bölgelerin sıkı rekabet ortamında, üretim faktörlerinin getirilerini artırmaları, yüksek işgücünü yaratabilmeleridir.

Ulusal rekabet gücünün üç temel özelliği vardır:

1. Rekabet gücüne sahip olmanın ana amacı, ülkedeki yaşam standartlarını yükseltmek ve vatandaşların refahını artırmaktır. Bu artışlar ise; ticaret, yatırım ve üretim gibi faaliyetlere gerekli önemin verilmesi ve ülkedeki tüm kurumlar arasında dayanışmanın artırılması ve uzmanlaşmanın oluşmasıyla sağlanabilir.
2. Ürün ve hizmetlerin üretilip dağıtılmasında rakip ülkeleri yakalayabilmek için ülkenin kendine has özellik, yetenek ve potansiyellerine odaklanmak gerekir.

3. Ülkenin rekabet edebilme gücünün incelenmesinde uluslararası pazar payı, ülkenin ticaret bilançosu, üretim, istihdam, vb. gibi sayısız gösterge kullanılmaktadır.

İktisatçılar ülkeler arası rekabet gücünü karşılaştırırken genelde iki göstergeden hareket etmektedirler: Toplam faktör verimliliği ve satın alma gücü endeksine göre hesaplanmış kişi başına milli gelir artışı. Bu iki gösterge yaşam kalitesi ile ilgili (çevre, ömür uzunluğu, eğlence, risk, vb.) unsurları kapsamasa da objektif karşılaştırma yapılabilir olma özellikleriyle diğer ölçütlere göre üstünlük kazanmaktadır (Çivi 2001, 23-25).

Batra ve Khan (2005)'e göre, bir ülkenin uluslararası ticaretteki karşılaştırmalı üstünlüğü, üretim faktörlerinin birikimindeki farklı oranlardaki değişikliklerden veya diğer ülkelerin artan ticari entegrasyonlarından etkilenebilir.

2.3.4. Rekabet Gücünü Açıklamaya Yönelik Teorik Yaklaşımlar

2.3.4.1. Ortodoks Yaklaşım

Ortodoks yaklaşım, ulusal ekonominin yurtiçi özelliklerinin ulusal endüstrilerin performansı ve uluslararası rekabetçi denge üzerindeki etkilerini inceler. Örneğin Stowsky (1987) küresel rekabet gücünü analiz ederken farklı ulusal yapıların ve ekonomi politikalarının rekabetçi yapıları etkilemede nasıl bir rol oynadığını inceler. Bu tip ulusal yapıların incelenmesi uluslararası rekabette göreceli üstünlüklerin belirlenmesine yöneliktir. Fakat küresel rekabetçi yapılar da yerel yapılar üzerinde etkiye sahiptir. Dolayısıyla Ortodoks yaklaşım küresel rekabet gücünü tek yönlü inceler.

Ortodoks yaklaşım; fiyat, maliyet, toplam üretim içinde dış ticarete konu olan malların miktarı, kur politikası, teşvik sistemleri, kalite ve AR-GE gibi faktörleri ihracat performansını açıklamada kullanmaktadır (Dulupçu 2001, 104).

Ortodoks yaklaşım olarak nitelendirilebilecek bir yöntem, ihracat yapısına dayalı çeşitlilik ve yoğunlaşma endeksleridir. Çeşitlilik endeksi, ulusal ihracatın çeşitlenmesini ve söz konusu çeşitliliğin dünya ihracat kalıbına yakınlığını rekabet gücü göstergesi

olarak kabul eder. Yoğunlaşma endeksi ise, sınırlı sayıdaki ürün çeşidine bağlı ihracat yapısını rekabet gücünün yetersizliğini vurgulamak için kullanmaktadır (Aktan 1994).

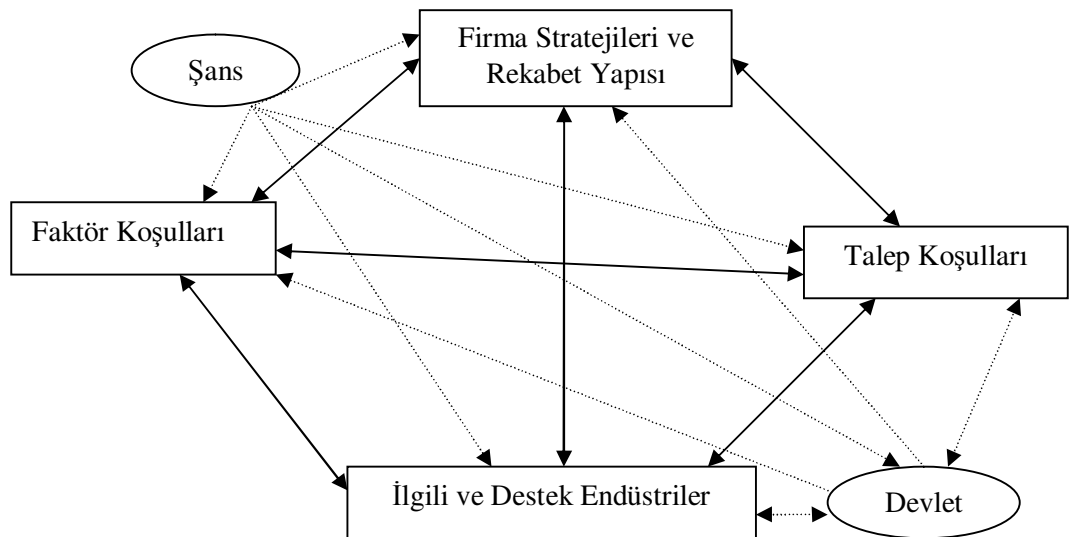
2.3.4.2. Porter Yaklaşımı

Porter, firmaların rekabetçi stratejilerle rekabetçi üstünlüğü kazanmalarında firmaların buldukları ülkelerin sahip olduğu temel çevresel niteliklerin asli rol oynadığını belirtir. Firmayı misafir eden ekonominin dinamik yapısı endüstriyi yenileme ve güncellemeye iterek rekabetçi üstünlüğün oluşumuna katkıda bulunur. Bu yaklaşıma göre, piyasa yapısındaki firmaların konumuna ek olarak, ulusal özellikler doğrudan değil, firmaların içinde bulunduğu endüstriyi etkileyerek dolaylı yoldan destek vermektedirler (Dulupçu 2001, 105).

Porter, ulusal avantajın belirleyici unsurlarını “Rekabet Elması Modeli” ile açıklamıştır. Porter, elmas modelini hangi firma ve endüstrilerin rekabet avantajına sahip olduğunu tespit etmede kullanmıştır. Bu modelde firmaların rekabet avantajı geliştirmelerinde etkiye sahip olan dört faktör ele alınmaktadır:

- Girdi Koşulları
  - Bir ülke kaynaklar ve teknoloji gibi kendi önemli girdilerini yaratabilir.
  - Bölgesel girdi dezavantajları kuruluşları ulusal nispi avantaj oluşturabilecek yeniliğe ve yeni metotlar geliştirmeye zorlar.
- Talep Koşulları
  - Bir ürüne iç pazardaki talep, dışarıdaki pazarlardaki talepten daha yüksek olduğu zamanlarda, bölgesel kuruluşlar bu ürüne daha çok önem verirler. Bu ürün ihraç edilmeye başlandığında, rekabet avantajını da beraberinde getirir.
  - Daha talepkâr iç pazar, rekabet avantajı doğurur.
  - Güçlü ve değişimleri takip eden pazar, bölgesel firmaları küresel değişimleri takibe zorlar.
- İlgili ve Destekleyici Endüstriler

- Bölgesel destekleyici endüstriler rekabetçi ise, kuruluşlar maliyete etkili ve yenilikçi girdilerin rahatlığını yaşar.
  - Bu etki tedarikçiler küresel rekabet yaşadığında güçlenir.
- Firma Stratejileri ve Rekabet Yapısı
    - Bölgesel şartlar firma stratejilerini etkiler.
    - Sektördeki düşük rekabet o sektörü çekici kılar. Bu açıdan bakıldığında firmalar düşük rekabeti tercih ederler fakat bölgesel rekabet firmaları yeniliğe ve gelişmeye zorlar. Sonuç olarak yüksek bölgesel rekabet, düşük küresel rekabeti doğurur.
    - Bölgesel rekabet firmaları temel avantajlardan ileriye gitmeye zorlar.

Şekil 2.1: Porter'ın Elmas Modeli

Kaynak: M. Porter, The Competitive Advantages of Nations, 1990, s. 72.

Elmas modelinde her bir faktörün etkisi diğerlerine de bağlıdır. Örneğin girdi dezavantajları yeterli rekabet olmadıkça firmaları yenilikçi olmaya itmeyecektir. Elmas modeli aynı zamanda kendi kendini kuvvetlendirme modelidir. Örneğin yüksek rekabet seviyesi yegâne özelleşmiş girdilerin oluşumuna neden olur (Bulut; Eraslan; Şahin 2004, 147).

Porter ayrıca rekabet gücünü desteklerken devletin yerine getirebileceği bazı öneriler sunmuştur. Bunlar da şöyle sıralanabilir:

- Firmaları doğrudan ya da dolaylı olarak sübvans etmek,
- Geliştirilmiş standartlar ile işletmeleri performanslarını yükseltmeleri için cesaretlendirmek,
- Talep görecek ürünleri önceden tespit edip modellemek,
- Özelleştirilmiş girdi üretimine odaklamak,
- Bölgesel rekabeti engelleyecek direkt birliktelikleri (tekelleşme) kısıtlamak,
- İşgücünün eğitim düzeyini artıracak eğitim politikaları uygulamaktır.

2.3.4.3. Bilgi Temelli Yaklaşım (Birleştirici Yaklaşım)

Robert Reich (1990, 1991) tarafından geliştirilen model, Porter'ın organizasyonel üstünlüklere kaynaklık teşkil eden ulusal nitelikleri küresel rekabet gücünü belirlemede ön plana çıkarmasını eleştirir. Reich'in modeline göre iktisadi kalkınma günümüzde yeni bir üretim faktörüne dayanmaktadır. Bu yeni faktör bilgidir.

Üretimin küreselleşmesi firmaların başarısını faaliyette buldukları ulusların başarısından ayırmaktadır. Ulusal bağlamda devletin rolü, kendi vatandaşlarının kendi ülkesindeki üretimden her türlü yarar sağlayabilmesinin yollarını artırmanın ötesine geçememektedir. Bu görüşü destekleyen Moss Kanter bölgelerin küresel firmaları cezbetmeyi ve uluslararasılaşmayı hızlandırmayı amaçlamaları gerektiğini savunmaktadır. Bunun için yetenekli ve bilgili işgücünün ulus veya bölgelere gelmesini sağlayacak alt ve üstyapının inşası zorunlu bir seçenektir.

Moss Kanter bölgelerin dünya ölçeğinde rekabet edebilmeleri için beş temel yöntemi uygulamalarının gerektiğini belirtmektedir. Bunlar:

- Temel yeteneklerin geliştirilmesi,
- Firma işbirliklerinin desteklenmesi,
- Yatırımların bölgeye çekilmesi,
- İşgücünün niteliğinin zenginleştirilmesi,
- İşletmelerde liderliğin geliştirilmesidir.

Bilgi temelli yaklaşım, ulusal firmaların korumacılık ve sübvansiyon ile kârlılıklarının artırılmasının, ulusal refahı geniş kitlelere yayarak artırmayacağını; şirket kârlılığı ile hayat standardı arasındaki bağı düşünülenden daha zayıf olduğunu ima eder. Bu fikrin arkasındaki varsayım, ulusal ekonomik başarının veya performansın ulusun küresel pazardan aldığı pay ve kârlılık yerine vatandaşlarının yaşam koşullarının iyileşmesine bağlı olduğudur.

Bu yaklaşıma göre özellikle yüksek teknolojiye dayalı endüstrilerde sahiplik yerine üretim üzerinde durulmalıdır. Dünya düzeyinde ulus yaratabilmek için bölgeler bilgi donanımlı işgücü göçünü sağlamalı, bu sayede ulusal bilgi düzeyini yükselterek kişisel refah düzeylerini artırmalıdır (Dulupçu 2001, 107-109).

2.3.4.4. Ulusal Yenilik Sistemi Yaklaşımı

Ulusal yenilik sistemi kavramı ilk olarak Freeman (1987) ve Lundvall (1988, 1992) tarafından ortaya atılmıştır. Freeman (1987)'ye göre ulusal yenilik sistemi; etkinlikleri ve etkileşimleri ile yeni teknolojileri oluşturan, ithal eden, değiştiren ve yayan kamu ve özel kesim kuruluşlarının ağıdır. Lundvall'a göre (1992) ise ulusal yenilik sistemi farklı kapsamlarda tanımlanmakta ve kullanılmaktadır. Dar kapsamda ulusal yenilik sistemini AR-GE birimleri, teknoloji kurumları ve üniversiteler gibi araştırmaya yönelik kurumlar oluşturmaktadır. Genel anlamda ise, yenilik sürecini etkileyen kurumların tamamı, özellikle öğrenme ve finansman süreçlerine ilişkin kurumlar da sistemin alt-unsurları olarak ele alınmaktadır.

Bilimsel ve teknolojik bilginin üretimi, yayılması, saklanması ve kullanılmasına ilişkin olarak ulusal yenilik sistemini oluşturan kurum ve kuruluşlar altı grupta toplanabilir (www.inovasyon.org; 26-27):

- Teknolojik yenilik faaliyetinde bulunan (özel ve kamu) firmalar ve bu firmaların oluşturduğu ağlar,
- Araştırma kuruluşları,
- Bilim sistemi,
- Destek ve köprü kuruluşlar,

- Finansman kuruluşları,
- Politika geliştiren, uygulayan ve değerlendiren kuruluşlardır.

Yenilik Sistemleri yaklaşımlarının genel karakteristiklerini şöyle sıralayabiliriz (Özdemir; Öner 1998):

- Yenilik, yaparak öğrenme, kullanarak öğrenme, etkileşimli öğrenme gibi bir öğrenme sürecidir. Modern ekonominin kaynağında, bilgiye dayalı ekonomi ve öğrenen ekonomi vardır. AR-GE sistemi, eğitim ve öğretim sistemi gibi Ulusal Yenilik Sisteminin bilgi ve öğrenme unsurları çok önemlidir.
- Yenilik Sistemleri yaklaşımları holistik (uluslar üstü, ulusal, bölgesel ve sektörel gibi geniş boyutta) ve disiplinler arasıdır.
- Bir ülkenin doğal kaynakları ve ekonomik geçmişi yenilik sisteminde belirleyici rol oynar. Bazı ülkelerde doğal kaynaklar daha az belirleyici bir rol oynarken, teknolojinin yenilik sistemlerinde önemli bir belirleyici rolü vardır. Bu durumda doğal kaynakların eksikliğini, diğer kaynaklara yönelik politikalar; örneğin bilgi ve yetenek gibi insan kaynaklarına yönelik politikalar gidermektedir.
- Ulusal Yenilik Sistemleri ülkeden ülkeye değişir. Bu durum bölgesel veya sektörel (teknolojik) yenilik sistemleri için de geçerlidir. Ulusal Yenilik Sisteminin unsurlarının kurumsal, kuruluşsal yapılanmaları da ülkeden ülkeye, bölgelere veya sektörler için de farklılıklar gösterir. Bir ülkede AR-GE sistemi için araştırma enstitüleri ve şirket odaklı araştırma önemli iken diğer bir ülkede üniversitelerin rolü daha önemli olabilir. Yasal sistemler ve değerler de ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir. Bu sebeplerden dolayı her ülkenin kendine özgü bir ulusal yenilik sistemi vardır. Sürekli gelişim içerisinde olması ve evrimsel öğrenme işlevinden dolayı en uygun ulusal yenilik sistemini tanımlamak zordur.

- Ulusal yenilik sistemi; firmalar, üniversiteler, okullar, hükümet kuruluşları, çeşitli kurum ve kuruluşlar gibi değişik aktörlerin yeni bir bileşkesidir.
- Yenilik Sistemleri, ürün teknolojileri ve kurumsal yenilikler üzerinde durur. Bazı ülkelerde teknolojik ürün yenilikleri önemli olurken bazılarında da teknolojik işlev yenilikleri önemlidir. Ürün yenilikleri yeni ihtiyaçları tatmine yöneliktir. Ekonomide yapısal değişiklikler de gerektirir. Bu yüzden ürün yeniliği, teknolojik yeniliğin önemli bir kısmı gibi görülür. Üründeki gelişmeler, yönetici ve araştırmacıların, verimlilikteki artış ve rekabetin kaynağı olarak, kurumsal değişikliklere daha fazla önem vermelerini gerektirmiştir.
- Yenilik Sistemleri kuruluşlar topluluğudur. Yenilik işleminde bu kuruluşların hayati önemi vardır. Bu yüzden Yenilik Sistemleri yaklaşımları “kuruluş” odaklıdır.
- Yenilik Sistemleri yaklaşımı birtakım kavramsal karışıklığa da sebep olmaktadır. Değişik yazarlar tarafından değişik Yenilik Sistemleri tanımlamaları yapılmaktadır. Hiçbir yazar bir Ulusal Yenilik Sistemi içerisinde neler olması gerektiği ve sistemin sınırlarının neresi olacağını tam olarak tanımlayamamıştır.
- Yenilik Sistemleri yaklaşımı kuramsal bir teori değildir. Değişkenler arasındaki sabit ilişkilere dayanmaz. Kavramsal bir çerçeve çizer, varsayımların formülasyonu için temel oluşturur ve daha çok deneysel yaklaşıma dayanır.

2.3.4.5. Dunning Yaklaşımı

Dunning (1990) Porter’ın modelinin çok uluslu şirketlerle ulusların elmasları arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurmadığını vurgular (Taner; Öncü; Çivi 377). Dunning (1993) dünya ekonomik düzeninde önemi gittikçe fazlalaşan çok uluslu şirketlerin doğrudan ya da dolaylı olarak ülkelerin rekabet gücünü etkilediğini vurgulayarak

Porter'in dörtlü çevresel faktörünü ve Reich'in üretime dayalı rekabet gücü analizini sentezlemiştir. Yeni modelde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve çok uluslu işletmelerin ülkede yürüttükleri faaliyetlerin ülke rekabet gücüne olan katkısı da ön plana çıkarılmaktadır (Çivi; Erol; İnanlı; Erol 2008, 8).

Dunning, Porter'in küresel rekabet gücünü açıklamada kullandığı dörtlüsünün yanı sıra bu dört faktörün koordinasyon ve karşılıklı etkileşiminin, yenilik sisteminin ve firma ile devlet yönetiminin de kilit roller oynadığını belirtir. Dunning doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Porter'in dörtlüsünün çizdiği kompozisyonun ötesinde, bu dörtlünün her birinin ortaya çıkışını etkilediğini belirtmektedir. Örneğin ulusal talep yapısının çok uluslu şirketlerin daha önce faaliyette bulunduğu ülkelerin talep yapısına benzemesi talebin kalitesini artırır. Öte yandan çok uluslu şirketlerin ulusal piyasaya girerek monopolcü konum elde etmesi tedarikçileri olumsuz etkileyerek ücret düzeyinin düşmesine ve talebin daralmasına yol açabilir (Dulupçu 2001, 111).

2.3.4.6. Şebeke Yaklaşımı

Şebeke yaklaşımına göre piyasada yer alan firmaların uluslararası rekabette başarıları yalnızca kendi kaynak ve yetenekleri ile açıklanamaz. Piyasaların mübadele ilişkilerinde çeşitli ekonomik aktörlerin görev ve sorumlulukları vardır ve bu aktörlerin etkileşimi şebeke oluşumunu sağlamaktadır (Başkılıç 2006, 19).

Şebeke yaklaşımı iki temel varsayımdan hareket etmektedir (Dulupçu 2001, 112):

- Birinci varsayım; rekabetin özünde yer alan girdi temininde firmaların diğer ekonomik aktörlerle etkin ilişkiler geliştirmek ve sürdürmek zorunda olmalarıdır.
- İkinci varsayım; endüstri şebekesinde her firmanın belirli bir rol üstlendiği, dolayısıyla şebekede oynadığı rolün diğer firmalarla arasındaki ilişki tarafından belirlendiğidir.

Castells ve Kiselyova (1998)'e göre günümüz toplumu ekonomi, politika, istihdam ve daha birçok alanda yaşanan büyük değişimin bir sonucu olarak şebeke toplumu haline

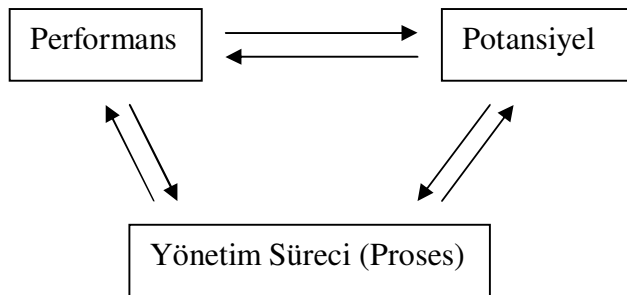
gelmiştir. Bu yapının en önemli özelliği bilgiye dayalı olmasıdır. Söz konusu yapı kapitalizmin yeni türüdür. Bilgi ve enformasyon, rekabet gücü ve verimlilik gibi bütün ekonomiler için hayati öneme sahip iki kilit kavramın anahtarıdır (Castells; Kiselyova 1998, 10).

Diğer küresel rekabet gücü yaklaşımlarında olduğu gibi teknoloji, öğrenme, yenilik ve benzeri kavramlar seti şebeke yaklaşımının da temeline oturur (Güneş 2006, 30).

Şebeke yaklaşımı geleneksel organizasyonların başarısızlığını işbirliği ve paylaşma esaslarına bağlı yeni bir firma yapısı ile ikame etmektedir. Sadece tedarikçilerle değil, gerektiğinde rakiplerle bile ortak projelere gidilebilir, hatta bilgi paylaşılabilir (Dulupçu 2001, 113).

2.3.4.7. 3-P Yaklaşımı

3-P modeli potansiyel, performans ve proses kategorileri arasında dengenin sağlanması ilkesinden hareket eder. Bu yaklaşıma göre potansiyel kategorisinde reel işgücü maliyeti, verimlilik, fiyat ve AR-GE faktörleri yer almaktadır. Performans kategorisinde ihracattaki pazar payı, ihracat artışı, bağımlılığı ve kârlılığı yer alır. Proses kategorisi ise, uluslararası iş yapma isteği, alan ve ölçek ekonomisi ile pazarlama kabiliyetinden oluşmaktadır (Dulupçu 2001, 113-114).

Şekil 2.2. 3-P Yaklaşımı

Kaynak: Ö. Güneş, Nitelikli İşgücü ve Uluslararası Rekabet Gücü: Türkiye Uygulaması, 2006, s. 30.

2.3.4.8. Krugman Yaklaşımı

Krugman ülkelerin başarı sıralamasında rekabet gücünden ziyade verimlilikteki performanslarının kıyaslanması gerektiğini savunmaktadır (Başkılıç 2006, 20).

Krugman küresel rekabet gücünü analiz ederken uluslararası rekabette çok firmalar arası rekabeti ön planda tutmaktadır. Çünkü Krugman'a göre ülkeler değil, firmalar rekabet eder. Firmalar arasındaki rekabette birinin başarısı diğerinin başarısızlığına yol açarken, ülkeler dünya piyasalarında birçok ürün kategorisinde rekabet ettikleri için bir ülkenin başarısı diğerinin kaybı anlamına gelmez. Dolayısıyla uluslararası ticaret sıfır toplamlı bir oyun değildir (Dulupçu 2001, 115).

Krugman'ın görüşü birçok açıdan eleştiriye açıktır. Ulus içindeki firmaların performansı, üretim ve satış güçleri, ihracat potansiyelleri, verimlilikleri buldukları ülkenin milli gelirini böylece rekabet güçlerini etkileyecektir. Ülkelerin ekonomik performansları sadece bir firmanın başarısı ile sınırlandırılmaz. Firmalar ve firmaların bulunduğu sektörlerin performanslarındaki artış ekonomiye yansıtacak, ekonomideki genel iyileşme de eğitim, sağlık, ulaşım gibi alanlara yansıtılarak refah artışını beraberinde getirecektir (Başkılıç 2006, 20-21).

2.3.4.9. Çevreci Yaklaşım

Çevreci yaklaşıma göre çevreyi koruyucu önlemler alan endüstriler ile bu endüstrilerin bulunduğu ülkeler küresel rekabette ön plana geçeceklerdir. Gelişmekte olan birçok ülke küresel yarışta ön plana geçmek için yapısal uyum programlarını uygulamak zorunda kalacaklardır (Başkılıç 2006, 21).

Konu ile ilgili olarak iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır. Birinci grup çevre düzenlemelerinin rekabet gücüne olumsuz bir etkide bulunacağı görüşünde iken, ikinci grup çevre politikalarının ekonomik performansı artıracığını düşünmektedir.

Birinci grup; çevre sorunlarına karşı yapılan düzenlemelerin ulusal firma ve endüstriler üzerine önemli maliyetler yüklediği ve böylece düşük çevre standardına sahip ülkeler karşısında ihracatın azalması ve ithalatın artmasına paralel olarak küresel rekabet gücü

kaybıyla karşılaştığını iddia etmektedir. İkinci grup ise; çevresel düzenlemelerin daha temiz çevre için verimliliği iyileştirdiği ve düzenlemelerin etkisini telafi edebilmek için yeniliğin hız kazandığı görüşleri çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Bu gruba göre çevre ile dost teknolojilere yatırım yapan ülkeler çevreye karşı duyarlı endüstrilerde küresel rekabet gücü kazanabileceklerdir. Ayrıca yüksek çevre standartları GOÜ'lerde yapısal uyumu hızlandırarak kirletici endüstrilerin gelişimini engelleyip uzun vadede rekabet gücü üzerinde olumlu etki yaratacaktır (Dulupçu 2001, 116-117).

2.4. Uluslararası Rekabet Gücü Göstergeleri

Uluslararası rekabet gücü çeşitli göstergelerle izlenebilmektedir. Bu göstergeler şöyle sıralanabilir (Kesbiç; Baldemir; Doğan 2005, 2):

1. Fiyat Rekabeti

- a. Nispi Pozisyon Değişmeleri
- b. Reel Döviz Kuru Endeksi
- c. İhracat Kâr Marjı

2. Yapısal Unsurlar

- a. İşgücü Maliyetleri
- b. Verimlilik
- c. Makro Ekonomik Performans
- d. Niteliksel Faktörler

3. Diğer Göstergeler

- a. Ticaret Performansı ve Piyasa Payı Göstergeleri
- b. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi
- c. Sektör İçi Ticaret
- d. Fiyat-Maliyet Marjı
- e. Kâr Marjı
- f. AR-GE

Durand ve Giorno (1987)'ye göre rekabet gücü ölçümleri üç basit kriteri karşılamalıdır:

- Ekonomideki tüm sektörler rekabete konu olmalıdır.
- Tüm piyasalar rekabete açık olmalıdır.
- Tüm veriler uluslararası anlamda karşılaştırılabilir olmalıdır.

Ancak uygulamada hiçbir gösterge bu üç kriteri yerine getirebilecek uygunluğa sahip değildir.

2.5. Rekabet Gücünün Ölçülmesi

Rekabet gücünün ölçülmesi amacıyla çok sayıda endeks geliştirilmiştir. Çalışmamızda bu endekslerden en yaygın olarak kullanılanları ele alınmıştır.

2.5.1. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler

Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi iki değişik biçimde kullanılmaktadır. İlki görelî ihracat performansını ölçmeye yöneliktir. Bu endeks; bir ülkenin belirli bir sektörünün ihracatının aynı ülkenin toplam ihracatı içindeki payının, ilgili sektörün toplam dünya ihracatının toplam dünya ihracatına oranına bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Kibritçioğlu 1996, 13).

$$AKÜ_1^i = \frac{\left(\frac{x_j^i}{\sum x^i} \right)}{\left(\frac{\sum x_j^w}{\sum x^w} \right)}$$

$AKÜ_1^i$ = i ülkesinin ilk yöntemle göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi

x_j^i = i ülkesinin yaptığı j malı ihracatı

$\sum x^i$ = i ülkesinin bütün mallar itibariyle toplam ihracatı

$\sum x_j^w$ = bütün ülkelerin toplam j malı ihracatı

$\sum x^w$ = bütün ülkelerin toplam dünya ihracatı

1'den büyük bir AKÜ değeri i ülkesinin j malında “açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğü” veya “ihracat uzmanlığı” olarak yorumlanırken; 1'den küçük bir

$AKÜ_1$ değeri de “açıklanmış karşılaştırmalı dezavantaj” olarak yorumlanır. $AKÜ_1$ değeri böylece, bütün ülkelerde j malının karşılaştırmalı üstünlüğe ya da dezavantaja sahip olmadığı varsayımına dayanarak, j malının fiili ihracat payını beklenen ihracat payı ile karşılaştırmaktadır (Hoen; Oosterhaven, <http://som.rug.nl>, 2005, 3).

İkinci endeks ise bir tür görelî ihracat/ithalat ölçütüdür. Bu endeks de, bir ülkenin belirli bir sektörünün ihracatının aynı ülkenin toplam ihracatı içindeki payının, aynı ülkenin ilgili sektörünün ithalatının toplam dünya ithalatına oranına bölünmesiyle bulunmaktadır (Kibritçioğlu 1996, 13).

$$AKÜ_2^i = \frac{\left(\frac{x_j^i}{\sum x^i} \right)}{\left(\frac{M_j^i}{\sum M^i} \right)}$$

$AKÜ_2^i$ = i ülkesinin ikinci yönteme göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi

x_j^i = i ülkesinin yaptığı j malı ihracatı

$\sum x^i$ = i ülkesinin bütün mallar itibariyle toplam ihracatı

M_j^i = i ülkesinin yaptığı j malı ithalatı

$\sum M^i$ = i ülkesinin bütün mallar itibariyle toplam ithalatı

2.5.2. Balassa Endeksi

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi ilk kez Lisner tarafından geliştirilmiş olsa da endeksin popüler hale gelmesi Bela Balassa'nın geliştirici çalışmaları sonucu gerçekleşmiştir (Altay 2008, 224). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler kavramı, ülkelerin belli mallardaki nispi ticaret performanslarıyla ilgilidir (Batra; Khan 2005, 5). Balassa endeksi, karşılaştırmalı üstünlük modelinin ticaret-sonrası verilerden gözlemlenmiş olabileceğini varsaymaktadır. Balassa'nın “karşılaştırmalı üstünlüklerin aşamaları” tezi, ekonomileri daha çok bir karşılaştırmalı üstünlük alanından başka bir karşılaştırmalı üstünlük alanına, çoğunlukla da emek yoğunundan teknoloji yoğun üretime kaydıran bir yakalama sürecini savunmuştur (Li; Bender 2002, 2).

Balassa (1965)'e göre ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükleri belirleyen çok sayıda faktör vardır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin belirlenmesinde bu faktörlerin bazıları daha etkin, bazıları ise nispeten daha az etkindir. Bu durum bu faktörlerin ölçülebilmesini zorlaştırmaktadır. Balassa da gözlemlenebilir ya da gözlenmiş ticari ilişkileri temel alıp ölçülen karşılaştırmalı üstünlüğe “Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler” adını vermiştir (Hoen; Oosterhaven, <http://som.rug.nl>, 2005, 1).

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi, temel olarak ülkelerin açıklanmış ihracat rakamlarından ya da ihracat paylarından hareketle karşılaştırmalı olarak ülkelerin zayıf ya da güçlü durumdaki ihracat sektörlerinin ampirik açıdan belirlenmesini hedef alır.

Karşılaştırmalı üstünlüklerin bir göstergesi olarak Balassa endeksinin teorik temelleri, Balassa endeksi ile ticaret-öncesi nispi fiyatlar arasındaki benzerlik için gereklilik ve yeterlilik koşullarını geliştiren Hillman (1980) tarafından öngörülmüştür (Hinloopen; Marrewijk 2004, 1-2).

Endeks temel olarak ülkeler arasında gerçekleştirilen ticaret sonrası verilerine dayandırıldığından ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüklere yansıyan nispi fiyatların yanında fiyat dışı faktörlerin de etkisini içerir (Li; Bender 2002, 2). Ayrıca endeks, ülkelerin ihracat ürünleri kapsamında sahip oldukları nispi faktör yoğunluklarındaki ve verimliliklerindeki değişimin de incelenmesini sağlar.

Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerdeki hareketlere katkıda bulunan faktörler ekonomiktir: yapısal değişim, gelişmiş dünya talebi, ticari özelleşme (Batra; Khan 2005, 5).

Balassa'nın geliştirdiği endeks şu şekilde ifade edilmektedir:

$$AK\ddot{U}_B = \ln \frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}} \right)}{\left(\frac{M_{ij}}{M_{it}} \right)}$$

$AK\ddot{U}_B$ = i ülkesinin Balassa yöntemine göre açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksi

X_{ij} = i ülkesinin yaptığı j malı ihracatı

X_{it} = i ülkesinin yaptığı toplam ihracatı

M_{ij} = i ülkesinin yaptığı j malı ithalatı

M_{it} = i ülkesinin yaptığı toplam ithalatıdır.

Hesaplanan $AK\ddot{U}_B > 0,5$ ise ilgili endüstri ya da ürün grubu için ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün yüksek olduğu, $-0,5 < AK\ddot{U}_B < 0,5$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün marjinal sınırdaki olduğu ve $AK\ddot{U}_B < -0,5$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün oldukça düşük olduğu söylenebilir.

2.5.3. Vollrath Endeksi

Vollrath (1991) Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler'in hesaplanabilmesine yönelik üç alternatif yöntem ileri sürmüştür. Bunlardan ilki ihracat verileriyle olduğu kadar ithalat verileriyle de açıklanan Nispi Ticaret Avantajıdır. Nispi Ticaret Avantajı (RTA), Balassa'nın endeksine denk sayılan Nispi İhracat Avantajı (RXA) ve yine Balassa Endeksi'nin benzeri olan Nispi İthalat Avantajı (RMA) arasındaki fark olarak belirlenmiştir (Fertö; Hubbart 2002, 5-6). Vollrath geliştirdiği endeksler içerisinde kullanım açısından en uygun endeksin $\ln RXA$ endeksi olduğunu belirtmiştir. Zira bu endeksin hem asimetri sorununu aşması hem de benzer faktör yoğunluğuna sahip rakip ülkelerin aynı hedef pazarda ihracat performanslarına bağlı olarak rekabet güçlerinin kıyaslanmasına olanak tanınması geniş kullanım alanı bulmasına neden olmaktadır.

$$\ln RXA = \ln \frac{\left(\frac{X_{ia}}{X_a} \right)}{\left(\frac{X_{ib}}{X_b} \right)}$$

X_{ia} = a ülkesinin hedef pazara yaptığı i ürünü ihracatı,

X_{ib} = b ülkesinin hedef pazara yaptığı i ürünü ihracatı,

X_a = a ülkesinin hedef pazara yaptığı toplam ihracatı,

X_b = b ülkesinin hedef pazara yaptığı toplam ihracatıdır.

Endeksin alacağı pozitif değerler a ülkesinin aynı hedef pazarda b ülkesine karşı i ürünüde rekabet gücünün bulunduğunu, negatif değerler ise rekabet gücünün bulunmadığını gösterir.

Bu ve benzeri endeksleri kullanmanın yarattığı bir sorun; gerçekte gözlemlenen ticaret modellerinin kamu politikaları ve müdahaleleri nedeniyle bozulabilecekleri ve bu nedenle esas karşılaştırmalı üstünlüğü yanlış sunabileceğidir. Balassa tarafından dikkate alınan bir nokta; tarımda hükümet müdahalelerinin sıradan bir şey olduğudur. İthalat kısıtlamaları, ihracat teşvikleri ve diğer korumacı politikaların açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler endeksini hangi ölçüde saptırabileceği de bu yüzden ilgi çekmektedir (Fertö; Hubbart 2002, 6).

2.5.4. Ticaret Çakışması

Ticaret çakışması endeksi şu şekilde hesaplanır:

$$TO = \frac{2 \sum_{i=1}^n \min(X_i, M_i)}{\sum_{i=1}^n (X_i + M_i)}$$

X_i = i ürününün ihracatı

M_i = i ürününün ithalatı

min = toplam ticaretin dolar terimleriyle çakışma miktarı

Katsayılar 0 ile 1 arasında değişebilir. 1'e yaklaştıkça daha fazla endüstri içi, 0'a yaklaştıkça da daha fazla endüstriler arası ticaret ortaya çıkar.

2.5.5. Net İhracat Endeksi

Bu endeks seçilen ülkenin net ihracatının nispi büyüklüğünü gösteren bir parametredir ve şu şekilde formüle edilmektedir:

$$NETX_i = \frac{(X_i - M_i)}{(X_i + M_i)} * 100$$

M_i = i endüstrisinin toplam ithalatı

X_i = i endüstrisinin toplam ihracatı

2.5.6. İhracat Benzerlik Endeksi

İhracat Benzerlik Endeksi, Finger ve Kreinin tarafından 1979 yılında geliştirilmiştir. Bir ülkenin ya da ülke grubunun hedeflenen pazardaki ürün kompozisyonu açısından en yakın rakiplerinin hangi ülke ya da ülke grupları olduğunun belirlenmesinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu endeks kullanılarak, iki ülke ya da ülke grubunun hedeflenen pazarda kendi aralarındaki ihracat benzerliğinin zamana yaygın olarak değişimi incelenebilmektedir.

İhracat Benzerlik Endeksi aşağıdaki formülle ifade edilmektedir:

$$S(ab, c) = \left\{ \sum \text{Minimum}[X_i(ac), X_i(bc)] \right\} * 100$$

$X_i(ac)$ = a ülkesinin ya da ülke grubunun c ülkesine ya da ülke grubuna, i ürün grubundan ihraç ettiği ürün değerinin, c ülkesine ya da ülke grubuna gerçekleştirdiği toplam ihracat içindeki oranı,

$X_i(bc)$ = b ülkesinin ya da ülke grubunun c ülkesine ya da ülke grubuna, i ürün grubundan ihraç ettiği ürün değerinin, c ülkesine ya da ülke grubuna gerçekleştirdiği toplam ihracat içindeki oranıdır.

Ürün bazında, ülkeler arasındaki ihracat benzerliğinin azalması durumunda endeks 0'a yaklaşırken, benzerliğin artmaya başlamasıyla endeks değeri 100'e yaklaşacaktır.

2.5.7. Yerli Kaynak Maliyeti Analizi

Yerli kaynak maliyeti yerli kaynakların etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını gösteren bir ölçüttür. 1'den büyük değerler ilgili ürünün üretiminde kaynakların etkin bir şekilde kullanılmadığını ifade eder. Bu sonuç, yerli kaynaklardan daha iyi bir şekilde yararlanılabilecek muhtemel üretim alanlarının araştırılmasına yol açar. Yerli kaynak maliyeti şu şekilde hesap edilebilir:

$$DRC_j = \frac{(PV_j - DIV_j - FIV_j)}{P_j \left(1 - \frac{FIV_j}{PV_j}\right)}$$

DRC_j = j malının yerli kaynak maliyeti

PV_j = 1 birim j malının üretim değeri

DIV_j = 1 birim j malının yerli girdi değeri

FIV_j = 1 birim j malının yabancı girdi değeri

P_j = 1 birim j malının ithal fiyatı (yerel para cinsinden)

2.6. Uluslararası Kuruluşlarca Rekabet Gücü

Günümüzde ülkelerin rekabet edebilirlik yönünden konumlarını ölçen iki tanınmış kuruluş bulunmaktadır. Bunlardan biri Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (IMD); diğeri de Davos toplantılarını organize eden Dünya Ekonomik Forumu (WEF)'dur.

2.6.1. Uluslararası Yönetim Geliştirme Merkezi (IMD) Küresel Rekabet Gücü Araştırması

Merkezi İsviçre'nin Lozan kentinde bulunan IMD 1989'dan beri her yıl Dünya Rekabet Yıllığı adıyla bir rapor yayınlamaktadır. IMD'ye göre rekabet gücü büyük ölçüde bir ülkenin sürdürülebilir bir şekilde katma değer üretmesini sağlayan bir ortam oluşturması yeteneğine dayanır. IMD'ye göre, firmaların rekabet gücünü birebir ölçme olanağı olmadığından rekabet gücünü etkileyen faktörler belirlenip ölçülür.

IMD şirketlerin rekabet edebilmelerini sağlayan çevre koşullarını oluşturabilme ve sürdürülebilirlik düzeylerine göre ülkeleri analiz eder ve bu analiz sonuçlarına göre ülkeleri sıralar. IMD'ye göre ülkelerin rekabet güçleri sadece GSYİH ve verimlilik düzeyleri değerlendirilerek ölçülemez çünkü işletmeler aynı zamanda ülkelerin içinde buldukları politik, sosyal ve kültürel durumlarla da başa çıkmak zorundadırlar. Bundan dolayı ülkeler şirketlerin rekabet edebilirliklerini sağlayacak en etkin yapısal, kurumsal düzenlemeleri ve politik çevreyi sağlamak zorundadırlar (Kırankabeş 2006, 238).

Dünya Rekabet Yıllığı, iktisadi gelişmenin çeşitli aşamalarındaki 47 ülkeyi kapsar. Söz konusu ülkelerin özellikle küresel ekonomiye etkide bulunabilecek ülkeler olmalarına dikkat eder. IMD, ülkelerin bilim ve teknoloji, yönetim, insan kaynakları, finansal kaynaklar ve makro ekonomik değişkenlerini konu edinen 290 kriteri göz önüne alarak rekabet gücü endeksi oluşturur.

2.6.2. Dünya Ekonomik Forumu (WEF) Küresel Rekabet Gücü Araştırması

Merkezi İsviçre'nin Cenevre kentinde bulunan WEF, 1979 yılından beri her yıl Global Rekabet Raporu adı altında bir rapor yayınlamaktadır (Kırankabeş 2006, 238). Global Rekabet Raporu ülkeleri genel olarak gelir ve iktisadi büyüme potansiyellerine göre sıralamaktadır. Büyüme rekabet endeksi, bir ekonominin gelecekteki büyüme hızını etkileyen faktörleri kişi başına gayri safi milli hâsılanın değişim oranı cinsinden hesaplamaktadır. Mevcut rekabet endeksi ise, yüksek verimliliğe bağlı mevcut ekonomik performansı belirleyen faktörleri kişi başına gayri safi milli hâsıla düzeyi cinsinden hesaplamaktadır.

WEF rekabet gücü faktörlerini sekiz alt kategoride değerlendirir:

- **Yerel Ekonomi:** Rekabetin çoğu yerel ekonomidedir. Daha verimli ve rekabetçi yerel firmaların yurt dışında olması ve daha yüksek katma değerli üretkenlik ve ülke refahı muhtemeldir.
- **Uluslararasılaşma:** Uluslararası ekonomik aktiviteler için açıklık bir ülkenin ekonomik performansını artırır. İhracata yönelik rekabetçilik sıklıkla yerel ekonomideki büyüme yönelimiyle ilgilidir. Uluslararası ekonomiyle daha fazla bütünleşme, daha verimli kaynak tahsisi ve daha yüksek yaşam standardıyla sonuçlanır.
- **Hükümet:** İşletme faaliyetlerine doğrudan devlet müdahaleleri minimize edilmiştir. Kamu politikaları girişimciler için rekabetçi bir ortam yaratmaya ve öngörülebilir makro ekonomik ve sosyal koşullar sağlamaya ve böylece ekonomik faaliyetler için dışsal riskleri minimize etmeye konsantre olmuşlardır. Hükümet, ekonomi politikasını değişen bir uluslararası çevreye uyarlarken esnekler.
- **Finans:** Bir ülkede iyi gelişmiş, uluslararası entegre olmuş bir finansal sektör, ülkenin uluslararası rekabetçiliğini destekler. Finansal sektörün etkinliği en iyi, ödünç alanların ödediği faiz oranı ile mudilerin alacağı faiz oranı arasındaki açığın darlığı ile ölçülür.
- **Altyapı:** İyi gelişmiş bir altyapı ekonomik faaliyetleri destekler. Bu, doğal kaynakların mevcudiyetini ve fonksiyonel işletme sistemlerini, bilgi teknolojisi, ulaşım, haberleşme ve eğitim ve etkin bir çevre korumasını içerir.
- **Yönetim:** Rekabetçi bir ürün ve hizmet yönetim becerisini, onun uzun dönem yönelimini, rekabetçi çevredeki değişikliklere uyum sağlama kabiliyetini, entegrasyon için beceri ve girişim düzeyini ve işletme faaliyetlerinin farklılaşmasını yansıtır.

- **Bilim ve Teknoloji:** Rekabetçi avantaj mevcut teknolojilerin etkin ve yenilikçi uygulamaları üzerine inşa edilebilir. Araştırmaya yapılan yatırım ve yeni bilgiler yaratan yenilikçi faaliyetler, bir ülke için ekonomik gelişmenin olgunlaşma aşamasında çok önemlidir.
- **İnsan Kalitesi:** Pozitif bir tutumla vasıflı bir işgücü, bir ülkenin verimliliğini ve rekabetçiliğini artırır. Eğitimin, işgücünün teknik yeteneğinin, yönetimin kalitesinin ve etkinliğin rekabet gücüne katkısı vardır. Dolayısıyla rekabetçi bir strateji izlemek için, aynı zamanda bir veya iki alanda birkaç yüksek profilli girişimden ziyade, insan kaynakları gelişiminde çok sayıda koordine edilmiş değişikliğe ihtiyaç vardır.

2.7. Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Rekabet gücü ve ekonomik büyüme ilişkisi bazı ekonomistlerin uluslararası rekabet gücü tanımlarında açıkça görülmektedir. Örneğin Fagerberg'e göre, uluslararası rekabet gücü; ödemeler dengesi sorunlarına yol açmaksızın, ekonomik büyüme ve istihdam artışı başta olmak üzere, bir ülkenin temel iktisat politikası hedeflerini gerçekleştirebilme becerisidir (Fagerberg 1988, 355). Dolayısıyla Fagerberg'e göre ekonomik büyüme bir rekabet gücü göstergesidir. Bir ülkede ekonomik büyüme ve istihdam artışı ne kadar fazlaysa o ülkenin uluslararası rekabet gücü o kadar yüksektir. Markusen'e göre ise uluslararası rekabet gücü, bir ülkenin serbest ticaret koşulları altında dış ticaretini dengede tutarak ticaret yaptığı ülkelerinkine eşit bir reel milli gelir dengesi sürdürebilme yeteneğidir (Markusen 1992, 7). Dolayısıyla Markusen'e göre de ekonomik büyüme bir rekabet gücü göstergesidir.

Avrupa Birliği, rekabet gücünü ve inovasyonu, sürdürülebilir büyüme ve yüksek istihdam potansiyelini harekete geçirmenin iki temel anahtarı olarak görmektedir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'ne göre rekabet gücü ekonomik büyüme amacının gerçekleştirilmesinde bir araçtır.

Romer (1990), Rivera-Batiz ve Romer (1991), ve Grossman ve Helpman (1992)'ye göre; artan rekabet ekonomik büyümeyi hızlandırır. Bunun sebebi dışa açılma ile birlikte artan rekabet karşısında araştırma fonlarının farklı dizaynlara yönelmesi ve böylece büyümeyi artırmasıdır. Rodrick (1991) ise artan rekabetin firmaları AR-GE harcamalarını azaltmaya iteceğini ve büyümenin olumsuz etkileneceğini ileri sürmüştür. Aghion, Dewatripont ve Rey (1997), Aghion, Harris ve Wickers (1997) ve Aghion ve Howitt (1996) ise rekabetin AR-GE'ye yatırım yapma istekliliği üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu varsayımı altında mal piyasasındaki rekabetin büyümeyi olumlu olarak etkileyeceğini savunmuşlardır (Örnek; Kaplan, <http://www.ekodialog.com>, 2004).

2.8. Rekabet Gücü ve Kadın İstihdamı İlişkisi

Avrupa Birliği Komisyonu'nun tanımına göre ulusal rekabet gücü; ülkelerin sıkı rekabet ortamında üretim faktörlerinin getirilerini artırabilme ve yüksek işgücünü yaratabilme yetenekleridir. Dünya nüfusunun yarısı kadınlardan oluştuğuna göre, yüksek işgücünü yaratabilmek için kadın istihdamının artırılması gerekmektedir.

Ülkelerin rekabet güçlerinin ölçülmesinde kullanılan göstergelerden biri de istihdam göstergesidir. İstihdamdaki bir artış rekabet gücünde artışa yol açacaktır. İstihdamı artırmanın en uygun yolu da kadınların işgücüne katılımlarının artırılmasıdır.

Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Rekabetçilik Endeksi 2010-2011 verilerine göre, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünün zayıflığına yol açan en önemli faktör işgücü piyasasının etkin olmamasıdır. İşgücü piyasasında etkinliği azaltan en önemli alt değişken ise, kadınların işgücüne katılım miktarıdır. Dolayısıyla kadınların işgücüne katılım miktarı artırılarak işgücü piyasasında etkinlik sağlanabilir ve böylece uluslararası rekabet gücü de artırılabilir, diyebiliriz.

3. BÖLÜM: KADIN İSTİHDAMI, EKONOMİK BÜYÜME VE REKABET GÜCÜ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Bu bölümde kadın istihdamının ekonomik büyüme ve rekabet gücü ile ilişkisi panel veri analizi yoluyla incelenmektedir. Bu amaçla ilk olarak, değişkenler ve veriler tanımlanmakta; ikinci olarak, tarafımızca oluşturulan rekabet gücü endeksinin nasıl hesaplandığı ele alınmaktadır. Üçüncü olarak, uygulanan ekonometrik analiz yöntemi hakkında bilgiler verilmekte ve son olarak da yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular sunulmakta ve yorumlanmaktadır.

3.1. Değişkenler ve Verilerin Tanımlanması

Çalışmada 9 ayrı model oluşturulmuştur.

Tablo 3.1. Çalışmada Kullanılan Modeller

Ekonomik büyüme, rekabet gücü endeksi ve alt endekslerin kadınların işgücüne katılımına etkisi	$\text{LNKIKM} = \alpha_i + \beta_1 \text{LNGSYIH} + \beta_2 \text{ENDEKS} + \beta_3 \text{EGITIM} + \beta_4 \text{ALTYAPI} + \beta_5 \text{ISSOSG} + \beta_6 \text{MAKPOL} + \beta_7 \text{ENCEV} + \beta_8 \text{SAGLIK} + e_{it}$
Kadınların işgücüne katılımının rekabet gücü endeksi üzerine etkisi	$\text{ENDEKS} = \alpha_i + \beta_1 \text{LNKIKM} + e_{it}$
Kadınların işgücüne katılımının GSYİH üzerine etkisi	$\text{LNGSYIH} = \alpha_i + \beta_1 \text{LNKIKM} + e_{it}$
Kadınların işgücüne katılımının eğitim endeksi üzerine etkisi	$\text{EGITIM} = \alpha_i + \beta_1 \text{LNKIKM} + e_{it}$
Kadınların işgücüne katılımının altyapı endeksi üzerine etkisi	$\text{ALTYAPI} = \alpha_i + \beta_1 \text{LNKIKM} + e_{it}$

Kadınların işgücüne katılımının iş ve sosyal güvence endeksi üzerine etkisi	$ISSOSG = \alpha_i + \beta_1 LNKIKM + e_{it}$
Kadınların işgücüne katılımının makroekonomik politika endeksi üzerine etkisi	$MAKPOL = \alpha_i + \beta_1 KIKM + e_{it}$
Kadınların işgücüne katılımının enerji ve çevre endeksi üzerine etkisi	$ENCEV = \alpha_i + \beta_1 KIKM + e_{it}$
Kadınların işgücüne katılımının sağlık endeksi üzerine etkisi	$SAGLIK = \alpha_i + \beta_1 KIKM + e_{it}$

İlk modelde bağımlı değişken kadınların işgücüne katılım miktarı, bağımsız değişkenler ise GSYİH, rekabet gücü endeksi ve alt endekslerdir. Dengesiz panel veri analizi kapsamında kullanılan denklem $y_{it} = \alpha + \beta_1 x_{it} + \beta_2 x_{it} + \dots + \beta_n x_{it} + e_{it}$ şeklindedir. Modelde yazılan KIKM ifadesi, kadınların işgücüne katılım miktarını, LNGSYİH ifadesi, logaritması alınmış GSYİH'yı; ENDEKS ifadesi, rekabet gücü endeksini; EGITIM ifadesi, eğitim endeksini; ALTYAPI ifadesi, altyapı endeksini; ISSOSG ifadesi, iş ve sosyal güvence endeksini; MAKPOL ifadesi, makroekonomik politika endeksini; ENCEV ifadesi, enerji ve çevre endeksini ve SAGLIK ifadesi ise, sağlık endeksini ifade etmektedir.

Diğer modellerin hepsinde bağımsız değişken kadınların işgücüne katılım miktarı iken, bağımlı değişkenler sırasıyla rekabet gücü endeksi, GSYİH, eğitim, altyapı, iş ve sosyal güvence, makroekonomik politika, enerji ve çevre ve sağlık endeksleridir.

3.1.1. Rekabet Gücü Endeksi

Çalışmada kullandığımız rekabet gücü endeksi verileri tarafımızca hesaplanarak oluşturulmuştur. Rekabet gücü endeksinin hesaplanmasında Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI), CIA World Factbook ve www.wider.unu.edu adresinden toplanan 114 gösterge kullanılmıştır.

3.1.2. Kadınların İşgücüne Katılım Miktarı

1998-2008 dönemi itibariyle incelediğimiz 11 ülkenin kadınların işgücüne katılım miktarı verileri Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) oluşturduğu bir araştırma aracı olan Emek Piyasasının Temel Göstergeleri (KILM) yayınından elde edilmiştir.

3.1.3. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

1998-2008 dönemi itibariyle incelediğimiz 11 ülkenin gayri safi yurt içi hasıla rakamları WDI online veri tabanından elde edilmiştir. GSYİH rakamları sabit fiyatlarla ve ABD Doları cinsinden alınmıştır.

3.1.4. Eğitim Endeksi

Eğitim endeksi rekabet gücü endeksinin alt gruplarından biridir. Rekabet gücü endeksinin hesaplanması sırasında eğitim endeksi de hesaplanmaktadır. Eğitim endeksinin hesaplanmasında WDI online veri tabanından elde edilen 7 gösterge kullanılmıştır.

3.1.5. Altyapı Endeksi

Altyapı endeksi rekabet gücü endeksinin alt gruplarından biridir. Rekabet gücü endeksinin hesaplanması sırasında altyapı endeksi de hesaplanmaktadır. Altyapı endeksinin hesaplanmasında WDI online veri tabanından elde edilen 12 gösterge kullanılmıştır.

3.1.6. İş ve Sosyal Güvence Endeksi

İş ve sosyal güvence endeksi rekabet gücü endeksinin alt gruplarından biridir. Rekabet gücü endeksinin hesaplanması sırasında iş ve sosyal güvence endeksi de hesaplanmaktadır. İş ve sosyal güvence endeksinin hesaplanmasında WDI online veri tabanından elde edilen 17 gösterge kullanılmıştır.

3.1.7. Makroekonomik Politika Endeksi

Makroekonomik politika endeksi rekabet gücü endeksinin alt gruplarından biridir. Rekabet gücü endeksinin hesaplanması sırasında makroekonomik politika endeksi de hesaplanmaktadır. Makroekonomik politika endeksinin hesaplanmasında WDI online veri tabanından, CIA World Factbook ve www.wider.unu.edu adresinden toplanan 52 gösterge kullanılmıştır.

3.1.8. Enerji ve Çevre Endeksi

Enerji ve çevre endeksi rekabet gücü endeksinin alt gruplarından biridir. Rekabet gücü endeksinin hesaplanması sırasında enerji ve çevre endeksi de hesaplanmaktadır. Enerji ve çevre endeksinin hesaplanmasında WDI online veri tabanından elde edilen 18 gösterge kullanılmıştır.

3.1.9. Sağlık Endeksi

Sağlık endeksi rekabet gücü endeksinin alt gruplarından biridir. Rekabet gücü endeksinin hesaplanması sırasında sağlık endeksi de hesaplanmaktadır. Sağlık endeksinin hesaplanmasında WDI online veri tabanından elde edilen 8 gösterge kullanılmıştır.

3.2. Rekabet Gücü Endeksinin Hesaplanması

Çalışmada kullanılan göstergeler temel olarak eğitim endeksi, altyapı endeksi, iş ve sosyal güvence endeksi, makroekonomik politika endeksi, enerji ve çevre endeksi ve sağlık endeksi olmak üzere altı gruba ayrılmıştır.

Rekabet gücü endeksinin hesaplanması için çok sayıda yayın incelenmiştir. Ancak Coşkun Can Aktan'ın Rekabet Gücü ve Türkiye (2004) adlı eserinde kullandığı yöntemin bizim çalışmamız için en uygun yöntem olduğuna karar verilmiştir. Yöntem kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Rekabet gücü endeksi hesaplanırken 1998-2008 yılları arasında ele aldığımız her bir ülkenin verileri ayrı ayrı gruplar halinde tablolaştırılmıştır. Tablolaştırılan bu veriler

rekabet gücünü etkileme şekline göre büyükten küçüğe ya da küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. Ülkelerin her biri için ve her bir yıl için bu sıra numaralarının toplamları alınarak ülkelerin verilerinin bulunduğu gösterge sayılarına bölünmüştür. Bu sayede ülkelerin genel sıralama değerleri elde edilmiştir. Son olarak da sıralama değeri 1 olan ülkenin endeks değeri 100 olarak düşünülmüş ve sıralama değerleri 100'e oranlanarak endeks değerleri hesaplanmıştır.

Genel Sıralama Değeri = Ülkenin Sıra Numaraları Toplamı /Gösterge Sayısı

Endeks Değeri = 100/Genel Sıralama Değeri

Kullandığımız rekabet gücü göstergeleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Eğitim endeksi

- İlköğretimde öğrenci başına yapılan harcamalar (kişi başına düşen GSYİH'nin yüzdesi olarak)
- Ortaöğretimde öğrenci başına yapılan harcamalar (kişi başına düşen GSYİH'nin yüzdesi olarak)
- Yükseköğretimde öğrenci başına yapılan harcamalar (kişi başına düşen GSYİH'nin yüzdesi olarak)
- Kamunun eğitime yaptığı toplam harcamalar (GSYİH'nin yüzdesi olarak)
- İlköğretim düzeyinde toplam brüt okullaşma oranı (yüzde olarak)
- Ortaöğretim düzeyinde toplam brüt okullaşma oranı (yüzde olarak)
- Yükseköğretim düzeyinde toplam brüt okullaşma oranı (yüzde olarak)

2. Altyapı endeksi

- İleri teknoloji ihracatı (cari fiyatlarla)
- Bilgi ve iletişim teknolojileri ürünleri ihracatı (toplam mal ihracatının yüzdesi olarak)
- Bilgi ve iletişim teknolojileri ürünleri ithalatı (toplam mal ithalatının yüzdesi olarak)
- AR-GE harcamaları (GSYİH'nin yüzdesi olarak)
- İnternet kullanıcıları sayısı (100 kişi başına düşen)

- Mobil telefon abonelikleri (100 kişi başına düşen)
- AR-GE'deki araştırmacı sayısı (milyon kişi başına düşen)
- Telefon hatları sayısı (100 kişi başına düşen)
- Yerleşik olmayan kişilerin patent başvuruları
- Yerleşik olan kişilerin patent başvuruları
- Yerleşik olmayan kişilerin marka başvuruları
- Yerleşik olan kişilerin marka başvuruları

3. İş ve sosyal güvence endeksi

- Toplam istihdamın nüfusa oranı (yüzde olarak)
- İstihdam edilen kişi başına düşen GSYİH (sabit fiyatlarla)
- Toplam işgücüne katılım oranı (15 yaş üstü toplam nüfusun yüzdesi olarak)
- İlköğretim mezunu işgücü (toplam işgücünün yüzdesi olarak)
- Ortaöğretim mezunu işgücü (toplam işgücünün yüzdesi olarak)
- Yükseköğretim mezunu işgücü (toplam işgücünün yüzdesi olarak)
- Toplam işgücü
- Tarım sektöründeki istihdam oranı (toplam istihdamın yüzdesi olarak)
- Sanayi sektöründeki istihdam oranı (toplam istihdamın yüzdesi olarak)
- Hizmet sektöründeki istihdam oranı (toplam istihdamın yüzdesi olarak)
- İlköğretim mezunu işsizlerin oranı (toplam işsizlerin yüzdesi olarak)
- Ortaöğretim mezunu işsizlerin oranı (toplam işsizlerin yüzdesi olarak)
- Yükseköğretim mezunu işsizlerin oranı (toplam işsizlerin yüzdesi olarak)
- Uzun dönem işsizlik oranı (toplam işsizliğin yüzdesi olarak)
- Toplam işsizlik oranı (toplam işgücünün yüzdesi olarak)
- Genç işsizlik oranı (15-24 yaş arası toplam işgücünün yüzdesi olarak)
- Toplam güvencesiz istihdam oranı (toplam istihdamın yüzdesi olarak)

4. Makroekonomik politika endeksi

- Cari işlemler dengesi (GSYİH'nin yüzdesi olarak)
- Cari transferler (ihracat gelirleri)
- İhracatın ithalatı karşılama oranı (sabit fiyatlarla)
- Brüt sermaye oluşumu (GSYİH'nin yüzdesi olarak)

- Mal ve hizmetlerin ihracatı (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Mal ve hizmetlerin dış dengesi (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Doğrudan yabancı yatırım, net sermaye girişi (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Gelir dağılımında eşitsizlik (gini katsayısı)
- Kişi başına GSYİH (sabit fiyatlarla)
- Kişi başına GSYİH artışı (yıllık % değişim)
- GSYİH (sabit fiyatlarla)
- GSYİH artışı (yıllık % değişim)
- Kamu gelirleri (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Kamu giderleri (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Kamunun genel nihai tüketim harcamaları (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Nihai tüketim harcamaları (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Mal ihracatı (cari fiyatlarla)
- Mal ithalatı (cari fiyatlarla)
- Gayri safi yurt içi gelir (sabit fiyatlarla)
- Gayri safi yurt içi tasarruflar (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Gayri safi sabit sermaye oluşumu (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Gayri safi milli harcama (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Brüt tasarruflar (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Faktör maliyetiyle brüt katma değer (sabit fiyatlarla)
- Hanehalkı nihai tüketim harcamaları (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Mal ve hizmet ithalatı (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Gelir desteği (cari fiyatlarla)
- Gelir tahsilatları (cari fiyatlarla)
- Sigorta ve finansal hizmetler (hizmet ihracatının yüzdesi olarak)
- Sigorta ve finansal hizmetler (hizmet ithalatının yüzdesi olarak)
- Net sermaye hesabı (cari fiyatlarla)
- Net cari transferler
- Yurt dışından net cari transferler (sabit fiyatlarla)
- Ayarlanmış net hata ve noksanlar (cari fiyatlarla)
- Portföy değeri, net girişler (cari fiyatlarla)
- Net gelir (cari fiyatlarla)

- Yurt dışından net gelir (sabit fiyatlarla)
- Toplam rezervler (altın dâhil, cari fiyatlarla)
- Ürünlerdeki net vergiler (sabit fiyatlarla)
- Net mal ticareti (cari fiyatlarla)
- Net mal ve hizmet ticareti (cari fiyatlarla)
- Satın alma gücü paritesi dönüşüm faktörünün piyasa döviz kuruna oranı
- Telif ve lisans ücret ödemeleri (cari fiyatlarla)
- Telif ve lisans ücret tahsilatları (cari fiyatlarla)
- Hizmet ihracatı (cari fiyatlarla)
- Hizmet ithalatı (cari fiyatlarla)
- Ticaret (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Hizmet ticareti (GSYİH'nın yüzdesi olarak)
- Ulaşım hizmetleri (hizmet ihracatının yüzdesi olarak)
- Ulaşım hizmetleri (hizmet ithalatının yüzdesi olarak)
- Seyahat hizmetleri (hizmet ihracatının yüzdesi olarak)
- Seyahat hizmetleri (hizmet ithalatının yüzdesi olarak)

5. Enerji ve çevre endeksi

- CO₂ emisyonu (kişi başına metrik ton)
- CO₂ yoğunluğu (petrol eşdeğeri enerji kullanımı kg başına kg)
- Yanıcı yenilenebilir kaynaklar ve atıklar (toplam enerjinin yüzdesi olarak)
- Bitkisel üretim endeksi (1999-2001 = 100)
- Elektrik tüketimi (kişi başına kWh)
- Elektrik iletim ve dağıtım kayıpları (kWh)
- Elektrik üretimi (kWh)
- Kömür kaynaklarından elektrik üretimi (kWh)
- Hidroelektrik kaynaklarından elektrik üretimi (kWh)
- Doğalgaz kaynaklarından elektrik üretimi (kWh)
- Petrol kaynaklarından elektrik üretimi (kWh)
- Enerji üretimi (petrol eşdeğeri kt)
- Net enerji ithalatı (enerji kullanımının yüzdesi olarak)
- Enerji kullanımı (kişi başına petrol eşdeğeri kg)

- Enerji kullanımı birimi başına GSYİH (sabit fiyatlarla)
- Gübre tüketimi (metrik ton)
- Ormanlık alan (kilometre kare)
- Nüfus yoğunluğu (kilometre kare başına düşen kişi sayısı)

6. Sağlık endeksi

- Genç doğurganlık oranı (15-19 yaş arası her 1000 kadın başına düşen doğum)
- Yaş bağımlılık oranı (çalışma çağındaki nüfusun yüzdesi)
- Hastanelerdeki yatak sayısı (1000 kişi başına düşen)
- Kaba ölüm oranı (1000 kişi başına düşen)
- Toplam doğurganlık oranı (kadın başına düşen doğum)
- Doğumda yaşam beklentisi (yıl olarak)
- Yıllık nüfus artışı (% olarak)
- Kaba doğum oranı (1000 kişi başına düşen)

3.3. Ekonometrik Analiz

Bu bölümde kadın istihdamının rekabet gücü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, Uluslararası Yönetim Geliştirme Derneği'nin (IMD) 2009 yılı verilerine göre rekabet gücü en yüksek 10 ülke ile Türkiye üzerinde yapılan panel veri analizi ile ortaya konulmaktadır. Analizlerin yapılmasında Eviews 5.1 ve Stata 11 programlarından yararlanılmıştır.

Çalışmada 9 ayrı model kurulmuş ve ilk aşamada 11 ülkenin tamamı için analiz edilmiştir. Daha sonra hesapladığımız rekabet gücü endeks rakamlarının ortalaması alınarak, ülkeler rekabet gücü daha yüksek 6 ülke ve rekabet gücü daha düşük 5 ülke şeklinde iki gruba ayrılmış ve analizler bu gruplar için ayrı ayrı tekrarlanmıştır.

Panel veri analizi, çok sayıdaki kesite ait zaman serileri veya zaman boyutuna ait kesit veriler kullanılarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesine dayanan bir analiz türüdür (Greene 2003, 612). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, panel veri analizinde zaman serisi ve yatay kesit veriler bir arada bulunmaktadır. Panel veriler hanehalkı, tüketiciler, firmalar, sektörler, bölgeler veya ülkeler şeklindeki her bir kesit için eşit uzunluktaki zaman

serilerinden meydana gelmişse, bu şekildeki panel veriler *dengeli panel veriler*; farklı uzunluklardaki zaman serilerinden meydana gelmişse, *dengesiz panel veriler* şeklinde tanımlanmaktadır (Özer; Çiftçi 2009, 2).

Panel veri analizinin diğer analizlere göre çeşitli avantajları vardır. Bunlardan birincisi, araştırmacıya sadece zaman serisi veya yatay kesit verilerin kullanılmasından daha fazla veri kullanma olanağı sağlar. Bu da tahminlerdeki serbestlik derecesini artırarak, tahminlerin daha etkin olmasını sağlar. İkinci olarak panel veri analizi, gruplar arası heterojenlik etkilerinin daha iyi kontrol edilmesini sağlar. Son olarak da, açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu bağlantıyı azaltmaya yarar (Çeviş 2005, 14).

Panel veri modeli şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_{1it} X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + e_{it} \quad ((i = 1, \dots, N), (t = 1, \dots, T))$$

Burada i kesitleri, t ise zamanı ifade etmektedir. Y değişkeni birimden birime ve bir zaman periyodundan ardışık zaman periyoduna farklı değerler alan bağımlı bir değişken olduğunda, kesit boyutu için i, zaman periyodu için t olmak üzere iki alt indisle ifade edilmektedir. Bu genel model, sabit ve regresyon parametrelerinin her zaman periyodunda her bir birey için ayrılmasına izin vermektedir.

Yukarıdaki modelde katsayılar farklı birimler için farklı zaman periyotlarında farklı değerler almaktadır. Bu durumda tahmin edilen parametre sayısı, kullanılan gözlem sayısını aşmakta, yani model tahmin edilememektedir. Bu yüzden panel veri ile yapılan çalışmalarda, daha çok hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlarda bulunularak farklı modeller elde edilebilmektedir (Pazarlıoğlu; Gürler 2007, 37). Bu modeller, α 'ların sabit bilinmeyen parametreler olarak varsayıldığı "sabit etkiler modeli" ile α 'ların bilinmeyen bir kitleden geldiği ve rassal olduğunun varsayıldığı "rassal etkiler modeli"dir (Şentürk; Erdemir 2010, 22).

3.3.1. Sabit Etkiler Modeli

Katsayıların birimlere veya birimler ile zamana göre değiştiğinin varsayıldığı modellere Sabit Etkili Modeller denmektedir. (Pazarlıoğlu; Gürler 2007, 38). Bir başka ifadeyle sabit katsayısının yatay kesitten yatay kesite ya da zaman içerisinde değişim gösterdiği modeller Sabit Etkili Modeller olarak adlandırılmaktadır (Çetin; Ecevit 2010, 172). Sabit etkiler modeli her bir yatay kesit birimi için farklı bir sabit değer oluşturmaktadır. Sabit etkiler modelinde β ile gösterilen eğim katsayılarının değişmediği, ancak sabit katsayıların sadece kesit verileri arasında veya sadece zaman verileri arasında veya her iki veri içinde değişme gösterdiği varsayılmaktadır. Diğer bir deyişle panel veri setinde kesitler arasında fark olduğunda, zamana bağlı bir farklılaşma yoksa bu regresyon modeli tek yönlü ve kesite bağlı sabit etkiler modeli olarak adlandırılır. Farklılaşma yalnızca zamana bağlı olarak oluşuyorsa bu tür modeller tek yönlü zamana bağlı sabit etkiler modeli olarak adlandırılır. Eğer panel verilerde hem zamana ve hem de kesite göre bir farklılaşma söz konusuysa bu modellere çift yönlü sabit etkiler modeli denir.

Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli:

$$Y_{it} = (a_{it} + \mu_{it}) + \beta_{1it} X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + e_{it}$$

Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli:

$$Y_{it} = (a_{it} + \mu_{it} + \lambda_{it}) + \beta_{1it} X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + e_{it}$$

Yukarıdaki denklemlerdeki μ_i bireysel etkiyi, λ_t ise modelin gözlenemeyen zaman etkisini ifade etmektedir (Özer; Çiftçi 2009, 3).

3.3.2. Rastsal Etkiler Modeli

Rastsal etkiler modeli, kesitlere veya kesitlere ve zamana bağlı olarak meydana gelen değişiklikler modele hata teriminin bir bileşeni olarak dâhil edilmeleri durumunda söz konusu olur. Rastsal etkiler modelinin sabit etkiler modeline göre üstünlüğü bu modelde

serbestlik derecesi kaybının ortadan kalkmış olmasıdır. Bunun yanında rastsal etkiler modeli, modele örneklem dışındaki etkilerin de dâhil edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu model hata teriminin μ_i değerini içermesi nedeniyle şu şekilde gösterilebilir.

Tek Yönlü Rastsal Etkiler Modeli:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1it} X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + (\mu_i + v_{it})$$

Buradaki v_{it} stokastik hata terimini göstermektedir.

Çift Yönlü Rastsal Etkiler Modeli:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1it} X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + (\mu_i + \lambda_{it} + v_{it})$$

Burada hata terimi iki bileşenli hata terimi olmaktadır. Rastsal etkiler modelindeki iki bileşenli hata terimlerinden ilki $i = 1, 2, \dots, N$ şeklinde olan bir kesitin zaman boyutunda farklılık göstermeyen μ_i değeri ile zaman boyutunda değerleri birbiriyle ilişkili olan geri kalan kısmı ifade eden v_{it} değeridir. Bu modelde kesit etkisini ifade eden μ_i ile geri kalan hata terimlerini içeren v_{it} birbirinden bağımsızdır. Bunun yanında hata teriminin bu iki bileşeni her bir bağımsız değişkenin her hangi bir gözlem değerinden bağımsızdır. Bu nedenle rastsal etkiler modelini ifade eden denklemler içerisinde gösterilen hata terimi bileşenleri (μ_i ve v_{it}) tahmininde sıradan en küçük kareler tahmincileri tutarlı ve sapmasızdır (Özer; Çiftçi 2009, 3-4).

3.4. Ampirik Bulgular ve Yorum

Çalışmada bazı ülkelerin bazı yıllara ait verilerinde eksiklik olduğundan dengeli olmayan panel veri analizi yapılmıştır. Modellerin her biri için En Küçük Kareler Metodu (EKK), Sabit Etkiler Modeli ve Rastsal Etkiler Modeli uygulanmıştır. Otokorelasyon problemi Stata 11 adlı programda *xtregar* kodu kullanılarak ortadan kaldırılmıştır. Bozucu terim birinci dereceden otoregresif olduğunda, *xtregar*, yatay kesitsel zaman serisi regresyon modellerini uygun hale getirmektedir. *xtregar*, sabit

etkiler modeli için bir iç tahminci, rastsal etkiler modeli için bir genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi önerir.

$\epsilon_{it} = \rho \epsilon_{i,t-1} + \eta_{it}$ ($|\rho| < 1$; η_{it} sıfır ortalama ve σ_n^2 varyansla bağımsız ve özdeş dağılımlı) iken modelin $y_{it} = \alpha + x_{it}\beta + v_i + \epsilon_{it}$ $i = 1, K, N; t = 1, K, T_i$ şeklinde olduğunu düşünelim. v_i 'lerin sabit parametreler olduğu varsayılırsa model sabit etkiler modelidir. v_i 'lerin sıfır ortalama ve σ_v^2 varyanslı bir bağımsız ve özdeş dağılım sürecinin gerçekleşmeleri olduğu varsayılırsa model rastsal etkiler modelidir. Sabit etkiler modelinde v_i , x_{it} eşdeğişkenleri ile ilişkili olabilir. Rastsal etkiler modelinde ise v_i 'nin x_{it} 'lerden bağımsız olduğu varsayılır. Diğer yandan t 'ye göre değişmeyen x_{it} 'ler v_i ile aynı doğrultudadır ve sabit etkiler modelinden atılacaktır. Aksine rastsal etkiler modeli zaman içinde sabit eşdeğişkenler barındırabilir. xtregar zaman içinde eşit olmayan aralıklı gözlemlere sahip dengesiz panelleri barındırabilir (Stata Corporation 2009, 476).

3.4.1. Ele Alınan Ülkelerin Tamamı için Yapılan Analiz

Bu aşamada ele alınan ülkelerin tamamı için panel veri analizi uygulanmıştır. Ele alınan ülkeler ABD, Hong Kong, Singapur, İsviçre, Danimarka, İsveç, Avustralya, Kanada, Finlandiya, Hollanda ve Türkiye'dir.

3.4.1.1. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular

Model: LNKIKM = F(LNGSYIH, ENDEKS, EGITIM, ALTYAPI, ISSOSG, MAKPOL, ENCEV, SAGLIK)

Çalışmada kullanılan veri seti için panel veri modellerinden EKK modeli ile Sabit Etkiler Modeli arasından uygun olanı bulmak için Olabilirlik Oranı (Likelihood Ratio) testi yapılmıştır. Sabit etkiler ve rastsal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için Hausman testi yapılmış ve her iki model parametreleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Buna göre "EKK tahmincisi doğrudur" sıfır hipotezi altında olabilirlik oranı testi ve "rastsal etkiler

tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında Hausman testi istatistiği sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.2. Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Yatay kesit F	158,188660	9,71	0,0000
Yatay Kesit Ki-Kare	298,605955	9	0,0000
Yatay kesit rastsal	113,565007	8	0,0000

Olabilirlik oranı testi sonucunda olasılık 0,05'ten küçük çıktığından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli daha uygun bulunmuştur. Hausman test sonuçları dikkate alındığında, olasılık 0,05'ten küçük çıktığı için H_0 hipotezi reddedilir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli uygundur. Böylece, hem Hausman testine göre hem de Olabilirlik Oranı (Likelihood Ratio) testine göre Sabit Etkiler Modeli daha uygun çıkmıştır.

Aşağıda her üç modelin sonuçları verilmiştir. Ancak yukarıda elde ettiğimiz sonuçlara göre sabit etkiler modeli daha uygun bulunduğu için özellikle sabit etkiler modelinin sonuçları dikkate alınmıştır. Diğer modeller hakkında herhangi bir yorum yapılmamıştır.

Tablo 3.3. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile ilgili Uygulama Sonuçları

LNKIKM	EKK	Sabit Etkiler	Rastsal Etkiler
Sabit	1,49188 (0,2463199)	0,9056032 (0,0857639)	1,45753 (0,3425805)
LNGSYIH	0,9130766 (0,0341828)	0,8734199 (0,0523993)	0,8252664 (0,0408)
ENDEKS	-0,1338832 (0,0282612)	-0,0104547 (0,0159746)	-0,306114 (0,0189873)

EGITIM	-0,0010242 (0,0008598)	-0,0000937 (0,000572)	0,0004226 (0,0005851)
ALTYAPI	0,005216 (0,005385)	-0,0015704 (0,0036122)	0,0020516 (0,0041318)
ISSOSGUV	-0,0056266 (0,0051182)	0,0030381 (0,0027667)	0,0027485 (0,0034049)
MAKPOL	0,0176102 (0,0133367)	-0,0017855 (0,0082154)	-0,0006636 (0,0095864)
ENVECEV	0,04997 (0,0094166)	0,008062 (0,0058584)	0,0164585 (0,0070106)
SAGLIK	0,0184297 (0,0034533)	0,0036482 (0,0036425)	0,0045467 (0,004096)
R ²	-	0,8298	0,4923
F	3028,43 (0,0000)	13,55 (0,0000)	535,39 (0,0000)

Sabit etkiler modelinin sonuçlarına göre R² yeterince yüksek çıkmıştır. Denklem:

LNKIKM = 0,9056032 + 0,8734199 LNGSYIH – 0,0104547 ENDEKS -0,0000937 EGITIM -0,0015704 ALTYAPI +0,0030381 ISSOSGUV – 0,0017855 MAKPOL +0,008062 ENVECEV + 0,0036482 SAGLIK şeklindedir.

GSYİH'nın katsayısı %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı iken, diğer değişkenlerin tümü %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. GSYİH'daki %1'lik artış kadınların işgücüne katılımında %0,87'lik bir artışa yol açarken, rekabet gücü endeksindeki 1 kategorilik artış %0,01'lik bir azalmaya, eğitim endeksindeki 1 kategorilik artış %0,00009'luk bir azalmaya, altyapı endeksindeki 1 kategorilik artış %0,0016'lık bir azalmaya, iş ve sosyal güvence endeksindeki 1 kategorilik artış %0,003'lük bir artışa, makroekonomik politika endeksindeki 1 kategorilik artış %0,0018'lik bir azalmaya, enerji ve çevre endeksindeki 1 kategorilik bir artış %0,008'lik bir artışa, sağlık endeksindeki 1 kategorilik bir artış ise %0,003'lük bir artışa yol açmaktadır.

3.4.1.2. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular

Model 1: ENDEKS = F (LNKIKM)

Model 2: LNGSYIH = F (LNKIKM)

Model 3: EGITIM = F (LNKIKM)

Model 4: ALTYAPI = F (LNKIKM)

Model 5: ISSOSG = F (LNKIKM)

Model 6: MAKPOL = F (LNKIKM)

Model 7: ENCEV = F (LNKIKM)

Model 8: SAGLIK = F (LNKIKM)

Tablo 3.4. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Etkisi ile İlgili Uygulama Sonuçları

LNKIKM	EKK	Sabit Etkiler	Rastsal Etkiler
LNGSYIH	0,8829129 (0,0464033)	0,9989993 (0,0703065)	0,9286986 (0,0679621)
ENDEKS	0,8104037 (0,1018061)	2,730859 (0,3428446)	0,4486702 (0,3663045)
EGITIM	-3,231015 (1,142112)	3,459584 (3,878217)	-3,541492 (2,373253)
ALTYAPI	3,908782 (0,3885526)	2,731949 (0,7729858)	2,10043 (0,9909398)
ISSOSGUV	1,885643 (0,4056391)	4,139968 (1,564982)	1,45868 (0,5946407)
MAKPOL	-0,1207985 (0,2121268)	3,384938 (0,5596792)	-0,422457 (0,5282617)
ENVECEV	1,957199 (0,0907369)	1,471032 (2,130381)	1,938782 (0,3274623)
SAGLIK	-0,4846667 (0,5577569)	3,527319 (0,6710999)	0,387692 (1,013262)

Yukarıdaki tabloda istatistikî olarak anlamlı olan modeller ve katsayılar koyu harflerle yazılmıştır. Buna göre kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerine etkisi her üç modele göre de istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır. Bu modellerden en uygun olanın bulunması için Olabilirlik Oranı ve Hausman testi uygulanmıştır. EKK modeli ile Sabit Etkiler Modeli arasından uygun olanı bulmak için Olabilirlik Oranı testi yapılmıştır. Sabit etkiler ve rastsal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için Hausman testi yapılmış ve her iki model parametreleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Buna göre “EKK tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında olabilirlik oranı testi ve “rastsal etkiler tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında Hausman testi istatistiği sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.5. Kadınların İşgücüne Katılımının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesinde Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Yatay kesit F	621,626484	10,91	0,0000
Yatay Kesit Ki-Kare	478,961562	10	0,0000
Yatay kesit rastsal	3,862281	1	0,0494

Olabilirlik oranı testi sonucunda olasılık 0,05'ten küçük çıktığından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli daha uygun bulunmuştur. Hausman test sonuçları dikkate alındığında, olasılık 0,05'ten küçük çıktığı için H_0 hipotezi reddedilir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli uygundur. Böylece, hem Hausman testine göre hem de Olabilirlik Oranı testine göre Sabit Etkiler Modeli daha uygun çıkmıştır. Sabit etkiler modeline göre denklem:

$LNGSYIH = 0,4045653 + 0,9989993 LNKIKM$ şeklindedir. Katsayılar da %10 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır. R^2 %69 ile yeterince yüksek bir değer almıştır. Kadınların işgücüne katılımındaki %1'lik artış GSYİH'da %0,99'lük bir artışa yol açmaktadır.

Kadınların işgücüne katılımının enerji ve çevre endeksi üzerine etkisi EKK yöntemine göre anlamlı çıkmıştır. Buna göre denklem:

ENVECEV = 1,545396 + 1,957199 LNKIKM şeklindedir. Katsayılar da %10 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır. Kadınların işgücüne katılımındaki %1’lik artış enerji ve çevre endeksinde 1,957199 kategorilik bir artışa yol açmaktadır.

Kadınların işgücüne katılımının diğer değişkenler üzerindeki etkisi ise istatistikî olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla onlarla ilgili herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır.

3.4.2. Rekabet Gücü Daha Yüksek Ülkeler için Yapılan Analiz

Bu aşamada ülkeler rekabet gücü daha yüksek ve daha düşük olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Rekabet gücü daha yüksek olan ülkeler ABD, Singapur, Hong Kong, Kanada, İsviçre ve Hollanda’dır.

3.4.2.1. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular

Model: LNKIKM = F(LNGSYIH, ENDEKS, EGITIM, ALTYAPI, ISSOSG, MAKPOL, ENCEV, SAGLIK)

Çalışmada kullanılan veri seti için panel veri modellerinden EKK modeli ile Sabit Etkiler Modeli arasından uygun olanı bulmak için Olabilirlik Oranı testi yapılmıştır. Sabit etkiler ve rastsal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için Hausman testi yapılmış ve her iki model parametreleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Buna göre “EKK tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında olabilirlik oranı testi ve “rastsal etkiler tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında Hausman testi istatistiği sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.6. Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Yatay kesit F	139,332980	4,26	0,0000
Yatay Kesit Ki-Kare	149,311671	4	0,0000
Periyot rastsal	8,276317	8	0,4070

Olabilirlik oranı testi sonucunda olasılık 0,05'ten küçük çıktığından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli daha uygun bulunmuştur. Hausman test sonuçları dikkate alındığında, olasılık 0,05'ten büyük çıktığı için H_0 hipotezi kabul edilir. Yani veri seti için rastsal etkiler modeli uygundur. Böylece, her iki testin sonuçları birleştirildiğinde Rastsal Etkiler Modeli daha uygun bulunmuştur.

Aşağıda her üç modelin sonuçları verilmiştir. Ancak yukarda elde ettiğimiz sonuçlara göre rastsal etkiler modeli daha uygun bulunduğundan özellikle rastsal etkiler modelinin sonuçları dikkate alınmıştır. Diğer modeller hakkında herhangi bir yorum yapılmamıştır.

Tablo 3.7. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile ilgili Uygulama Sonuçları

LNKIKM	EKK	Sabit Etkiler	Rastsal Etkiler
Sabit	1,438489 (0,2724916)	0,0530159 (0,059997)	0,7719414 (0,2948008)
LNGSYIH	0,7421266 (0,0278229)	0,9872731 (0,0415369)	0,9003463 (0,0339831)
ENDEKS	0,0233352 (0,0349369)	-0,0110774 (0,0150907)	-0,0108692 (0,0177532)
EGITIM	-0,0042957 (0,0018571)	-0,0003359 (0,0008995)	0,0004183 (0,0009908)
ALTYAPI	0,0166396 (0,0049794)	-0,0025269 (0,0028298)	0,0010074 (0,0031766)
ISSOSGUV	-0,0123252 (0,006135)	-0,0013977 (0,0028897)	-0,0002276 (0,0033354)
MAKPOL	-0,0386482 (0,0140573)	0,0031075 (0,0065963)	-0,0009069 (0,0076796)
ENVECEV	0,0490232 (0,0081736)	-0,0006252 (0,0053472)	0,0054057 (0,0062309)
SAGLIK	0,0010093 (0,0033925)	0,0011995 (0,0028655)	-0,0003371 (0,0032206)
R ²		0,9578	0,8861
F	19924,10 (0,0000)	85,10 (0,0000)	1041,55 (0,0000)

Rastsal etkiler modelinin sonuçlarına göre R² yeterince yüksek çıkmıştır. Denklem:

LNKIKM = 0,7719414 + 0,9003463 LNGSYIH – 0,0108692 ENDEKS + 0,0004183 EGITIM -0,0010074 ALTYAPI - 0,0002276 ISSOSGUV – 0,0009069 MAKPOL + 0,0054057 ENVECEV - 0,0003371 SAGLIK şeklindedir.

Katsayılar anlamlıdır. GSYİH'daki %1'lik artış kadınların işgücüne katılımında %0,9'luk bir artışa yol açarken, rekabet gücü endeksindeki 1 kategorilik artış %0,01'lik bir azalmaya, eğitim endeksindeki 1 kategorilik artış %0,0004'lük bir artışa, altyapı endeksindeki 1 kategorilik artış %0,001'lik bir azalmaya, iş ve sosyal güvence endeksindeki 1 kategorilik artış %0,0002'lik bir azalmaya, makroekonomik politika endeksindeki 1 kategorilik artış %0,0009'luk bir azalmaya, enerji ve çevre endeksindeki 1 kategorilik artış %0,005'lik bir artışa, sağlık endeksindeki 1 kategorilik artış ise %0,0003'lük bir azalmaya yol açmaktadır.

3.4.2.2. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular

Model 1: ENDEKS = F (LNKIKM)

Model 2: LNGSYIH = F (LNKIKM)

Model 3: EGITIM = F (LNKIKM)

Model 4: ALTYAPI = F (LNKIKM)

Model 5: ISSOSG = F (LNKIKM)

Model 6: MAKPOL = F (LNKIKM)

Model 7: ENCEV = F (LNKIKM)

Model 8: SAGLIK = F (LNKIKM)

Tablo 3.8. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Etkisi ile İlgili Uygulama Sonuçları

LNKIKM	EKK	Sabit Etkiler	Rastsal Etkiler
LNGSYIH	0,9633639 (0,0466764)	1,240209 (0,0764909)	1,031857 (0,0396979)
ENDEKS	0,3559073 (0,0629363)	2,734826 (0,3925561)	0,2669797 (0,1175303)

EGITIM	0,6134192 (0,6370219)	2,809786 (2,631346)	0,2389228 (0,8821005)
ALTYAPI	4,048714 (0,3237772)	2,809022 (0,9707516)	3,126013 (0,7318218)
ISSOSGUV	1,483794 (0,3201249)	3,567648 (1,86061)	1,483692 (0,299849)
MAKPOL	-0,9757756 (0,1283401)	3,334956 (0,6160161)	-1,002384 (0,2320085)
ENVECEV	2,042096 (0,1249177)	1,972882 (2,807555)	2,065772 (0,4496894)
SAGLIK	-1,157755 (0,3353595)	3,468113 (0,7927114)	-1,063661 (0,8810595)

Yukarıdaki tabloda istatistikî olarak anlamlı olan modeller ve katsayılar koyu harflerle yazılmıştır. Buna göre kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerine etkisi her üç modele göre de istatistikî olarak anlamlı çıkmıştır. Bu modellerden en uygun olanın bulunması için Olabilirlik Oranı ve Hausman testi uygulanmıştır. EKK modeli ile Sabit Etkiler Modeli arasından uygun olanı bulmak için Olabilirlik Oranı testi yapılmıştır. Sabit etkiler ve rastsal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için Hausman testi yapılmış ve her iki model parametreleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Buna göre “EKK tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında olabilirlik oranı testi ve “rastsal etkiler tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında Hausman testi istatistiği sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.9. Kadınların İşgücüne Katılımının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisinin İncelenmesinde Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Yatay kesit F	116,800881	5,41	0,0000
Yatay Kesit Ki-Kare	158,002825	5	0,0000
Yatay kesit rastsal	5,095989	1	0,0240

Olabilirlik oranı testi sonucunda olasılık 0,05'ten küçük çıktığından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli daha uygun bulunmuştur. Hausman test sonuçları dikkate alındığında, olasılık 0,05'ten küçük çıktığı için H_0 hipotezi reddedilir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli uygundur. Böylece, hem Hausman testine göre hem de Olabilirlik Oranı testine göre Sabit Etkiler Modeli daha uygun çıkmıştır. Sabit etkiler modeline göre denklem:

$LNGSYIH = -1,661783 + 1,240209 \text{ LNKIKM}$ şeklindedir. Katsayılar da %10 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır. R^2 %85 ile yeterince yüksek bir değer almıştır. Kadınların işgücüne katılımındaki %1'lik artış GSYİH'da %1,240209'luk bir artışa yol açmaktadır.

Kadınların işgücüne katılımının rekabet gücü endeksi üzerine etkisi EKK yöntemine göre anlamlı çıkmıştır. Buna göre denklem:

$ENDEKS = 15,84538 + 0,3559073 \text{ LNKIKM}$ şeklindedir. Katsayılar da %10 anlamlılık düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır. Kadınların işgücüne katılımındaki %1'lik artış rekabet gücü endeksinde 0,3559073 kategorilik bir artışa yol açmaktadır.

Kadınların işgücüne katılımının diğer değişkenler üzerindeki etkisi ise istatistikî olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla onlarla ilgili herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır.

3.4.3. Rekabet Gücü Daha Düşük Ülkeler için Yapılan Analiz

Bu aşamada ele alınan ülkeler Avustralya, İsveç, Danimarka, Finlandiya ve Türkiye'dir.

3.4.3.1. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular

Model: $LNKIKM = F(LNGSYIH, ENDEKS, EGITIM, ALTYAPI, ISSOSG, MAKPOL, ENCEV, SAGLIK)$

Çalışmada kullanılan veri seti için panel veri modellerinden EKK modeli ile Sabit Etkiler Modeli arasından uygun olanı bulmak için Olabilirlik Oranı testi yapılmıştır. Sabit etkiler ve rastsal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için Hausman testi yapılmış ve her iki model parametreleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Buna göre “EKK tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında olabilirlik oranı testi ve “rastsal etkiler tahmincisi doğrudur” sıfır hipotezi altında Hausman testi istatistiği sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.10. Olabilirlik Oranı ve Hausman Testi Sonuçları

Test Özeti	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Yatay kesit F	79,373076	4,28	0,0000
Yatay Kesit Ki-Kare	125,638293	4	0,0000
Periyot rastsal	37,432348	8	0,0000

Olabilirlik oranı testi sonucunda olasılık 0,05'ten küçük çıktığından H_0 hipotezi reddedilmiştir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli daha uygun bulunmuştur. Hausman test sonuçları dikkate alındığında, olasılık 0,05'ten küçük çıktığı için H_0 hipotezi reddedilir. Yani veri seti için sabit etkiler modeli uygundur. Böylece, her iki testin sonucuna göre de Sabit Etkiler Modeli daha uygun bulunmuştur.

Tablo 3.11. Tüm Değişkenlerin Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Etkisi ile ilgili Uygulama Sonuçları

LNKIKM	EKK	Sabit Etkiler	Rastsal Etkiler
Sabit	1,997441 (0,8234532)	9,039766 (0,2055895)	2,010071 (1,06099)
LNGSYIH	0,9924867 (0,1077804)	-0,1708853 0,1060302	0,8160865 (0,1396035)
ENDEKS	-0,2251629 (0,0429026)	0,0037471 (0,0167035)	-0,0840146 0,0484836

EGITIM	-0,0003849 (0,0011352)	0,0008367 (0,0004394)	0,0000242 (0,0010741)
ALTYAPI	0,0022739 (0,0089128)	-0,006747 (0,0041662)	-0,0069827 (0,0115904)
ISSOSGUV	-0,0130215 (0,0079529)	0,0070865 (0,0023225)	0,0013049 (0,0076244)
MAKPOL	0,0359408 (0,0305256)	-0,0051171 (0,0090123)	0,0058591 (0,0275187)
ENVECEV	0,0716894 (0,0184632)	0,0050205 (0,005681)	0,0359081 (0,0178292)
SAGLIK	0,0124306 (0,0097311)	0,0043908 (0,0041301)	0,014951 (0,0110903)
R ²		0,3489	0,2129
F	934,16 (0,0000)	94,60 (0,0000)	78,85 (0,0000)

Sabit etkiler modelinin sonuçlarına göre R² ortalamadan düşük çıkmıştır. Denklem:

LNKIKM = 0,0037471 ENDEKS + 0,0008367 EGITIM -0,006747 ALTYAPI + 0,0070865 ISSOSGUV - 0,0051171 MAKPOL + 0,0050205 ENVECEV + 0,0043908 SAGLIK şeklindedir.

Sabitin ve GSYİH'nın katsayısı dışındaki katsayılar anlamlıdır. Rekabet gücü endeksindeki 1 kategorilik artış %0,0037'lik bir artışa, eğitim endeksindeki 1 kategorilik artış %0,0008'lik bir artışa, altyapı endeksindeki 1 kategorilik artış %0,0067'lik bir azalmaya, iş ve sosyal güvence endeksindeki 1 kategorilik artış %0,007'lik bir artışa, makroekonomik politika endeksindeki 1 kategorilik artış %0,005'lik bir azalmaya, enerji ve çevre endeksindeki 1 kategorilik bir artış %0,005'lik bir artışa, sağlık endeksindeki 1 kategorilik bir artış ise %0,004'lük bir artışa yol açmaktadır.

3.4.3.2. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Etkisi ile İlgili Bulgular

Model 1: ENDEKS = F (LNKIKM)

Model 2: LNGSYIH = F (LNKIKM)

Model 3: EGITIM = F (LNKIKM)

Model 4: ALTYAPI = F (LNKIKM)

Model 5: ISSOSG = F (LNKIKM)

Model 6: MAKPOL = F (LNKIKM)

Model 7: ENCEV = F (LNKIKM)

Model 8: SAGLIK = F (LNKIKM)

Tablo 3.12. Kadınların İşgücüne Katılımının Diğer Değişkenler Üzerine Ekisi ile ilgili Uygulama Sonuçları

LNKIKM	EKK	Sabit Etkiler	Rastsal Etkiler
LNGSYIH	0,4245651 (0,0528458)	-0,4148162 (0,1425819)	0,4560002 (0,1229945)
ENDEKS	-1,186977 (0,5558302)	2,658222 (2,034738)	-0,1131601 (0,7398476)
EGITIM	-18,60682 (3,713153)	40,90934 (40,52355)	-14,49855 (4,928411)
ALTYAPI	-2,004922 (1,050339)	-8,986084 (5,076711)	-4,45719 (1,739096)
ISSOSGUV	-1,787309 (0,7991552)	25,74061 (6,993606)	0,1158224 (1,492271)
MAKPOL	-0,6088665 (-0,28909)	6,848913 (4,277184)	-0,4823877 (0,6183023)
ENVECEV	1,2222 (0,5237815)	-21,37122 (8,231172)	1,43659 (0,5127807)
SAGLIK	3,141102 (1,176142)	0,6755326 (4,460281)	4,785108 (1,793479)

Elde edilen sonuçlara göre yalnızca kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerine etkisi EKK yöntemine göre %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu modele göre denklem:

$LNGSYIH = 4,290722 + 0,4245651 LNKIKM$ şeklindedir. Kadınların işgücüne katılımındaki %1'lik artış GSYİH'da %0,4245651'lik bir artışa yol açmaktadır.

Kadınların işgücüne katılımının diğer değişkenler üzerindeki etkisi ise istatistikî olarak anlamsız çıkmıştır. Dolayısıyla onlarla ilgili herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Tablo 3.13. Sonuçlar

	Tüm Ülkeler	Rekabet Gücü Daha Yüksek Ülkeler	Rekabet Gücü Daha Düşük Ülkeler
ENDEKS = F (KIKM)	Anlamsız	Kadınların işgücüne katılımındaki artış rekabet gücü endeksini olumlu yönde etkilemektedir.	Anlamsız
KIKM = F (ENDEKS)	Rekabet gücü endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.	Rekabet gücü endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.	Rekabet gücü endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.
GSYIH = F (KIKM)	Kadınların işgücüne katılımındaki artış GSYIH'yı olumlu yönde etkilemektedir.	Kadınların işgücüne katılımındaki artış GSYIH'yı olumlu yönde etkilemektedir.	Kadınların işgücüne katılımındaki artış GSYIH'yı olumlu yönde etkilemektedir.
KIKM = F (GSYIH)	GSYIH'daki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.	GSYIH'daki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.	GSYIH'daki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.
EGITIM = F (KIKM)	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız
KIKM = F (EGITIM)	Eğitim endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.	Eğitim endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.	Eğitim endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.
ALTYAPI = F (KIKM)	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız

	Tüm Ülkeler	Rekabet Gücü Daha Yüksek Ülkeler	Rekabet Gücü Daha Düşük Ülkeler
KIKM = F (ALTYAPI)	Altyapı endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.	Altyapı endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.	Altyapı endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.
ISSOSG = F(KIKM)	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız
KIKM = F (ISSOSG)	İş ve sosyal güvence endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.	İş ve sosyal güvence endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.	İş ve sosyal güvence endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.
MAKPOL = F (KIKM)	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız
KIKM = F (MAKPOL)	Makroekonomik ekonomik politika endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.	Makroekonomik ekonomik politika endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.	Makroekonomik ekonomik politika endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.
ENCEV = F (KIKM)	Kadınların işgücüne katılımındaki artış enerji ve çevre endeksini olumlu yönde etkilemektedir.	Anlamsız	Anlamsız
KIKM = F (ENCEV)	Enerji ve çevre endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.	Enerji ve çevre endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.	Enerji ve çevre endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.

	Tüm Ülkeler	Rekabet Gücü Daha Yüksek Ülkeler	Rekabet Gücü Daha Düşük Ülkeler
SAGLIK = F (KIKM)	Anlamsız	Anlamsız	Anlamsız
KIKM = F (SAGLIK)	Sağlık endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.	Sağlık endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.	Sağlık endeksindeki artış kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada kadın istihdamının rekabet gücü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla öncelikle kadın istihdamı, rekabet gücü ve ekonomik büyüme konuları hakkında teorik bilgiler verilmiştir. Daha sonra bu teorik bilgiler ışığında tarafımızdan belirlenen rekabet gücü göstergeleri yardımıyla ülkelerin rekabet gücü endeksleri hesaplanarak, kadın istihdamının bu endeks ve GSYİH üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

Çalışmanın teorik kısmı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kadın istihdamı konusu incelenmiştir. Tarihsel süreçte kadın istihdamının durumu ile ilgili bilgiler verildikten sonra kadın istihdamını belirleyen unsurlar ele alınmıştır. Buna göre kadın istihdamı iktisadi kalkınma, ücretsiz aile işçiliği, eğitim düzeyi, ücret, kayıt dışı istihdam, yaş, yasal düzenlemeler, medeni durum, çocuk olma durumu, istihdam yapısı, gelir eşitsizliği ve sosyal tabaka gibi çok sayıda unsurdan etkilenmektedir. Daha sonra kadınların işgücüne katılımında çok önemli bir unsur olan evli olma durumu, evli kadınların işgücüne katılımı başlığı altında ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bir sonraki aşamada kadın işgücü açısından çok önemli bir sorun olan cinsiyete dayalı işgücü ayrımcılığı ve bu ayrımcılığı açıklayan yaklaşımlar incelenmiştir. Sonrasında kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar iş hayatında karşılaştıkları sorunlar ve aile hayatında karşılaştıkları sorunlar şeklinde temel olarak iki gruba ayrılarak incelenmiştir. Buna göre kadınların iş hayatında karşılaştıkları sorunlar; eğitim ve mesleki eğitimde, iş bulmada ve yükseltilmede, ücretlendirmede ve sosyal haklardan yararlanmada eşitsizlik ile cinsel taciz gibi sorunlardır. Aile hayatında karşılaşılan sorunlar ise iş-aile çatışması, ev işleri, evde çalışma ve çocuk bakımı gibi sorunlardır. Dünyada ve Türkiye’de kadın istihdamı konusuna da değinildikten sonra kadın istihdamını artırmaya ve korumaya yönelik düzenlemeler ele alınarak kadın istihdamı konusunun incelenmesi tamamlanmıştır.

İkinci bölümde ilk olarak ekonomik büyüme konusuna yer verilmiştir. Ekonomik büyüme konusunda ekonomik büyümenin tanımı, ekonomik büyümeyi belirleyen unsurlar ve ekonomik büyüme teorilerine yer verilmiştir. Sonrasında rekabet konusunda teorik bilgiler verilmiştir. Rekabet tanımları, rekabetin ekonomik fonksiyonları, rekabet türleri, rekabet kavramını açıklamaya yönelik yaklaşımlar, topluluklar ve rekabet ilişkisi konularına bu kısımda yer verilmiştir. Rekabet gücü konusunda rekabet gücü tanımları, firma düzeyinde, endüstri düzeyinde ve ulusal düzeyde rekabet gücü kavramları incelenmiştir. Rekabet gücünü açıklamaya yönelik yaklaşımlar da ele alındıktan sonra uluslararası rekabet gücü göstergeleri ve rekabet gücünün ölçülmesi konularına yer verilmiştir. Uluslararası kuruluşlarca rekabet gücünün ölçülmesi konularına da yer verildikten sonra Türkiye'nin ulusal rekabet gücü konusu işlenmiş ve son olarak da rekabet gücü ve ekonomik büyüme ilişkisinin teorik açıklaması yapılmıştır. Buna göre hem ekonomik büyüme rekabet gücünü, hem de rekabet gücünü olumlu yönde etkilemektedir.

Uygulama bölümü olan üçüncü bölümde öncelikle değişkenler ve veriler tanımlanmıştır. Daha sonra rekabet gücü endeksinin tarafımızca nasıl hesaplandığı anlatılmıştır. Ekonometrik analiz bölümünde panel veri analizi konusu ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Panel veri analizi ilk etapta ele alınan 11 ülkenin tamamı için uygulanmıştır. Daha sonra ülkeler rekabet gücü daha yüksek ve daha düşük ülkeler olmak üzere 2 gruba ayrılmış ve bu gruplar için de ayrı ayrı panel veri analizi uygulanmıştır.

Yapılan analizlerin sonuçlarına göre rekabet gücü daha yüksek olan ülkelerde kadınların işgücüne katılımı rekabet gücünü olumlu yönde etkilerken, ele alınan 11 ülkenin tamamında ve rekabet gücü daha düşük olan ülkelerde kadınların işgücüne katılımının rekabet gücü üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Rekabet gücünün kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi ise rekabet gücü daha düşük olan ülkelerde olumlu diğer ülke gruplarında ise olumsuz çıkmıştır.

Kadınların işgücüne katılımı ekonomik büyümeyi her üç ülke grubuna göre de olumlu etkilemektedir. Ekonomik büyümenin kadınların işgücüne katılımını rekabet gücü daha düşük olan ülkelerde olumsuz diğer ülke gruplarında ise olumlu etkilediği görülmüştür.

Kadınların işgücüne katılımının eğitim endeksi üzerindeki etkisi her üç ülke grubuna göre de anlamsız çıkmıştır. Eğitim endeksinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisinin 11 ülkenin tamamının alındığı grupta olumsuz, diğer iki ülke grubunda olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kadınların işgücüne katılımının altyapı endeksi üzerindeki etkisi her üç ülke grubuna göre de anlamsız çıkmıştır. Altyapı endeksinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi ise rekabet gücü daha yüksek olan ülkelerde olumlu diğer iki ülke grubunda olumsuz çıkmıştır.

Kadınların işgücüne katılımındaki artışın iş ve sosyal güvence endeksi üzerindeki etkisi her üç ülke grubuna göre de anlamsız çıkmıştır. İş ve sosyal güvence endeksinin hem ele alınan ülkelerin tamamının bulunduğu grupta hem de rekabet gücü daha düşük ülkelerin bulunduğu grupta kadınların işgücüne katılımını olumlu yönde etkilediği; rekabet gücü daha yüksek ülkelerin bulunduğu grupta ise kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

Kadınların işgücüne katılımının makroekonomik politika endeksi üzerindeki etkisi her üç ülke grubuna göre de anlamsız çıkmıştır. Makroekonomik politika endeksinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi ise tüm ülke gruplarına göre olumsuzdur.

Kadınların işgücüne katılımı enerji ve çevre endeksini, ele alınan ülkelerin tamamının bulunduğu grupta olumlu yönde etkilemekte, diğer ülke gruplarında ise sonuç anlamsız çıkmaktadır. Enerji ve çevre endeksinin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi tüm ülke gruplarına göre olumludur.

Kadınların işgücüne katılımının sağlık endeksi üzerindeki etkisi tüm ülke gruplarında anlamsız sonuç vermektedir. Rekabet gücü daha yüksek olan ülkelerde sağlık endeksi kadınların işgücüne katılımını olumsuz yönde etkilerken diğer ülke gruplarına göre olumlu yönde etkilemektedir.

Özetle “kadınların işgücüne katılımındaki artışın rekabet gücünü olumlu yönde etkileyeceği” şeklindeki temel hipotezimiz rekabet gücü daha yüksek olan ülkeler grubu için kabul edilmiş, diğer ülke gruplarında ise katsayılar anlamsız çıktığından herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır. Böyle bir sonuç çıkmasının nedeni, rekabet gücü daha yüksek olan ülkelerde kadınların daha nitelikli işlerde istihdam edilmeleri ve böylece işgücünün etkinliğini artırmaları, diğerlerinde ise kadınların niteliksiz işlerde istihdam edilmesi ve bunun da rekabet gücü üzerinde önemli bir etkisinin olmaması olabilir.

“Kadınların işgücüne katılımındaki artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkiler” şeklindeki bir diğer hipotezimiz ise tüm ülke gruplarına göre kabul edilmiştir.

“Ekonomik büyümenin kadınların işgücüne katılımını olumlu etkileyeceği” yönündeki hipotezimiz ise rekabet gücü daha düşük olan ülkeler için reddedilmiş, diğer iki ülke grubu için kabul edilmiştir.

Elde ettiğimiz sonuçlara göre rekabet gücü ve ekonomik büyümenin artırılabilmesi için kadın istihdamının korunmasına ve artırılmasına yönelik politikalara yer verilmelidir. Buna göre şu tavsiyelerde bulunulabilir:

- Eğitim konusundaki kadın erkek ayrımcılığının önlenmesi: Aileler erkek çocuklarını okutmak için canla başla çalışırken, kız çocuklarına sekiz yıllık temel eğitim konusunda bile gerekli hassasiyeti göstermemektedirler. Bu konuda aileleri kız çocuklarını da okutmaları konusunda teşvik edici politikalar uygulanmalıdır. Ayrıca mesleki eğitim konusunda da, işverenler kadın çalışanların işi bırakma ihtimallerinin erkeklerinkinden daha yüksek olduğunu düşünerek erkeklerin eğitimine kadınlardan daha çok hassasiyet göstermektedirler. Bu konuda da bazı düzenlemeler yapılmalıdır.
- Kadınların ev işleri ve çocuk bakımı gibi sorunlarını azaltmak: Devlet kreşleri 36 aydan küçük çocukları kreşe almamaktadır ve birçok kadın çocuklarını bırakabilecekleri güvenilir bir yerleri olmadığından emek piyasasından ayrılmak durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla kreş ve bakımevlerinin sayılarının

artırılması ve kreşe alımlardaki yaş sınırının kaldırılması kadın istihdamı üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Ayrıca anaokullarından itibaren kadın ve erkek arasında işbölümünü özendirici eğitim verilmelidir.

- Kadınları korumak amacıyla yapılan bazı yasal düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi: Örneğin kadınların “evlendikten sonra eşleri çalışmalarına izin vermediği takdirde tazminatlarını alarak ayrılma hakkı” vardır. Bu kadınları evlendikten sonra işi bırakmaya teşvik etmektedir. Yine kadınların bazı alanlarda çalıştırılmasının iş kanunu yoluyla yasaklanması veya sınırlandırılması söz konusudur. Bu düzenlemeler kadınları korumak amacıyla yapılmış olsa da işverenlerde kadınlar için zayıf cinsiyet imajı uyandırmakta ve kadınların bazen yüksek ücretli işlere girmesine engel olmaktadır. Dolayısıyla bu gibi yasal düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesinde de fayda vardır.

KAYNAKÇA

Makaleler

Aktan, Okan. (11 Kasım 1994). “Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücü Konusunda”. *Dünya Gazetesi*.

Altay, H. (Ağustos 2008). “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrilerinin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin İncelenmesi:1995-2007”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 21. s. 215-239.

Anker, R. and C. Hein (1986). “Sex Inequalities in Urban Employment in the Third World”. *St. Martin’s Press*. p. 14.

Aytaç, S. (Haziran 2000). “Çalışma Yaşamında Kadının Kariyer Sorunu”. *TÜHİS*. s. 905-914.

Balassa, B. (1965). “Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage”. *The Manchester School*. Vol. 33. p. 99-123.

Balassa, B. (1977). “Revealed' Comparative Advantage Revisited: An Analysis of Relative Export Shares of the Industrial Countries. 1953-71,” *Manchester School of Economic and Social Studies*. Vol. 45. p. 327-344.

Batra, A. and Z. Khan (August 2005). “Revealed Comparative Advantage: an Analysis for India and China”. *Indian Council for Research on International Economic Relations*. Working Paper No. 168. p. 1-85.

Becker, G.S. (September 1965). “A Theory of the Allocation of Time”. *The Economic Journal*. Vol. 75. No. 299. p. 493-517.

Becker, G.S. (January 1985). “Human Capital, Effort, and the Sexual Division of Labor”. *Journal of Labor Economics*. Vol. 3, No. 1, p. S33-S58.

Bergmann, B.R. (1989). “Does the Market for Women’s Labour Need Fixing?”. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 3, No. 1, p. 49.

Blau, F. D. and L.M. Kahn (July 1981). "Race and Sex Differences in Quits by Young Workers". *Industrial and Labor Relations Review*. Vol. 34, No. 4. p. 563-577.

Boserup, Ester (1990). "Economic Change and the Roles of Women". İçinde: I. Tinker (ed.) *Persistent Inequalities, Women and World Development*. New York: Oxford University Pres. p. 14-24.

Brinton, M. C., Y. J. Lee and W. L. Parish (1995). "Married Women's Employment in Rapidly Industrializing Societies: Examples from East Asia", *American Journal of Sociology*. Vol. 100, No. 5. p. 1099-1130.

Bulut, Melih, İ. Hakkı Eraslan ve Özlem Şahin (2004). "Elmas (Diamond) Modeli ile Ankara Bilişim Kümelenmesi Rekabet Analizi". 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*. s. 143-153.

Collver, A. and E. Langlois (July 1962). "The Female Labor Force in Metropolitan Areas: An International Comparison". *Economic Development and Cultural Change*. Vol. 10, No. 4, p. 367-385.

Costa, Dora L (March 2000). "From Mill Town to Board Room: The Rise of Women's Paid Labor". *National Bureau of Economic Research Working Papers*. Working Paper No: 7608, p. 1-34.

Cramer, James (April 1980). "Fertility and Female Employment: Problems of Causal Direction". *American Sociological Review*. Vol. 45, No. 2, p. 167-190.

Çetin, M. ve E. Ecevit (2010). "Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. Cilt 11. Sayı 2, s. 166-182.

Çivi, E (2001). "Rekabet Gücü: Literatür Araştırması". *Yönetim ve Ekonomi*. Cilt: 8, Sayı:2, s. 21-38.

Çivi, Emin, İbrahim Erol, Turgay İnanlı ve Ece D. Erol (Bahar 2008). "Uluslararası Rekabet Gücüne Farklı Bakışlar". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 4, Yıl:4. Sayı: 1, s. 1-22.

Dalyanoğlu, D. ve P. Gümüş (Bahar 2009). “İş Yaşamında Kadınlara Yönelik Ayrımcılığa Dair”. İnternet Adresi: <http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=82>, Erişim Tarihi: 16.12.2009.

Dollar, D. and R. Gatti (1999) “Gender Inequality, Income and Growth: Are Good Times Good for Women”. *Policy Research Report on Gender and Development Working Paper Series*. No.1. p. 1-40.

Dönek, Ekrem (December 1998). “Is the Turkish Economy Competitive in the New Technology Goods?”. *Yapı Kredi Economic Review*. Vol. 9, No. 2, p. 35-54.

Erkek, S. ve H. Karagöz, “Kadının İş Hayatındaki Yeri ve Karşılaştığı Sorunlar”, İnternet Adresi: http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/kadin_is01.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2009.

Erlat, H. And G. Erlat (2004). “The Performance of Turkish Exports at The Sectoral Level, 1990-2000”. *24th Annual Conference of The Middle East Economic Association*, Sen Diego, USA.

Fagerberg, J (1988). “International Competitiveness”, *The Economic Journal*. Vol. 98, No. 391, s. 355-374.

Fertö, İ. ve L. J. Hubbard (2002). “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness in Hungarian Agri-Food Sectors”. *Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences, Discussion Papers New Series*. No: 2002/8, p. 1-17.

Gerni, G. M. “İşyerinde Cinsel Taciz: Erzurum İlinde Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Uygulama”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt 56, Sayı 3, s. 19-46.

Goldin, C (April 1994). “The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History”. *NBER Working Paper Series*. 4707, p. 1-40.

Haber, S. E., E. J. Lamas ve G. Green (June 1983), “A New Method for Estimating Job Separations by Sex and Race”. *Monthly Labor Review*. p. 20-27.

Hayghe, H. V. and S. M. Bianchi (June 1994). “Married Mothers’ Work Patterns: The Job- Family Compromise”. *Monthly Labor Review*. p. 24-30.

Hinloopen, J. and C. Van Marrewijk. “Dynamics of Chinese Comparative Advantage”, *Tinbergen Institute Discussion Paper*. TI 2004–034/2, p. 1-67.

Hoën, A. R. and J. Oosterhaven, “On the Measurement of Comparative Advantage”, <http://som.eldoc.ub.rug.nl/FILES/reports/themeC/2004/04C11/04c11.pdf>, Erişim Tarihi: 17.02.2010.

<http://e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/468.pdf>, “Kadınların Eğitim Sorunları”, Erişim Tarihi: 15.12.2009.

<http://www.inovasyon.org/pdf/blm3.pdf>, “Ulusal Yenilik Sistemleri: Karşılaştırmalı Analiz, Erişim Tarihi: 05.03.2010.

Huber, Joan and Glenna Spitze (July 1980). “Considering Divorce: An Expansion of Becker’s Theory of Marital Instability”. *The American Journal of Sociology*. Vol. 86, No. 1, p. 75-89.

Kaldırımcı, N. “Rekabet ve Yönetim İlişkisi”, *Rekabet: Düzenlemeler ve Politikalar Kongresi*, 25-26 Eylül 2003, Muğla Üniversitesi, İnternet Adresi: <http://www.rekabet.gov.tr/dosyalar/etkinlikkitap/etkinlikkitap13.pdf>, Erişim Tarihi: 28.07.2010.

Karshenas, M (1997). “Economic Liberalization, Competitiveness and Women’s Employment in the Middle East and North Africa”. *Economic Research Forum for the Arab Countries. Iran and Turkey (ERF)*. Working Paper 9705. p. 320-396.

Kesbiç, C. Yenal, Ercan Baldemir ve Sibel Doğan (2005). “Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü için Bir Analiz”. *İstanbul Üniversitesi. VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*. İnternet Adresi: http://www.kafkas.edu.tr/duyurular/web_katalog/hayvancilik_kat1/tarimiktanaliz.pdf, Erişim Tarihi: 29.07.2010.

Kırankabeş, M. C (Aralık 2006). “Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri ile Türkiye’nin Karşılaştırmalı Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 16, s. 231-254.

Kibritçioğlu, A (1996). “Uluslararası Rekabet Gücüne Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Milli Prodüktivite Merkezi Verimlilik Dergisi*. Sayı: 3, s. 1-16.

Kimmel, J (2006). “Child Care, Female Employment and Economic Growth”. *Journal of the Community Development Society*. Vol. 37. No. 2, p. 71-85.

Klasen, S (2000). “Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross-Country Regressions”. *World Bank Policy Research Report Working Paper*. No. 7, p. 1-39.

Klasen, S. ve F. Lamana (2009). “The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries”, *Feminist Economic*. Vol. 15. No. 3. p. 91-132.

KSSGM. “İstihdama İlişkin Politika Önerileri”. T.C. *Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları*. <http://www.kssgm.gov.tr>, Erişim Tarihi: 28.08.2002.

Kutlar, A. Erdem, E., Aydın F.F., “Kadınların İşgücüne Katılması İle Doğurganlık Boşanma ve Ücret Haddi Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Araştırma” Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bosna Hersek 23-25 Haziran 2011.

Li, K. W. ve S. Bender (2002). “The Gain and Loss of Comparative Advantage in Manufactured Exports Among Regions”. *Yale University Economic Growth Center Discussion Paper*. No. 853. p. 1-22.

Liesner, H. H. (1958). “The European Common Market and British Industry”. *Economic Journal*. No. 68. p. 302-316.

Lim, J. Y (2000). “The Effects of the East Asian Crisis on the Employment of Women and Men: The Philippine Case”. *World Development*. Vol. 28. No. 7. p. 1285-1306.

Lohrman, A (2000). “Development Effects of the Customs Union Between Turkey and the European Union Catching up—or the Heckscher Ohlin–Trap”. *Russian and East European Finance and Trade*. Vol. 36, No. 4. p. 26- 44.

Lordoğlu, K., T. Minibaş, ve diğerleri (1999). “Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi”. *T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları*. Ankara.

Michael, Robert T. (January 1985). “Consequences of the Rise in Female Labor Force Participation Rates: Questions and Probes”. *Journal of Labor Economics*. Vol. 3, No. 1. Part 2: Trends in Women's Work, Education, and Family Building. p. S117-S146.

Mincer, J.(1962). “Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labour Supply”. İinde: *Aspects of Labour Economics*, Princeton, N.J.: National Bureau of Economic Research. *Princeton University Press*. p. 63-106.

Mincer, J. (1984). “Inter-Country Comparisons of Labor Force Trends and of Related Developments: An Overview”. *NBER Working Paper Series*. No. 1438, p. 1-52.

Örnek, İbrahim ve Muhittin Kaplan; “Dış Ticaret ve Kalkınma”, İnternet Adresi: http://www.ekodialog.com/kalkinma_ekonomisi/kalkinma_dis_ticaret.html, Erişim Tarihi: 21.01.2011.

Özar, şemsa ve Gülay Günlük-şenesen (1998) “Determinants of Female (Non-) Participation in the Urban Labour Force in Turkey”, *METU Studies in Development*. Vol. 25. No. 2. p. 311-328.

Özdemir, Gürsel ve M. Atilla Öner, “Ulusal Yenilik Sistemi”. http://www.maoner.com/ulusal_yenilik_sistemi_uys.htm, Mart 1998, Erişim Tarihi: 05.03.2010.

Özer, M. ve K. Biçerli (2003/2004). “Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 3. Sayı 1. s. 55-86.

Özer, M. ve N. Çiftçi (2009). “Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 23, s.39-49.

Pazarlıoğlu, M. V. ve Ö. K. Gürler. “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. Cilt 44, Sayı 508. s. 35-43.

Polachek, S.W (February 1981). "Occupational Self-Selection: A Human Capital Approach to Sex Differences in Occupational Structure". *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 63. No. 1, p. 60-69.

Porter, M. E (1998). "Clusters and the New Economics of Competition". *Harvard Business Review*. Vol. 76, No: 6, p. 77-90.

Proudman, James and Stephen Redding (1998). "Persistence and Mobility in International Trend". *Bank of England Working Paper*. No. 64, p. 13-38.

Psacharopoulos, George and Zafiris Tzannatos (July 1989). "Female Labour Force Participation: an International Perspective". *Research Observer*. Vol. 4, No. 2, p. 187-201.

Psacharopoulos, George and Tzannatos, Zafiris (1991). "Female Labor Force Participation and Education". in George Psacharopoulos (ed.), *Essays on Poverty, Equity and Growth*. Oxford: *Pergamon Press for the World Bank*. p. 266-290.

Reich, M., D.M. Gordon and R.C. Edwards (1973). "A Theory of Labour Market Segmentation". *The American Economic Review*. Vol. 63. No. 2, p. 359-365.

Rosenzweig, Mark R. and Kenneth I. Wolpin (1980). "Life Cycle Labor Supply and Fertility: Causal Inferences from Household Models". *The Journal of Political Economy*. Vol. 88. No. 2, p. 328-348.

Rumberger, R.W. and M. Carnoy (1980). "Segmentation in the US Labour Market: Its Effects on the Mobility and Earnings of Whites and Blacks". *Cambridge Journal of Economics*. No. 4, p. 117-132.

Semyonow, M (November 1980). "The Social Context of Women's Labour Force Participation: A Comparative Analysis". *The American Journal of Sociology*. Vol. 86, No. 3. p. 534-550.

Seguino, S. (2000). "Gender Inequality and Economic Growth: A Cross Country Analysis". *World Development*. Vol. 28. No. 7. p. 1211-1230.

Sezgin, İ. (Ocak 2006). “Kadın İstihdamının Artırılmasında Mesleki Eğitimin Rolü”. *TİSK-İşveren Dergisi*.s.46-53.

Schultz, T. Paul (December 1989). “Women’s Changing Participation in the Labor Force: A World Perspective”, *Policy, Planning, and Research Working Papers*, WPS 272, p. 1-47.

Smith, James P. And Michael P. Ward (January 1985). “Time-Series Growth in the Female Labor Force”. *Journal of Labor Economics*. Vol. 3, No. 1, Part 2: Trends in Women’s Work, Education, and Family Building. p. S59-S90.

Şentürk, Aslıhan ve Cenap Erdemir (2010) “Kredibilite Kuramında Panel Veri Modelleri ve Trafik Sigortası için Bir Uygulama”, *İstatistikçiler Dergisi*. Sayı 3, s. 17-36.

Taner, B., S. Öncü, E. Çivi, “The Relationship Between International Trade and National Competitiveness”, <http://www.opf.slu.cz/vvr/akce/turecko/pdf/Taner.pdf>, Erişim Tarihi: 02.03.2010.

Tansel, A. (Mayıs 2002). “İktisadi Kalkınma ve Kadınların İşgücüne Katılımı: Türkiye’den Zaman-Serisi Kanıtları ve İllere Göre Yatay Kesit Kestirimleri”. *ERC Working Papers in Economics* 01/05T, s. 1-31.

Tzannatos, Zachariadis (1999). “Women and Labor Market Changes in the Global Economy: Growth Helps, Inequalities Hurt and Public Policy Matters”. *World Development*. Vol. 27. No. 3, p. 551-569.

Utkulu, U. and D. Seymen (2004). “Revealed Comperative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU/15”. *European Trade Study Group 6th Annual Conference*, ETSG 2004, 9-11 September, Nottingham.

Viscui, W. K. (August 1980). “Sex Differences in Worker Quitting”. *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 62, No. 3, p. 388-398.

Vollrath, T. L. (1991). “A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comperative Advantage”. *Weltwirtschaftliches Archiv*. Vol. 130, p. 265-279.

Yılmaz, A., Y. Bozkurt ve F. İzci (2008). “Kamu Örgütlerinde Çalışan Kadın İşgörenlerin Çalışma Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Vol. 9, No. 2, s. 89-114.

Yılmaz, Bahri (2003). “Turkey’s Competitiveness in the European Union: A Comparison with Five Candidate Countries and the EU”. *Ezoneplus Working Paper*. No. 12, p. 1-16.

Youssef, N. H. (December 1972). “The Influence of Family Characteristics”. *Social Forces*. Vol. 51, No. 2, p. 135-153.

Yue, C. and P. Hua (2002). “Does Comparative Advantage Explain Export Patterns in China”. *China Economic Review*. No. 13, p. 276-296.

Zeytinoğlu, I. U. (1998). “Constructed Images as Employment Restrictions: Determinants of Female Labor in Turkey”. Zehra E. Arat (ed.). *Deconstructing Images of the Turkish Women*. *St Martin’s Press*. New York.

Tezler

Aktan, Coşkun C., (1989). *Arz Yönlü Vergi Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: 1980 Sonrası Türkiye Analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi: İzmir.

Aktaş, C., (2003). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Rekabet Politikası: Bir Çerçeve Çalışması*, Rekabet Kurumu. Yayın No: 114. Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezi: Ankara.

Başkılıç, Esra (2006). *Türkiye’nin Uluslararası Rekabet Gücü; Bazı AB Ülkeleri Kıyaslaması*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi: Adana.

Çeviş, İsmail (2005). *Para Krizlerine Ampirik Bir Yaklaşım*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi: Denizli.

Güneş, M. Özlem (2006). *Nitelikli İşgücü ve Uluslararası Rekabet Gücü: Türkiye Uygulaması*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi: Kayseri.

Kitaplar

- Aktan, C. A. ve İ. Y. Vural. *Rekabet Dizisi: 1, Yeni Ekonomi ve Rekabet*. TİSK Yayınları.
- Aktan, C. A. ve İ. Y. Vural (2004b). *Rekabet Dizisi: 2, Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri*. TİSK Yayınları.
- Aktan, C. A. ve İ. Y. Vural (2004c). *Rekabet Dizisi: 3, Rekabet Gücü ve Türkiye*. TİSK Yayınları.
- Atik, Hayriye (2005). *Yenilik ve Ulusal Rekabet Gücü*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Boserup, Ester (1970). *Woman's Role in Economic Development*. St. Martin's Press. New York.
- Dulupçu, Murat Ali (2001). *Küresel Rekabet Gücü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Durand, John D.,(1975). *The Labor Force in Economic Development: A Comparison of International Census Data. 1946-1966*, Princeton University Press.
- Erkan, H. ve R. Tatlıdil (1990). *Serbest Bölgelerde Uygulanacak Teşvik Tedbirlerinin Sektörlere Katkıları Yönünden Değerlendirilmesi*. Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını. Ankara.
- Eviews 5.1 (2005). *Eviews 5.1 User's Guide*. USA.
- Greene, William H. (2003). *Econometric Analysis*. Prentice Hall, Fifth Edition. New Jersey.
- Killingsworth, Mark R.(1983). *Labor Supply*. Cambridge University Press.
- Lipsev, Richard G., Paul N 1999. Courant and Christopher T.S. Ragan (1999), *Economics*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Markusen, J., (1992). *Productivity, Competitiveness, Trade Performance and Real Income: The Nexus Among Four Concepts*, Ottawa: Supply and Services. Canada.

Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*, The MacMillan Press Ltd., London and Basingstoke.

Stata Corporation (2009). *Stata: Release 11. Statistical Software*. College Station.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Fatma Fehime AYDIN

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 02.08.1981. Kayseri

Medeni Durumu: Evli

Tel.: 0-426-2132550 (Dahili hat 1185)

e-mail: faydin@bingol.edu.tr

Yazışma Adresi: Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi BİNGÖL

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	2004
Lise	A. Rıza Özderici Anadolu İ.H.L. Kayseri	1999

YABANCI DİL

İngilizce